MARCELLE FAUCHIER DELAVIGNE

TRAGEDIA LUI LASSALLE

SURÂSUL DANSULUI
Vieaţa Elenei de Racoviţă

Cu o prefa de EDMOND JALOUX
şi un articol despre Lassalle
de C. DOBROGEANU-GHEREA

EDITURA „ADEVĔRUL", BUCUREȘTI

MARCELLE FAUCHIER DELAVIGNE

Tragedia lui Lassalle
Vieaţa Elenei de Racoviţă

Cu o prefaţă de Edmond Jaloux şi
un articol despre Lassalle de C. Dobrogeanu–Gherea

EDITURA "ADEVĂRUL"

BUCUREŞTI

1935

Prefaţă

De Edmond Jaloux

Parizienii, cari trec prin faţa Operei şi privesc, cu ochi distraţi, măreaţa figură ce pare că ţâşneşte, în chiar pragul teatrului, din mijlocul unui grup prins de vârtej, personificând, după Carpeaux, Geniul Dansului, nu bănuiesc că această femeie înflăcărată nu este o alegorie, ei reprezintă aidoma pe o frumoasă bavareză, care a fost, în secolul al nouăsprezecilea, eroina unei tragedii din cele mai romantice de pe vremea aceea, vreme obişnuită totuşi cu astfel de tragedii. Femeia aceasta era Elena van Donning, mai târziu princesa de Racoviţă şi a cărei vieaţă o va povesti D-na Fauchier Delavigne, în paginile următoare. Vieaţă ciudată, tipică pentru începutul secolului al nouăsprezecelea, care ne dovedeşte cât de departe este vremea noastră de epoca aceea, ale cărei mituri şi moravuri n'au nimic de aface cu miturile şi moravurile noastre.

Legenda a întunecat oarecum figura Elenii de Racoviţă, aşa că astăzi estefoarte greu să ştii exact care a fost, în realitate, caracterul acestei femei capricioase şi ciudate, la fel de impetuoasă în aventurile ca şi în resemnările sale. Ceeace pare sigur, e că a fost, mai ales, romanţioasă şi vaniloasă, că n'a prea avut nici inimă şi nici sensibilitale, şi-că, în tot cazul, n'a fost deloc sentimentală. Cât despre senzualitatea ei, bine înţeles că nu se poate şti nimic, dar, o repetăm, nevoia de a străluci şi de a ocupa imaginaţia celor din jurul său, a fost, probabil mai puternică decât toate celelalte patimi. Se prea poate să fi fost lipsilă, într'o oarecare măsură, de simţul inerent al adaptării la vieaţă, datorită probabil, trufiei şi incapacităţii ei de a deosebi visurile de realităţile de toate zilele. Lungul şir de înfrângeri şi de manopere stângace, de care îi e plină vieaţa, ar fi o dovadă. Pe de altă parte, ea întră în vieaţă prin poarta feeriei, ceeace este un debul prost, dacă mai târziu eşti nevoit să dai piept cu realismul mijlociu şi mediocru al vieţii obişnuite. Tatăl ei a fost acel Van Donning, consilierul intim al regelui Bavariei, Maximilian, fiul lui Ludovic I şi tatăl lui Ludovic al II-lea, care rămâne suveranul necontestat al acelei lumi de feerie, pe care Elena van Donning a străbătut-o, ca o zvăpăiată, dar în care nu s'a oprit. Viitorul rege al Bavariei, viitorul prieten al lui Richard Wagner, copil fiind, trăise singur la Curtea din Muenchen, singur moralmente, căci eticheta severă a Curţilor germane îi interzicea să se întâlnească cu copii de vârsta lui. Avea un caracter serios şi melancolic, ce nu era făcut pentru joc, afară, poate, de jocul cu propriile sale visuri. Mica Elena, care era ambiţioasă, descoperi taina acestei sihăstrii şi se pricepu să se împrielenească cu micul prinţ. O porniră împreună pe drumul strălucitor al deghizărilor şi prefăcătoriei. Fu o mare petrecere pentru ei. Şi în palatul acesta, creat pentru legende, ei îşi dădură lecţii, unul altuia, pregătindu-se pentru rolul de eroi legendari, pe care aveau să-l joace mai târziu. O ceartă puse capăt idilei acesteia a lui Daphnis şi Chloe. Poema copilăriei ei se sfârşi într'o zi, când, luându-se la ceartă, Ludovic îi smulse o şuviţă de păr blondei copile, atât de autoritară din fire. In ziua aceasta, taina prieteniei celor doui copii fu dată în vileag. Ei fură despărţiţi. Ce debul rău în vieaţa de toate zilele, dar în acelaş timp, ce tovărăşie măreaţă, de a fi trăit în copilărie cu acela despre care un poet francez a putut spune pe bună dreptate:

Cu toate c'ai fost rege aicea, pe pământ,
Al tău regat, o rege, nu fu pe lumea asta!

Cea de-a doua iniţiare în vieaţă a Elenii van Donning, fu tot aşa de frumoasă, dar poate, şi tot atât de vătămătoare. Van Donnig era de origine nordică. El găzdui la Muenchen pe unul din cei mai mari vrăjitori, ce au trăit pe pământul nostru. E vorba de Andersen, care se întorcea dintr'o călătorie în Ilalia. Elena se strecura în toate diminceţile în odaia bătrânului vrăjitor, care-i povestea din basmele lui minunale, dându-le şi mai mult suflet prin figuri, ce le tăia din hârtie. Faptul că cunoscuse în copilărie pe Ludovic al Bavariei şi pe Andersen, ne pare acum aproape tot aşa de frumos, şi, în tot cazul tot alât de necrezut, ca şi Povestea micei sirene sau a privighetori, care cu cântecul ei vrăjit a îndepărtat moartea, scăpând pe Împăratul Chinei. Există însă o formă de romanesc care prezintă o mare primejdie: când se înlocuieşte gustul adânc pentru

poezie şi vis lăuntric; prin acela pentru deghizare şi afectaţie teatrală. Duşmanii romantismului, atât de severi cu el, n'au deosebit cum trebuie, falsul romantism de cel adevărat, adică acela de-a juca în faţa lumii comedia iluziei, de acela, care se mulţumeşte să creeze un univers imaginar, orânduind mai armonios elementele disparate ale lumii, în care trăim. Unul a avut de rezultat pe Andersen şi pe Ludovic de Bavaria, al doilea, care este un fel de parodie a celui dintâi, a dat pe Elena de Racoviţă. Ori cât ar căuta Elena să-şi îndreptăţească purtarea în legătura ei de dragoste, care a avut de urmare moartea lui Lassalle, ai impresia că n'a fost sinceră, că a jucat un rol dublu. El o fermecase, dar nu poţi crede că ea l-a iubit cu adevărat. Cu toată pasiunea, pe care pare că a avul-o pentru el în momentul culminant al dramei, n'a fost însă destul de pasionată, ca să poată ţine piept părinţilor. Poate că, în adevăr, ar fi fost foarte greu, Putem însă presupune, că i-ar fi fost posibil să câştige vreme şi să nu se învoiască aşa de repede la căsătoria ei cu prinţul Racoviţă. Moartea lui Lassalle a fost o urmare a purtării ei nehotările, în doi peri. N'a fost însă, numai ea de vină, căci şi Lassalle şi-a pregătit pieirea, prin încăpăţânarea şi absurditatea omului stăpânit de trufie. E vădit că, în această idilă tragică, ambii protagonişti s'au lăsat târâţi mai mult de amorul lor propriu decât de iubire. Ar trebui să se citească, într'unul din cele mai frumoase romane ale lui George Meredith, Comedianii tragici, analiza genială, pe care o face marele romancier acestei drame istorice. Chiar dacă n'ar mai exista şi altele, admirabile, acest roman, numai el singur, ar fi de ajuns ca să garanteze autenticitatea absolută a genului literar, numit roman, şi să dea o dovadă de temeinicia lui. Căci, aplicând legile genului la o întâmplare cunoscută şi reală, Meredith a reuşit să creeze din nou adevărul şi să-i descopere toate rădăcinile: numai creerul unui romancier este în stare să o facă. La rândul său, domnul Henry Bordeaux, în Amanţii din Geneva, a publicat, şi el, un studiu frumos şi serios asupra acestei întâmplări pasionante.

Datoria mea nu este să vă povestesc aici vieaţa Elenii de Racoviţă, pe care o veţi găsi mai departe, expusă cu multă graţie, inteligenţă şi exactitate de d-na Fauchier Delavigne, al cărei debut, în literatură, ne încântă şi ne îndeamnă să aşteptăm de la dânsa şi alte evocări interesante.

Analiza, pe care o face tragediei lui Lassalle, este complectă şi pătrunzătoare. Veţi vedea de asemenea, şi un tablou amuzant al vieţii de sub imperiul al doilea, când toală lumea se silea, după puteri, să fie spirituală şi originală. Dar vă veţi întrista cu dânsa de trista decadenţă a Elenii de Racoviţă şi de nesfârşilele ei sforţări de a eşi dintr'o mediocritate, care, în cele din urmă, o va omori, Născută ca să fie regină, Elena nu fu decât o semi-aventurieră, care căuta în mii de manifestări exterioare, un adevăr, pe care nu l-ar fi putul găsi decât în sufletul său şi care se sforţa totdeauna şi peste tot să se impuie lumii, nu s'o cucerească. Întâlnirea cu d-na Blawatsky o îndrumă spre teosofie; dar nici aceasta nu-i dădu înţelepciunea lăuntrică, după cum nici pilda lui Ludovic al II-lea, sau a lui Andersen, nu o influenţaseră în direcţia aceasta. O fiinţă ca dânsa nu putea sfârşi decât prin sinucidere. Era concluzia logică a unei vieţi, ce nu cunoscuse decât înfrângerile. Muri de durere că-şi pierduse bărbatul? Sau de oboseală, de disperare, văzându-se singură, simţind că şi destinul o părăseşte? Adusese nenorocire tuturor acelora, cari o iubiseră; uneori a fost numai o simplă întâmplare, alteori datorită numai caracterului ei. Îşi aduse mai ales sieşi nenoroc, de sigur, numai din pricină că nu putuse să aleagă cu fermitate, între diferitele tendinţe la care era predestinată prin caracterul ei; dar, mai ales, o repet, pentru că romanescul a fost la dânsa ceeace e foarte deseori la femei, o formă a vanităţii.

Fermecătoarea carte a d-nei Fauchier Delavigne, familiarizând pe cititori cu această viaţă neobişnuită şi întunecată, însufleţeşte din nou statuia lui Carpeaux şi scoate în relief figura unei femei, impetuoasă în aspiraţiunile ei, uneori nobilă în dorinţe şi în fapte, nenorocită, prin ambiţiunile ei şi care a intrat în istorie prin poarta pe jumătate voalată a legendei.

EDMOND JALOUX

Ludovic al II-lea al Bavariei [1845-1886] Proclamat rege la 10 martie 1864

Ferdinand Lassalle
(1825–1864)

Elena Racoviţă
[Helene von Dönniges logodită cu Iancu Racoviţă]

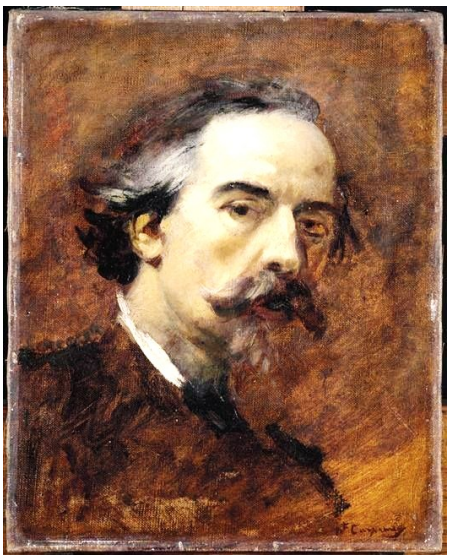

Jean-Baptiste Carpeaux (1827–1875)

Dance (1865–1869)

Cuvânt de introducere al autoarei

Adevărata glorie cu care se poate mândri o femeie şi care o face adorabilă şi celebră pentru posteritate, este să fi iubit sau să fi fost iubilă, cu condiţia ca sentimentul acesta, prin înflăcărarea lui, să se ridice la o înălţime neasemuită. Este de preferat ca protivnicul să fie şi un personagiu cu renume.

Cum se explică atunci, că Elena de Racoviţă n'a putut străbate negura primejdioasă, care se numeşte „timpul"? Ea trezise în inima unui om celebru o pasiune, a cărei violenţă nu poate fi întrecută şi care se sfârşi printr'o dramă. Nu este oare aceasla de-ajuns ca să facă un nume ilustru? Margarela de Scafia a rămas celebră pentru un sărut!

Şi Elena avea mai mult drept la nemurire: ea era frumoasă, frumoasă ca Elena din Troia, atât de frumoasă, încât aprindea entuziasmul artiştilor, ce o vedeau. Carpeauzx o alese de model şi-i imortaliză trăsăturile în centrul celebrului grup al Dansului. Ea este geniul acela săltăreţ, plin de praf şi de murdărie acum, care, aşezat chiar în inima Parisului, pare că susţine şi accentuiază, prin avântul lui supraomenesc, bătăile înfrigurate ale inimii acestui oraş.

Nu este oare acesta încă un motiv de nemurire?

Există ceva misterios în farmecul atrăgător pe care îl are pentru noi, un personagiu, atins de un artist cu scânteia geniului său: Mona Lisa, enigmatica florentină, înspiratoarea lui Leonardo da Vinci, trăieşte în memoria tuturor. Turiştii, cari vizitează Verona, cer să li se arate tot, ce a rămas de la Romeo şi Julieta. Şi nu trece o zi fără ca o pereche de îndrăgostiţi să nu vie la cimitirul din Montmartre să depuie un buchet de flori pe mormântul Margaretei Duplesis, dama cu camelii.

Să-i depunem şi ei o floare, aceleia care a fost frumoasă, care a fost iubită, ca pe urmă să fie insultată şi ponegrită, aceleia care a suferit aşa de mult, dar care a avut onoarea să fie aleasă ca să întruchipeze Dansul, Nu arta de o preciziune aşa de adorabilă şi de iscusită, care ne farmecă la balete, ei dansul dionisiac şi sfânt, acela al lui Bachus, întruchiparea tinereţii, veseliei şi a Vieţii!

CAPITOLUL 1
Vraja

O viaţă aventuroasă. O inimă pasionată.

Elena van Donning, mai târziu Elena de Racoviţă, este una din ultimele eroine romantice; are tot entuziasmul şi toate absurdităţile unei astfel de eroine. Excesivă în faptă ca şi în vorbă, nu ştie ce e măsura sau nuanţa; ea se năpusteşte în viaţă, cum se năpusteşte şi în mijlocul unui grup de oameni, nebunește, ca un element deslănţuit.

Setoasă de plăceri, orgolioasă până la prostie, neadmiţând nici un fel de constrângere, ca îşi luase drept deviză: „Aşa sunt eu!”.

Născută la Muenchen la 1845, îşi petrecuse copilăria în palatul regal, atât de frumos şi atât de plin de amintiri. In jurul ei se însufleţeau toate visurile, toate amorurile, toate ambiţiunile, toate năzuinţele prinților Bavarici, atât de ciudaţi şi melancolici.

Erau nişte monarhi foarte curioşi, Wittelsbachii aceştia, familia domnitoare cea mai veche din Europa. Rafinaţi şi sensibili până la extrem, unii suferiseră şi de turburări nervoase. Şi dacă vre-unul câştigase glorie, gloria aceasta era numai artistică: dela ducele Ioan, în 1422, care se făcuse cunoscut pentru că chemase pe Van Eyck, şi până la Ludovic I, care voise să schimbe Muenchenul într'o Atenă modernă, clădind palate, muzee, teatre, biserici, şi care, apoi, după ce golise tezaurul, trebuise să abdice în favoarea fiului său, Maximilian.

Acesta din urmă, urcându-se pe tron, îşi păstră preceptorul, ajuns acum sfetnic şi prieten. Preceptorul acesta era Van Donning. Regele îi asculta sfaturile, socotindu-le foarte preţioase, mai ales când cra vorba de artă şi ştiinţă. Tatăl Elenii era un om cult, de origină scandinavă. El ocupase câţiva ani o catedră de istorie la Berlin; apoi, câştigând încrederea lui Humboldt, acesta îl recomandă ca preceptor pentru prinţul regal.

După mamă, Elena aparţinea unei vechi familii evreeşti din Berlin, familie care dăduse Germaniei mai mulţi poeţi şi filosofi, printre cari şi pe Heinrich Heine.

De când se suise Maximilian pe tron, viaţa la Curtea Bavariei, se scurgea lină, fără nici o turburare.

Maximilian era un rege model, regele bun din poveşti: virtuos, înţelept, cu socoteală, numai cu gândul la buna-stare a supuşilor săi – „Conştiinţa pe tron”. Soţia lui, principesă de Prusia, îl egala în virtuţi: pe cât de frumoasă pe atât de bună, poporul îi dăduse numele imaculat de „Inger”. Amândoi nu se gândeau decât la datorie; ea vizita pe săraci, îngrijea pe bolnavi şi se închina ore întregi Domnului; el, aduna pe miniştri şi, îngrijind de nevoile poporului, lucra la înflorirea statului.

Dar în timp ce sub tavanurile aurite ale Palatului, se adunau sfetnicii, miniştrii regelui, ca să discute cu gravitate, un prinţ micuţ rătăcea melancolic prin sălile mari, deşerte. Era prinţul moştenitor. Frumos, serios, singur, el se pliclisea. Educaţia îi era foarte neglijată; nimeni nu se ocupa de el, dar eticheta îi interzicea să se joace şi să se amuze. Nu avea voie să se întâlnească cu vre-un alt copil de vârsta lui şi-şi petrecea ceasuri întregi cu ochii la legendele lui Lohengrin sau ale Niebelungilor de pe pereţii palatului. Astfel debutase în viaţă regele Ludovic al II-lea al Bavarici.

Intr'o bună zi i se păru că visează: în fundul uneia din sălile mari de gală, apăruse o fetiţă. Sau poate o mică zână? Ea se repezi la dânsul, surâzătoare, vioaie, îndrăzneaţă, blondă, de un blond arzător ca focul; atât de uşoară, încât picioarele-i păreau că nu ating pământul, pe-atât de sprintenă, pe cât ora el de greoi, pe-atât de veselă, pe cât era el de serios şi de visător, dar frumoasă tot ca şi dânsul: era Elena van Donning.

Cum trecuse oare peste toate barierele de neînvins ale etichetei şi ajunsese până la dânsul? Nimeni n'a ştiut vre-odată. Reuşise oare să cucerească cu surâsul ei pe şambelani, pe ofiţeri şi pe funcţionari? în toată viaţa ei, pentru Elena nu vor exista bariere. Ca o putere a naturii, ea va şti să abată totdeauna din cale ori ce piedică. Ea îl atrase după dânsa pe tânărul prinţ, într’un vârtej de voioşie. El o urmă, trufaş dar încântat. Din clipa aceasta avu o prietenă. O prietenă mică, de şapte ani, dar cât de precoce pentru vârsta ei!

Elena îşi pusese în gând să ajungă la prinţ şi reuşise. Dar la început, copilul mohorit nu-i plăcu. Nu înţelegea jocurile; nu-i plăcea să alerge şi nu râdea nici odată. Fiinţa aceasta atât de nervoasă, nu era totdeauna stăpână pe sine; de multe ori era copleşit de sensibilitatea-i nervoasă. Astfel, dacă întâlnea pe vreun servitor de-al palatului, cu care soarta nu prea fusese darnică, el îşi acoperea ochii şi începea să ţipe, atât îi era de groază de urîţenia fizică. Ca să se poată distra, avea nevoie de un joc liniştit, care să vorbească imaginaţiei şi să-i îngăduie să viseze. Elena îl nimeri repede. Ei îi plăcea să se deghizeze, să joace teatru. Cu ajutorul câtorva zdrenţe, pe cari le găsi uşor, ea îşi conduse prietenul în ţări frumoase, din basme, în lumi imaginate de ei, unde se găseau la largul lor, în ţara Broceliandei şi a vrăjitorului Merlin.

Frescele de pe pereţii palatului, reprezentând legenda sfântului Graal sau a Cavalerilor Mesei Rotunde, le dădeau subiecte minunate de deghizare. Prinţul admira pe Lohengrin. Elena se pricepu să facă arme ca să-l gătească pe cavalerul ei; vopsi cartoane ca să-l împodobească cu haine de argint. Iar ea, cu o cămaşe de noapte pe umeri, legată cu un şnur în talie, cu lânurile, cu cari mama ei lucra la covor, în loc de cosiţe, întruchipă pe Elsa. Şi cei doi captivi, atât de îmbătaţi de ideal, se refugiau astfel, mulţumită imaginaţiei lor, departe de zidurile palatului regal, în mijlocul zeilor şi al eroilor.

Părinţii Elenii, absorbiţi cu totul de primirile lor, de care erau atât de mândri, nu prea aveau timp să poarte de grijă copilei. In salonul lor, care, cu drept cuvânt, era socotit ca unul din cele mai strălucite din München, se perinda elita lumii politice şi literare. Afară de aceasta, pe zi ce trecea, regele tot mai puţin se putea lipsi de van Donning, căruia îi cerea acum sfaturile nu numai în chestiunile de artă ei şi în politică. Îl însărcina de multe ori cu misiuni diplomatice şi avea neîncetat nevoie de el. Soţia lui van Donning, destul de uşuratecă din fire, dar foarte seducătoare, se pricepuse să se facă bine văzută la curte şi se afla aproape mereu în apropierea reginei. Cu chipul acesta, fetiţa îşi putea petrece zilele cu Fătul ei Frumos, fără ca să bănuiască cineva. Incepuseră să-şi ia rolurile foarte în serios, închipuindu-şi că sunt de douăzeci de ani, că inimile li sunt pline de dragoste şi că au piedici îngrozitoare de înlăturat. Dar drama se deslănţui.

Cum amândoi aveau caractere violente, autoritare, jocurile le erau dese-ori întrerupte de certuri aprinse. Nici unul nu voia să cedeze. Intr'o zi cearta izbucni din pricina unei zdrenţe, a unei panglici. Elena, turbată de mânie, dădea din picioare, voind să zmulgă din mâinile prietenului obiectul, pe care îl doria. El, palid, cu buzele strânse, se împotrivea fără să scoată o vorbă, dar deodată izbucni într'o mânie brutală, neînfrînată şi năvălind asupra tovarăşii, care nu mai avu vreme să se ferească, o înşfăcă de una din şuviţele de păr şi i-o zmulse.

La ţipetele de durere ale copilei, alergară toţi din toate părţile. Regina, în persoană, puse capăt luptei. Sub privirea ei blândă, dar plină de imputare, mânia lor se stinse ca prin farmec. Nu mai simţeau acum decât părere de rău. Elena plângea, iar Ludovic, grav şi întunecat, privea şuviţa de aur pe care o ţinea încă în mână.

Dar cu asta se puse capăt jocurilor frumoase şi visurilor încântătoare, din palatul regal.

Elena fu chemată în faţa tatălui său, care nu-i mai îngădui să se ducă la palat.

„Nu e cuviincios să baţi pe viitorul tău rege, îi zise el, cu o voce aspră; o prietenie atât de ilustră nu e făcută pentru o sălbatecă ca tine".

Caracterul Elenii, ce-i drept, de o violenţă nemăsurată, se găsise faţă în faţă cu o fire încă şi mai împetuoasă, şi mai greu de mănuit.

Ludovic era un om foarte înzestrat de natură, nu mai încape nici-o îndoială, dar era prea stăpânit de nervi. Copleşit repede de emoţie, arţăgos, stăpânit des de mânii violente, cu dispoziţii ce se schimbau brusc, fără pricină aparentă, nu era în stare să-şi puie frâu firii.

Mânia accasta îl făcu să-şi piarză pe frumoasa tovarăşe, singura rază de soare care însufleţea nesfârşitele galerii ale palalului. El îşi reîncepu plimbările singuratece prin sălile deşarte. Pe jos mai zăceau încă hârtiile aurite, satinurile, damascurile atât de grele, dar lipsite de micul suflet, ce-şi luase zborul! Mai mult trufaş decât trist, el trecu, de sigur, fără să le vază, cu ochii visători, căutând mai sus, mai departe şi strângând în mână şuviţa blondă. Şi de câte ori căpăta bomboane, i le trimetea Elenii.

Ultimele bomboane le trimise, peste câțiva ani, prin fiul mareșalului Von der Tann, Însoțindu-le de acesle cuvinte: „Salută din partea mea pe teribila mea tovarășe de joc de odinioară”.

Nu se putea uita așa de ușor zâmbetul Elenii.

Fetița simți o mare durere, plânse, se văită și după puțin timp uită. Părinții; mândri de frumusețea ei, îi îngăduiau, cu toate că era numai de zece ani, să stea în salon când aveau oaspeți. Mica Elena nu se lăsa rugată. I se făceau complimente, era măgulită; ochii ei frumoși, părul admirabil și grația-i prea timpurie îi câștigau laude, ce n'o lăsau rece. Și apoi, pentru a se mângâia de lipsa lui Făt-Frumos, nu găsise ca pe un vrăjitor, urît așa cum trebuie să fie un adevărat vrăjitor, dar care se pricepea să făurească cele mai frumoase visuri? Andersen, poetul, minunatul povestitor, întorcându-se dintr'o călătorie în Italia și suferind din pricina unei înțepături infectate, trebuise să se oprească la Mucnchen și fu găzduit de familia van Donning. Disdedimineață, pe când mama ei mai dormea, fetița se ducea la el și-l ruga să-i povestească basme. El îi făcea pe voie, cu plăcere; îi reveneau în minte toate poveștile și princesele blonde, moroii, micile sirene, ce se însufleteau încetul cu încetul. Și vorbind, ținea mai întotdeauna în mână niște foarfeci cu care nu înceta să taie din hârtie, mii de figuri ce-i ilustrau cuvintele: castele, grădini întregi cu flori, copaci și fluturi, pitici și zâne. Elena păstră multă vreme unul din acești fluturi, în amintirea marelui ei prieten, care-i procurase atâta bucurie.

Câte odată își improspăta în minte copilăria la Odensa, patria lui, într'o mică insulă a Fioniei, în Danemarca. Țară poetică cu zicători și cântece bătrânești. Părinții îi erau atât de săraci încât trăiau numai într'o singură odaie. Tatăl își înjghebase singur tejgheaua de cismar și patul de dormit, la care se adăogase repede și leagănul copilului. Poetul crescuse astfel în mizeria cea mai aspră; dar tatăl lui, în orele de odihnă, îl lua în pădure și-i povestea „o mie și una de nopți” sau, ca să-l amuze, făurea personagii de teatru și câte odată îi citea din comediile lui Holberg. Copilul, furat de visuri, își petrecea tot timpul cu ochii pe jumătate închiși, încât, într'un timp, părinții crezuseră că nu vede bine. Vedea foarte bine, dar frumusețea visurilor îi făcea fără preț vederea lumii, ce-l înconjura.

In ziua, în care intră pentru prima oară în teatrul din Odensa, avu o adevărată revelație. Singurul gând, care-l preocupa acum, era să se mai poată duce la teatru, dar sărăcia nu-i îngăduia. Ceru atunci afișerului unul din afișele de teatru și cu titlul și personagiile din el, compuse o comedie, prima lui lucrare. Toată viața avu pasiunea teatrului, care-l urmăria fără încetare; făurea ca și tatăl său, mici personagii de comedie pe care le îmbrăca cu cârpe și le făcea să joace piese compuse de el. Ori unde se ducea, primii pași erau la teatru. Rând pe rând fu cântăreț, dansator, actor, apoi autor dramatic.

Cum s'ar fi putut ca Elena van Donning să nu socotească și ea teatrul ca scopul cel mai ideal al victii, după ce-și petrecuse copilăria între tânărul prinț și bătrânul povestitor, amândoi poeți? Tânărul prinț era foarte frumos, bătrânul povestitor foarte urît. Unul o făcu să iubească frumusațea, celălalt voi s'o facă să înțeleagă că, cu imaginația, poți făuri o frumusețe, cu atât mai frumoasă cu cât nu e aevea, și că, mai ales trebuie să dai crezare visurilor.

Dar Elena nu avea o fire visătoare. Ea fu încântată de povestea micii Sirene „nesățioasă, curioasă, care vrea să cunoască lumea și să trăiască lângă prințul, pe care-l iubește” și-i făcu plăcere că i se zicea și ei, ca și zânei mărilor: mica sirenă. Dar când, în cursul povestirii, sirena suferă din pricină că prințul iubește pe altă femeie, și cu toată această necredință, rămâne credincioasă și se jertfește, ca să mântuie pe îndrăgostiți, știind bine că după aceasta nu va mai rămâne din ea decât puțină spumă plutind pe valuri. Elena se revoltă și-l ceartă pe bătrânul prieten: ea urăște resemnarea.

Bine înțeles că copilul acesta, atât de răsfățat și de nealârnat, nu se va învoi niciodată să stea într'un pension. Nu stătu nici măcar un an în școala unde fusese trimeasă. Nu numai că nu învăță nimic, dar puse pe foc și tot institutul. Părinții fură rugați să o ia cât mai repede acasă, și ca continuă să le împodobească salonul, neînvățând decât cronica scandalurilor mondene, de care era foarte sctoasă și căutând, la doispre-

zece ani, mijlocul cel mai sigur de a plăcea. Ea avea de pe acum o frumuseţe strălucitoare, fără de seamăn.

„Când intrai în faimosul salon albastru, – zice baronul Belderndorff după întâia vizită la van Donning – un fel de extaz mă înmărmuri pe pragul uşii. O! ce apariţie minunată! în pervazul ferestrii, scăldată toată de soare, şedea o fetiţă tânără, de-o frumuseţe atât de extraordinară, încât fără de voie îmi oprii răsuflarea, ca în faţa unei apariţii supranaturale, de care mă temeam că o să dispară".

Frumuseţea, când ajunge la acest grad de perfecţiune, este un lux greu de purtat. Elena trebui să suporte greutatea acestei poveri regale, la vârsta când alţi copii se mai gândesc la joacă. Nu este oare aceasta o scuză pentru nechibzuinţele ei şi nu se poate admite că tinereţea ei cu greu ar fi lăsat-o să ia în serios patimile ce aşa de timpuriu o înconjurară?

Pilda mamei nu contribuia să trezească în copil gustul de viaţă serioasă şi aşezată. Frumoasa d-nă van Donning avusese nenumărate succese şi se spunea că nu era nici prea sfântă.

Prea tânără şi prea frumoasă încă, alăturea de o fiică, a cărei frumuseţe începea să strălucească, nu se putea să nu se nască între ele rivalităţi serioase; încă de la vârsta de doisprezece ani, Elena are de suferit din pricina aceasta.

In timpul unei călătorii prin Sardinia, mama ei întâlnise pe un ofiţer italian văduv, un bărbat foarte frumos, care o vrăjise. Din nenorocire, călătoria durase prea puţin. Trebuise să se despartă prea repede de frumosul ilalian. D-na van Donning, disperată, căută în zadar să-l atragă prin toate chipurile; toate erau însă în zadar căci frumosul ofiţer părea că fuge de ea. Obosită, plină de nerăbdare, ea făcu planul, pentru a-l atrage pe necredincios, să-i ofere mâna fiicei sale. Copila avea doisprezece ani, pretendentul patruzeci şi doi. Când mama îi anunţă această veste, Elena fu mai întâi uluită; dar pe urmă fu încântată de noutatea acestei situaţii, care-i da mai mare importanţă. Mama ei o convinse că n'ar putea visa ceva mai frumos decât să fie soţia acestui mare luptător, la vârsta lui, deja colonel şi comandant al oraşului Alexandria. In curând avea să fie făcut general şi servitorii aveau să-i zică „Excelenţă!". Se putea visa o mai mare glorie? Copila se lăsă convinsă. Primea scrisori de dragoste, cari o făceau să petreacă, şi pe cari le citea micilor ei prietene, ca să le trezească gelozia. Se juca de-a logodnica, încântată de acest rol nou, ea, care iubea aşa de mult teatrul. Lucrurile merseră bine până în ziua când pretendentul apăru în faţa ei. El îi pricinui o frică grozavă: foarte înalt, foarte oacheş, avea o mustaţă aproape tot aşa de mare ca a regelui Victor Emanuel. Ea-şi aminti de „Fata cu scufiţa roşie" când întâlneşte pe lup şi fugi înspăimântată. Fu certată. Mama încercă în toate chipurile să o facă să-şi schimbe purtarea dar în zadar.

Autoritatea bunicei aduse puţină linişte în familie. Ea declară că Elena este încă prea mică, şi nu se poate vorbi despre o căsătorie. Mai întâi trebuiau să se gândească la educaţia ei şi să o înveţe tot ceeace trebue să ştie o fată. Va fi vreme după aceea să facă cunoştinţă mai de aproape cu înflăcăralul ei logodnic şi să-i preţuiască calităţile. Şi ea o luă pe nepoată la Berlin.

Timpul acesta fu foarte fericit pentru copilă, bucuroasă că nu mai era urmărită de atenţiile îndrăgostitului, care o îngrozea. Ea se puse pe lucru cu înflăcărarea, care-i caracteriza toate întreprinderile. Limbile străine şi, mai ales, teatrul o pasionară. In scurt timp învăţă franţuzeşte, englezeşte, italieneşte, puţin rusește şi studie foarte serios dicţiunea. Era obsedată mereu de teatru. Îşi închipui că numai în teatru ar putea găsi adevăratele bucurii ale vieţii, beţia succesului, ameţeala pricinuită de acele incarnaţiuni fictive care te fac să-ţi uiţi personalitatea.

Avea însă o personalitate prea puternică ca să poată fi uitată. In curând Elena se făcu, la bunică-sa, ceeace fusese şi la mamă-sa: o cochetă desăvârşită. Cu toate că studia sârguincios, singurul ei gând era să placă şi reuşia fără greutate. La Berlin ca şi la Muenchen, avu numeroşi adoratori. Biata bunică nu mai ştia ce să facă.

Cu toată vărsta ei fragedă, Elena târa după dânsa un adevărat cârd de adoratori. Erau şi tineri, erau şi bătrâni, toţi o făceau să petreacă. Le făcea tuturor ochi dulci, apoi, când începeau s'o încolţească, le întorcea spatele, râzând.

Printre adoralori, se găsea şi un tânăr prinţ român, un băiat foarte frumos. El o privea cu o admiraţie, care se apropia de extaz; dar admiraţia aceasta nu putea decât să fie mută, căci tânărul nu ştia nici un cuvânt nemţesc. Ea îi arăta oarecare dispreţ, dar cum tânărul ştia bine franţuzeşte, uneori îi dăruia câteva momente de convorbire, pentru a face exerciţii de conversaţie franceză.

Tânărul avea ochi negri, mari, superbi, plini de foc, o figură înfrigurată de bolnav şi o voce adorabilă, duioasă şi tristă. Ea fi cerca de multe ori să-i cânte cântece româneşti, cu vocea lui nostalgică.[1] Se numea prinţul Iancu de Racoviţă. Elena nu putea şti, pe atunci, ce loc însemnat va avea mai târziu prinţul acesta în vieaţa ei. Ea râdea de privivile lui pline de foc şi nu se gândea decât la teatru.

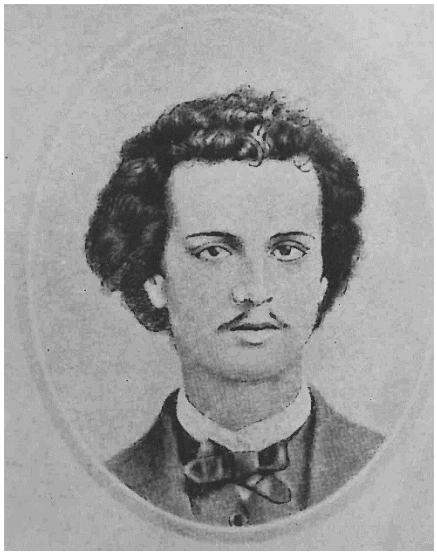

Iancu de Racoviţă

Şederea la Berlin dură un an şi jumătate; bunica neliniştită de apucăturile ei prea independente şi de cochetăria ci, socoti că e mai bine s'o trimeată înapoi la părinţi. Ei tocmai se instalaseră la Turin, unde van Donning fusese numit reprezentant al Prusiei pe lângă regele Piemontului, Victor Emanuel.

[1] Nota traducătorului, – în original este: „*des airs tsiganes, de sa voix dechirante*”. Este de presupus că autoarea romanului se înşală. Un tânăr boer român, chiar de la mijlocul secolului trecut, nu ar fi recurs la cântece ţigăneşti, pentru a încerca să farmece pe aleasa inimei sale. De alfel, nici lăutarii ţigani, de prin meleagurile noastre, nu cântă arii ţigăneşti, ci cântece româneşti, cari dacă par „sfâşâetoare” pentru o ureche occidentală, pentru noi sunt mai mult duioase.

Traducătorul şi-a permis să facă această modificare a textului atât aci, cât şi în paginile următoare, unde mai vine vorba despre micile concerte ale tânărului boer român. Acesta cânta mereu „*des tristes airs tsiganes*” – poate doine? – sau numai „*des chants tsiganes*” – după cum scrie autoarea şi unde am tradus „cântece de ale lăutarilor români”.

CAPITOLUL II
Cea dintâi dragoste

Elena porni la drum fără de părere de rău, căci îi plăcea schimbarea. Când părăsi Berlinul, cu o pălărioară mică pe părul auriu, cu o crinolină uriaşă, care se agita mereu la gesturile ei vioaie, cu umerii strânşi într'un şal, nimeni n'ar fi putut crede că această tânără şi fermecătoare femeie este o fetişcană de paisprezece ani.

Trenurile în 1856 erau foarte încete; tuşeau, fumegau, scuipau şi abia se urneau din loc. Dar ce bine se pălăvrăgea în ele! în munţi, trebuia să iei diligenţa. Elena fu şi mai încântată. La toate staţiile, toate mâinile se întindeau ca s'o sprijine pe frumoasa călătoare. Elena petrecu de minune. La ultima staţie, în toiul nopţii, trebui să meargă prin zăpadă. Cu toată oboseala şi frigul, ea tot căută să placă, şi când caleaşca greoae se puse din nou în mişcare, pentru a coborî coasta repede a Alpilor italieni, toată lumea din diligenţă nu-şi mai lua ochii dela „mica sirenă".

La Turin, ea regăseşte autoritatea părinţilor, un jug pe care îl va îndura totdeauna cu greu. Regăseşte mai ales pe teribilul ei logodnic. Atenţiile lui i se par acum şi mai obositoare decât la Muenchen. Ea e foarte mândră, văzând importanţa pe care i-o dă, la Curtea din Piemont, titlul ei de logodnică a unui ofiţer superior, dar nu admite ca acesta să-şi ia aere de stăpân. El e autoritar, destul de brutal şi de despot, ceeace o îngrozeşte. Dar ceeace pune vârf exasperării: este de o gelozie, pe care purtarea logodnicii ar putea-o oarecum îndreptăţi.

Tânăra fata fu primită la Curtea Piemontului, aşa cum ştia să se facă primită peste tot. Când sosi ea, în anul 1857, toată lumea deplângea plecarea bruscă a unei fiinţe adorabile, Nina Oldoini, o florentină, vara ministrului Cavur, care se căsătorise de curînd cu contele de Castiglione. Fusese chemată pe neaşteptate la Paris.

Elena trebuia să ţie locul frumuseţii, ce plecase.

Pentru orice altă femeie, moştenirea aceasta ar fi fost foarte grea. Contesa de Castiglione era inzestrată cu o mare perfecţie a trăsăturilor şi puterea ei de seduc|iune a rămas celebră până în zilele noastre. Toată Curtea din Turin fusese la picioarele ci. Elena fu încântată, văzând că, la rândul ei, este înconjurată de omagiile tuturor, omagii pe cari le primi, fără să-i pese de privirile mohorite ale furiosului ei Otello.

Unul, dintre primii adoratori, fu Cavur. Celebrul ministru venea de multe ori să-şi sfârşească seara la Van Donning. După munca doboritoare de peste zi, îi plăcea să râză şi să glumească. Vederea feţii fragede a tinerii fete îi procura o odihnă plăcută şi-i aducea aminte şi de frumoasa-i verişoară. Iar Elena se simţea foarte bine, când îl vedea pe omul acesta mic de statură, dar vioi şi bine dispus, care-şi ducea cei patruzeci şi şapte de ani şi grijile serioase cu atâla frăgezime şi voie bună. Chipul marelui om aducea puţin aminte de acela al ministrului Crémieux. Ca şi el, avea o faţă atât de de spirituală, încât i se trecea cu vederea urîţenia. Purta, după moda timpului, o barbă mică, ca o salbă, în jurul fălcilor voluntare. Privirea făcea tot farmecul acestei feţe. In dosul unor ochelari mari, cu rame de aur, se ascundeau nişte ochi aşa de buni, aşa de fini, aşa de maliţioşi, încât nimeni nu li se putea împotrivi. Povestitor plin de haz, prezenţa lui însufleţea numai decât salonul Van Donning, şi de cum începea să vorbească, toată lumea îl asculta cu încordare.

În anul 1857, era pe punctul să-şi îndeplincască marele său vis, scopul întregii lui vieţi şi triumful geniului său diplomatic: unirea Italiei.

Tot timpul şi toate puterile şi le întrebuinţa pentru îndeplinirea acestui proiect înălţător.

Prin tactica lui iscusită, reuşise să-l facă pe Napoleon al III-lea să privească în faţă problema ajutorului în războiul pe care Piemontul vroia să-l facă Austriei. Dar de câtva timp, ştirile dela Paris nu mai erau mulţumitoare. Cavalerul Nigra scria că împăratul se făcuse mai enigmatic, că-l ocolea şi că-i era cu neputinţă să capete un răspuns hotărît. Trebuia, deci, să caute din nou să înfluenţeze pe suveranul acela atât de zgârcit la vorbă şi să-i înlăture şi cele din urmă îndoieli. Cavur ştia că împăratul este foarte sensibil faţă de farmecul

femeiesc şi aceasta era explicaţia plecării neaşteptale a contesii de Castiglione. Ministrul rugase pe frumoasa lui verişoară să plece cât mai de grabă la Paris, şi la îmbarcare, îi şoptise cuvintele acestea: „Vezi de reuşeşte, verişoară, prin ori ce mijloace vrei, dar numai să reuşeşti”.

Elena trăia în această grea şi frumoasă perioadă din istoria Piemontului. In cei doi ani cât petrecu la Turin, ea fu o vizitatoare credincioasă a palatului regal, unde-şi mai pierdu din aerele ei trufaşe, căci Curtea lui Victor Emanuel era foarte simplă, foarte burgheză, fără fasoane. Regele, erou rustic şi simplu, nu iubea decât vânătoarea şi războiul. Dacă trebuia să asiste la vre-un prânz oficial, o făcea cu neplăcere; se aşeza la masă, cu sabia între picioare şi nu deschidea gura în tot timpul mesii.

Regina, o arhiducesă de Austria, privea, nu fără durere, proectele duşmănoase ce se făceau împotriva ţării sale de naştere, dar avea un suflet atât de sfânt şi de nobil, încât îndura toate, fără să murmure. Ea o primea totdeauna pe Elena cu un zâmbet blajin, nădăjduind că prin pilda ei, o va influenţa pe mica descreerată. Elena însă o privea cu o admiraţie amestecată cu spaimă.

Principesa Clotilda, fiica regelui, un înger de blândeţe şi de bunătate, se împrietenise cu Elena şi îi era confidentă. Aproape de acecaşi vârstă, ele se deosibeau cu totul una de alta: pe cât era de zvăpăiată Elena, pe atât era Clotilda de serioasă şi de cumpănită. Dar vai! pe cât de strălucitor era fizicul Elenii, pe atât de urîtă era Clotilda. Una avea toate însuşirile să placă şi să facă pe alţii să sufere, cealaltă, toate însuşirile mărinimioase ale inimii, ca să poată îndura suferinţele, ca să se poată devota şi să poată mângâia. Clotilda ştia, pentru că Elena i-o mărturisisc, că nu-şi putea suferi logodnicul şi căuta să-i facă morală şi s'o mai liniştească. Elena îşi petrecea la ea ore întregi, se aşeza pe patul ci, şi după ce plângea cu capul vărit în perne, sărea pe neaşteptale, sub ploaia de sfaturi bune, şi o zbughia afară, fără să mai vrea să asculte ceva.

La Turin, ca şi la Muenchen, familia van Donning făcea primiri strălucite: toate personalităţile diplomatice şi mondene defilară prin saloanele ei. Bine înţeles că Elena era una din principalele atracţii ale acestor adunări. La un prânz, în iarna anului 1858, la care luară parte şi contele Cavur, frumoasa princesă Ratazzi, contele Hohelberg, ambasadorul Rusiei şi un ataşat de la ambasada engleză, Elena şezu între tânărul ataşat englez şi logodnicul său. Se vorbi mult de chestia care preocupa pe toată lumca, adică de apropiatul război cu Austria. Tânărul englez, însă, nu luă parte deloc la convorbirea generală. S'ar fi putut spune că frumoasa lui vecină îşi pusese în gând să-l facă să-şi piarză capul; în tot timpul mesei, îi adresase mereu cuvântul, ba în franţuzeşte, ba în englezeşte, nedând nici o atenţie logodnicului, care se înfurie la culme. La sfârşitul mesii, el o conduse într'un salon îndepărtat şi-i făcu o scenă atât de violentă, încât bunica, atrasă de zgomot, veni în grabă, îi închise mojicului gura şi-i porunci să părăsească oraşul chiar a doua zi.

Elena, speriată, crezu că întrecuse măsura; de aceea, a doua zi de dimineaţă, alergă la palatul regal, să-i povestească prietenei întâmplarea. In pragul uşii, se opri puţin cam uimită, văzând pe Cavur că iese aşa de dimineaţă din apartamentul prinţesii. Părea foarte mulţumit şi puse vârf curiozităţii tinerii fete cu vorbele: „Du-te repede şi felicită pe prinţesă!” Când intră, Elena o găsi pe prinţesă şezând lângă foc; era o zi foarte rece de sfârşit de Decembrie. Ea broda. Cu toate că faţa ei avea aceeaşi expresie liniştită, ca de obicei, Elena observă că degetele-i tremurau şi că era foarte palidă.

Clotilda îşi sărută prietena cu mai multă căldură, ca de obicei, şi-i spuse că acum o înţelege şi o iubeşte mai mult, de când soarta amândorora a devenit aşa de asemenătoare. Şi ea era logodită de câteva minute, şi vai!... fără să i se ceară părerea şi fără să-i fie întrebată inima; fusese logodită cu un prinţ francez, pe care nu-l cunoaşte şi către care nu se simţea de loc atrasă. Dar nu se putea vorbi acum de simpatiile ei. Ministrul Cavur îi explicase rolul frumos pe care-l putea avea şi ea se plecase în faţa datoriei.

Pentru a ajuta Piemontul în războiul împotriva Austriei, Napoleon cerea, ca ultimă condiţie, ca regele Victor Emanuel să-i dea mâna fiicei sale pentru prinţul Napoleon, vărul său şi fiul regelui Jérôme. Prinţul acesta era mai mare cu douăzeci şi unu de ani decât tânăra fată şi la Turin era cunoscută reputaţia lui de om stricat, mitocan şi brutal. Plompon, cum i se zicea la Paris, era o adevărată sperietoare pentru vărul său, un zvăpăiat, un revoluţionar; căsătoria ar fi putut fi o mântuire pentru el. Trebuiau să primească. Cavur căpătase

consimțământul regelui, dar bietul tată nu se simțea în stare să vorbească fiicei despre proectul acesta și – ministrul se însărcinase el cu această misiune neplăcută.

Elena se revoltă la auzul acestei povestiri, făcută cu atâta liniște și energie, de către prințesa Elena. Nu trebuia să lase să fie jertfită în chipul acesta. De altfel făgăduiala nu putea fi decât o formalitate deșartă, căci fata nu avea decât cincisprezece ani și cine știe când avea să se facă nunta.

— Căsăloria va avea loc la 30 Ianuarie, răspunse domol Clotilda, data a și fost fixată.

— Dar nici nu-l cunoști pe prinț!

— O să fac cunoștință cu el la 16 Ianuarie, cu cinsprezece zile înainte de căsătorie; toate au fost orânduite dinainte.

Elena rămase înmărmurită de brutalitatea acestor hotărîri.

Timp de o lună ea trăi în așteptarea prințului, îndurind mai ușor prezența logodnicului, care nu plecase, cu toale stăruințele bunicii, căci mama Elenii știuse să-l oprească. Elena nu mai părăsea palatul regal, petrecându-și zilele cu Clotilda.

Regele Victor Emanuel își pierduse buna dispoziție și veselia; regina plângea mereu. Numai Cavur nu-și mai găsea locul de bucurie. Toate pregătirile de război erau gata; trupele franceze porniseră la drum, sub comanda împăratului însuși și a prințului Napoleon. Ce importanță aveau lăcrimile și melancolia, simpatiile și sentimentele unei fete tinere? Sosi și ziua de 16 Ianuarie, care aduse pe prințul Napoleon, pântecos, greoi, puternic. Fața lui aducea aminte de fața Marelui Impărat. Lipsa lui de delicatețe, disprețul pentru tradiții și credințe, totul la prințul Napoleon era făcut să respingă pe timida prințesă; totuși când tatăl ei o întrebă pentru ultima oară, dacă se învoiește la căsătorie, ea răspunse:

— Legătura aceasta trebuie să-mi fie pe plac, de vreme ce mi-o propuneți. Mă supun deci orbește voinței d-voastre.

Rămânea numai să se pregătească în grabă ceremonia, care trebuia să aibă loc în capela palatului Carignan.

Palatul acesta vechiu, frumos din cărămidă, cu forme rotunde, rococo, fu decorat în ziua de 30 Ianuarie cu un fast extraordinar; peste tot flori, lumini; capela regală îți lua ochii. La orele zece, sosi mica logodnică, atât de tânără, aproape copilă; băețoasă, fără grație, cu buza austriacă, dar atât de nobilă și de demnă! Indreptându-se emoționată spre altar, își evoca poate în minte o prințesă, tot atât de tânără ca și dânsa, de o rară frumusețe, care venise, și ea, într'o dimineață rece de Ianuarie să îngenunchie în aceeaș capelă, pentru a primi binecuvântarea nupțială... La 17 Ianuarie 1767, Maria Tereza Luiza de Savoia-Carignan devenise prințesa de Lamballe!...

Arhiepiscopul de Verceil, ajutat de patru episcopi, primi pe tinerii soți. Dar pe când princesa, în genunchi, mai albă decât voalurile cari o înfășurau, se uita pe sine și toate gândurile i se îndreptau spre Dumnezeu, prințul rămase în picioare, cu capul drept, cu mâinile în șolduri, și se uita, cu o privire semeață, la mulțimea înzorzonată a curtenilor, sau își rotea ochii în aer, parcă ar fi studiat architectura sălii. Părea chiar atît de străin de ceremonie, încât de mai multe ori, la pronunțarea consimțământului, la unirea mâinilor, la schimbarea inelelor, un preot, care se furișase în spatele lui, fu nevoit să-i șoptească mereu ce avea de făcut.

La ora unsprezece, ceremonia se sfârși. Elena asistă mai rece ca o marmoră. Firea ei aprinsă nu putea îndura spectacolul unui astfel de sacrificiu. Și, în minte, se vedea și ea jertfită unui soț, pe care nu-l iubea. De ce să facă asta? Pe ea n'o îndemnau rațiuni de stat.

Eși din capelă, hotărită să rupă definitiv cu logodnicul ei.

Dar întorcându-se acasă, o găsi pe mama sa bolnavă. Frigul puternie, ce domnea la Turin, nu-i priia. Suferea de mai multe săptămâni din pricina aceasta și doctorii o sfătuiseră să se ducă să petreacă sfârșitul iernii la Nisa. Elena trebui să amâne încă odată proectul de ruptură. Și pe când tânăra căsătorită se îmbarca spre Marsilia, Elena pleca, și ea, spre Mediterana, fericită că va vedea orizonturi noi și că va scăpa pentru câtva timp de uriciosul ei logodnic.

Nisa era pe vremea aceea paradisul florilor.

Alphonse Karr se stabilise acolo de câtva timp, cu gândul că cultura florilor şi a legumelor preţuiesc mai mult decât jurnalismul; violetele lui deveniseră celebre în toată lumea şi se înmulţiseră atât de mult, încât le vindea cu un franc kilogramul.

„Dacă în cartea vieţii e scris ca oraşul să dispară vre-odată, scria Theodore de Banville, va pieri fiind înăbuşit de trandaliri".

D-na van Donning se instalase, împreună cu fiica sa, într'o vilă, în stil italienesc, aşezată la capătul Promenudei des Anglais şi ascunsă între tufişuri de portocali. Aerul era îmbălsămat de parfumurile cele mai plăcute. Elena este fericită. Călăreşte, galopând prin meleagurile acelea încă sălbatece, prin pădurile de pini şi de stejari, îmbătată de aier şi setoasă de mişcare. Când singurătatea o oboseşte, se duce să se plimbe pe bulevardul des Anglais, sau pe cheiul Massenas, unde întâlneşte toate celebrităţile momentului şi elegantele zilei, care de-abia se mişcă, stânjenite de uriaşele lor crinoline, de şalurile lor, de căţeluşii lor lăţoşi, de micile lor umbrele frânte, urmărite de un cavaler servant, ca de-o umbră uşoară. Ea zăreşte acolo pe bătrânul rege al Bavariei, pe Ludovic, pe care nu-l văzuse nici odată la Muenchen, pe regele Maximilian, ba chiar şi pe tânărul prinţ, mai frumos, dar şi mai mohorit decât atunci când sc jucau amândoi de-a eroii din legende. Plimbându-se pe marginea apei, el n'o observă. Cu atât mai bine. Ei nu-i plac slrigoii.

Toate celebrităţile o atrag. Ea povesteşte că, fiind invitată odată la o plimbare cu Meyerbeer şi cu fiica lui, fu nevoită să nu deschiză gura în tot timpul plimbării, căci celebrul muzicant avea obiceiul să compuie în mers. Nu va căuta prea des onoarea unei astfel de tovărăşii.

Lordul Bilwer o amuză grozav prin îmbrăcămintea lui de modă veche. Poartă părul lung, buclat, castaniu, dar se vede de departe că e vopsit. Hainele sunt după moda de la 1830. Aşa se arată la seratele mondene, unde recitează din operele sale, acompaniat la harfă de vre-una din tinerele sale admiratoare. Cu toate că, pe vremea aceca, ilustrul scriitor trecuse de şaizeci de ani, se zice că nu ducea lipsă de admiratoare tinere. Elena râde de aceasta. Lordul Brougham, Dickens, împărăteasa văduvă a Rusiei, prinţul Barclay de Tolly, toţi pe rând, împodobesc, cu numele lor ilustru, oraşul mediteranean, în schimbul unei raze de soare. O parte din flota rusă, comandată de marele duce Constantin, venea adesea să arunce ancora în apropierea Nisei.

Intr'o zi, pe când Elena visa, întinsă în grădina vilei, fu anunţat prinţul Barclay de Tolly. El propuse mamei şi fiicei să facă o plimbare până în rada orăşelului Villefranche, unde acostase în ajun escadra rusă.

Decum soseşte escadra, Nisa e în sărbătoare.

Elena sare în sus de bucurie. O pălărie mare de paie şi o rochie de organdi o făcură într'o clipă personificarea tinereţii; strălucia ca soarele, ca marea, ca toată natura din ziua aceea. Doui ofiţeri de marină, ce-l întovărăşiseră pe prinţul Barclay de Tolly, se adăogară grupului lor, trebuind să se întoarcă pe bord. Amândoi erau tineri, amândoi erau blonzi şi uniformele lor albe străluceau şi ele în soare. Fură prezentaţi: baronul de Krusenstern, locotenent şi baronul de Kotzebue, aspirant pe bordul vasului *Palkan*. Elena se simţi cucerită din prima clipă. Avea cincisprezece ani, era plină de entuziasm, liberă şi neatârnată. Se îndrăgosti pe dată, ca străfulgerată, de Paul de Krusenstern.

După plimbarea în radă şi vizita vaporului, avu loc pe bord un dejun, plin de vesclie. La plecare, inima tânărului fu tot atât de aprinsă ca şi a Elenii.

De la sosirea escadrei, Nisa o ducea tot într'o sărbătoare. In onoarea ofiţerilor, avură loc baluri, redute, prânzuri, unde şampania curgea în valuri. Luată de vârtejul acesta, şi lăsată cu totul în voia ei, Elena îşi cam pierdu capul. Nu se mai despărţia de Paul, obiectul dragostei ei; îşi petreceau toate zilele împreună. Când Paul avea de lucru pe bord, eu venea să-l aştepte la debarcader. Copleşită de această pasiune, Elena van Donning îşi dă pe faţă firea ei impetuoasă.

Baronul de Kotzebuc, camaradul lui Paul, mai târziu ambasador la Berlin, zicea, vorbind de această întâie dragoste a Elenii: „Am asistat la trei lucruri grozave în viaţa mea: am îndurat un taifun în marea Chinei, am fost martor la una din cele mai teribile erupţiuni vulcanice şi am fost de faţă la explozia primei

iubiri a Elenii van Donning". Un cutremur de pământ în domeniul sentimentelor. Iată ceva foarte puţin obişnuit.

Bine-inţeles că nenorocitul de logodnic fu înghiţit de această vijelie, şi nimicit. Venind să petreacă câteva zile la Nisa, el îşi dădu numai decât seama de turburarea din inima Elenii; de altfel, ea nici nu-şi ascundea sentimentele şi nu vorbea decât de ofiţerul rus. Când italianul i se plânse, ea se supără, şi smulgând depe deget inelul, îl călcă în picioare, în faţa lui. Ruptura fu definitivă, cu toată mânia mamei, şi Elena rămase liberă, ca să se dedea, cu tot sufletul, întâiei ei iubiri.

Câteva zile însă, idila nu fu decât un duo melodios, pe care valurile mării, lumina lunii, parfumul portocalilor şi al trandafirilor îl însoţeau cu un acompaniament fermecălor. Dar jocul era plin de primejdii. Foarte tineri încă amândoi, şi foarte frumoşi într'o seară, sub portocali, printre trandafiri, sub farmecul lunii, ei îşi uniră buzele...

Puţin după aceea, escadra plecă iar spre Rusia. Elena rămase turburată, fericită, continuând să guste în singurătate şi tăcere emoţia primei iubiri. Apoi află de sosirea tatălui lui Paul, care venise să ceară mâna fetii pentru fiul său. Avu o clipă de fericire triumfătoare. Dar bucuria nu dură mult. Aştepta mereu vestea fericită, dar de geaba. Mama ei, nemulţumită, de sigur, că proectele ei de căsătorie căzuseră în baltă, refuză mâna fiicei, ofiţerului rus, sub pretext că „copila n'ar fi putut trăi în latitudinile acelea îngheţate".

Elena fu grozav de desnădăjudită, dar nu trecu mult şi ea se aruncă din nou în vârlejul vieţii mondene, cu o înflăcărare şi mai mare, parcă ar fi voit să-şi înece durerea în plăceri.

In Europa se întâmplau atunci evenimente mari. Elena le urmăria cu atât mai mult interes, cu cât le văzuse începutul la Turin.

La 12 Mai 1859, Napoleon debarcă de pe „Regina Hortansa" în portul Genuei, pe o vreme admirabilă, sub o ploaie de trandafiri, în sunetele clopatelor şi ale tunurilor.

Evenimentul acesta face mare impresie şi la Nisa. Toată lumea urmăreşte întâmplirile cu mare emoţie. Impăratul, cu toată vărsta şi sănătatea lui şubredă, arată încă bine, dar se spune că e foarte palid.

A doua zi, se duce la cartierul general, la Alexandria, şi ia comanda trupelor. Cum se face că visătorul acesta, atât de puţin războinic, avusese ideea să se improvizeze generalisim? Providenţa e însă cu el, căci se găseşte în faţa generalisimului austriac, tot de talia lui, feldmareşalul conte Giulay.

La 4 lunie, lumea află de victoria de la Magenta. La Paris e mare entuziasm. In seara zilei acesteia, împărăteasa şi principesa Clotilda se plimbă, pe bulevarde, în trăsură deschisă şi sunt aclamate. In ziua de 7, aliaţii intră triumfători în Milano; dar aceasta nu e decât începutul şi situaţia începe să se complice. Austriacii trimit întăriri mari, iar tânărul şi frumosul împărat Franz Joseph se pune singur în capul trupelor. Totuşi, după câteva lupte fără de rezultat, aliaţii câştigă iar o victorie, la Solferino.

De data aceasta, toţi cred că s'a câştigat victoria definitivă şi că trupele austriace o vor rupe la fugă. Dar nu e aşa. Aliaţii, în loc să urmărească pe duşman, rămân pe poziţiile câştigate, Lumea e uimită, şi uimirea ajunge la culme, când se află că, la 8 Iulie, regele Victor Emanuel şi împăratul Napoleon al II-lea au propus un armistiţiu împăratului Franz-Joseph.

De ce? Van Donning e în curent: pentrucă Prusia ameninţă şi pentrucă-şi mobilizează trupele la frontiera Rinului. Napoleon se vede silit să părăsească Italia.

El se întâlneşte cu împăratul Franz-Joseph la 11 Iulie, în cetatea Villafranca şi iscăleşte pacea. E grăbit să puie capăt războiului, şi se retrage, după ce obţine ca Lombardia să fie cedată Piemontului. La Turin, desamăgirea e mare, Cavur visase mai mult. De aceea când, după câteva zile, Napoleon străbate oraşul, pentru a se întoarce acasă prin Mont-Cénis, primirea este cu totul alta, şi Victor Emanuel se vede silit să-l întovărărăşească, el însuşi, cu escorta regală, pe care poliţia crezuse că mai e nevoie să o întărească şi cu un regiment de cavalerie franceză.

Locuitorii Nisei urmăriseră cu emoţie peripeţiile războiului. Nu trece mult şi soarta oraşului e în joc. Se vorbeşte de alipirea lui la Franţa. Proiectul acesta dă loc la manifestaţii de bucurie din partea populaţiei, şi

când vine momentul plebiscitului lumea votează pentru Franţa, cu mare avânt.

Rezultatul întrece toate aşteptările. Din 30.000 de alegători, 28.000 votează pentru Franța. In Savoia, succesul e acelaş.

Nisa e din nou în sărbătoare. Elena, foarte înflăcărată, se lasă târită de entuziasmul general. Impăratul Napoleon și împărăteasa Eugenia se hotărăsc, în vara anului 1860, să facă o călătorie în ţările anexate. La 28 Aprilie sosesc la Chambery, apoi peste câteva zile la Nisa, unde sunt aclamaţi.

Orașul este pavoazat, tunurile bubuie, clopotele sună. Impăratul şi împărăteasa se apropie, escortaţi de un pluton din garda imperială şi se opresc în mijlocul pieţii, unde primarul le oferă, în mod solemn, cheia oraşului. Seara, municipalitatea dă un bal în onoarea oaspeților imperiali. Elena străluceşte de frumusețe și tinereţe, şi, cum mama ei e tot suferindă şi nu poate lua parte la serbare, ea, ca fiică a singurului ambasador prezent, ia loc în faţa perechii imperiale, alături de consulul Rusiei, în faimosul cadril. E orbită de frumuseţea împărătesci, care, cu colierul şi diadema de nestimate, poartă, cu măreție, o rochie brodată cu argint, foarte decoltată, lăsând să i se vază umerii admirabili. Tănăra fată se emoţionează, greşeşte paşii şi vede cu groază că se apropie momentul când va încurca și pe cavalerul ei, care, şi el, e foarte emoţionat.

Impăratul nu-i face o impresie tot atât de bună. El pare prea serios, blazat, cu gândurile în altă parte. Când i se adresează, Elena nu se simte la largul ei.

Cu toate că nu trecuse de cincizeci de ani. Napoleon este, totuși, un cavaler destul de iscusit și dansează mai bine decât mulţi alţi suverani, și mai ales decât ilustrul său unchiu.

Elena stă la Nisa până în 1862. Ce frumoasă i se pare viaţa! Nimic nu-i rezistă, totul îi surâde şi, din prima ei dragoste dezamăgită, nu mai păstrează decât amintirea unei nopți foarte dulci, plină de beţie, pe malul Mediteranci.

CAPITOLUL III
Drama

Dar drama se apropie. Elena nu e încă decât un copil, dar zilele de fericire se apropie de sfârşit. Viaţa veselă, fără de griji, încetează. Trebuie să plece la Berlin, unde o chiamă bunică-sa, care se plânge de singurătate. Elena pleacă, căci îşi iubeşte mult bunica, căreia i-ar jertfi, bucuroasă, şi tinereţea. Dar schimbarea e foarte greu de îndurat.

După viaţa leneşe, în căldura zilelor de vară, iat-o că duce, din nou, o viaţă serioasă, o viaţă de studiu.

Gustul pentru teatru o îndeamnă să reia cu aprindere studiul dicţiunii. Sunt zile, însă, când simte că-i înghiaţă inima; ea tremură şi fiziceşte şi moraliceşte, în clima aceasta duşmănoasă.

Ca să-şi mai dea curaj, are nevoie de câţiva îndrăgostiţi, pe cari nu întârzie să'i găsească. Intâiul este frumosul ei adoralor, prinţul român, Iancu de Racoviţă, cu ochii mari de gazelă, şi care-i cânta, pe vremea când ca avea doisprezece ani, doine duioase româneşti. Tot credincios, cu inima plină de acelaş sentiment de admiraţie umilă, el îşi pierde cumpătul în faţa tinerei fete atât de turburătoare, pe care o iubeşte acum şi mai mult. Elena se amuză cu declaraţiile arzătoare ale „micului ei paj maur", cum obişşnuia să-l numească, dar inima îi rămâne rece. A lui Iancu însă este cuprinsă de foc. Vrea să capete o făgăduinţă de căsătorie: „Dacă între timp nu mă voi îndrăgosti de altul, dacă nu voi intra în teatru, ceeace este visul vieţii mele, atunci, mai târziu, poate că mă voi mărita cu tine".

Această aşa zisă făgăduială, ce o lega atât de puţin, îi fu de ajuns lui Racoviţă, care, din clipa aceasta, îşi închină toată fiinţa şi toată vieaţa aceleia, care avea s'o merite atât de puţin.

Elena se plictisea.

Viaţa liniştită şi atât de burgheză din casa bunicii, nu putea să-i fie pe plac. Iancu îşi petrecea zilele la picioarele ci, cu alăuta în mână, dar şi cântecele lăutarilor români încep să a plictisească de la o vreme, De aceia caută să se ducă cât mai mult în lume, unde se îmbată de succesele, pe cari le are. Unul din saloanele cele mai căutate din Berlin era al preşedintelui Bonseri. Bătrâna d-nă Bonseri primea cu multă plăcere şi graţie, societatea cea mai felurită; oameni de teatru, ofiţeri, funcţionari. Elena petrecea acolo foarte bine şi „bătrânul fluture" cum îi zicea ca d-nei Bonseri, prinsese dragoste de dânsa şi nu se mai putea lipsi de prezenţa ei.

Intr'o seară de bal, marea tragediană, Augusta Fornus, îi prezentă pe unul din prietenii ei, baronul Korff, ofiţer de dragoni. Elena voi să-l uluiască. Convorbirea fu foarte aprinsă. Se discuta politica zilei. Fie că voia să uimească pe ascultători, fie din adevărată convingere, căci firea ei impetuoasă o făcea să se revolte împotriva ori cărei autorităţi, Elena exprimă ideile cele mai subversive. Cuvintele ei făcură senzaţie.

— Cunoaşteţi pe Lassalle? o întrebă interlocutorul.

— Nu. Cinc e?

Surprinsă, Elena puse întrebări.

— Nu puteţi tăgădui că-l cunoaşteţi, căci îi repetaţi, aidoma, cuvintele.

După câteva săptămâni, în timpul unui prânz la bancherul Jacques, Elena avu iar o discuţie politică cu vecinul ei, doctorul Karl Oldenburg. Acesta o întrerupse cu cuvintele:

— Hotărit, sunteţi o elevă demnă a lui Lassalle. Aţi fi potrivită să-i fiţi soţie, căci nu văd pe altcineva mai demn de rolul acosta.

— Va să zică şi d-voastre îl cunoaşteţi?" – observă fata, din ce în ce mai intrigată.

— Dacă-l cunosc? Nu numai atât, dar îl iubesc şi-l admir, şi sunt mândru de prictenia lui.

Curiozitatea Elenii atinse culmea.

Cine era acest Lassalle, despre care i se pomenea mereu? Chestionând mereu pe toţi cunoscuţii, ea află că Lassalle era omul cel mai cu vază din partidul democrat. In momentul acela, când toate ţările erau cuprinse de frigurile libertăţii, Lassalle se ridicase ca apărător al poporului şi apostol al sufragiului universal.

Inteligența lui foarte vie, vorba lui entuziastă, căreia nu i se putea rezista, îi câștigaseră toate inimile ce băteau pentru cauza poporului. El era unul din primii reprezentanți ai socialismului în Germania.

Fără ca să-l fi văzut, Elena se simți cucerită de tribun. El îi stăpânea gândurile, prefăcându-se, în visurile ei, în Făt-Frumosul micii Sirene. Ea vorbea cu toată lumea de eroul ei. Pomenindu-i numele în fața bunicii, aceasta exclamă:

— Lassalle? Ce oroare! Un om, care ar voi ca bogații să-și împartă bunurile la cei săraci.

În clipa aceasta, Elena simți că între ea și bunică-sa se ridică un zid.

Cu adoratorul ei atât de drăguț și de credincios, ea vorbea mereu despre Lassalle, punându-i fel de fel de întrebări asupra firii lui, asupra politicii și ideilor lui. El își dădea toate silințele să-i răspunză, cu o răbdare fără sfârșit.

Intr'o zi însă, puțin cam obosit:

— La ce bun să te interesezi de un individ, pe care ești sigură că nu-l vei întâlni nici odată în lumea noastră?

Dar chiar a doua zi, ea îl întâlni.

Prima întrevedere avu loc la o serată, la avocatul Hirzemensal. Decum sosi acolo, soția avocatului, care știa cât se interesa Elena de Lassalle, o luă la o parte și-i zise:

— E aici, e în biroul bărbatului meu. Ai să-l vezi peste o clipă.

Elena se înfioră.

— Nu mi-l prezenta acum“ – răspunse ea, tărînd-o pe gazdă, după dânsa, în grădina de iarnă.

— „Aș vrea mai întâi să-l văd, fără să știe.

De-abia avu timp să se ascunză și doi domni intrară în salon, Unul era mărunt. Un tip curat evreesc, destul de urît. Celălalt era un om înalt și frumos, de vre-o patruzeci de ani, zvelt, cu privirea plină de foc.

Fiindcă știa că Lassalle e evreu, nu stătu nici o clipă la îndoială că bărbatul cel urît e el. „Oamenii mari sunt totdeauna urîți”. Și dezamăgită, se gândea să se retragă discret, când bărbatul cel frumos începu să vorbească cu multă autoritate. Toată lumea se adunase în jurul lui, și în tăcerea care se așternuse, „elocința lui puternică, furtunoasă, tîra, ca un torent, pe cei ce-l ascultau”.

Era Lassalle. Cucerită, încântată, fericită, că acela pe care îl căutase era demn de așteptările ei, Elena se repezi la el, și, fără să să știe de nimeni, exclamă:

— Dați-mi voie, eu nu sunt de părerea d-voastre.

Lassalle nu cra obișnuit să fie contrazis astfel în vre-un salon. El se opri brusc, se uită la ochii înflăcărați ce-l priveau, la părul acela roșu, îmbelșugat, ce era gata să se desfacă. Incepu să râză și luând-o pe tânăra fată de talie, cu un gest de îndrăgostit, îi spuse:

— Aveți dreptate!

Sorțul fusese aruncat! După cum avea să scrie Elena mai târziu: „Am simțit amândoi că fiecare însemna pentru celălalt deslinul”.

Nu se mai despărțiră toată seara. Lumea încetase să mai existe pentru ei. Era ceeace Stendhal numește cristalizație imediată. După bal și după supeul luat la mese mici, toți invitații fură rugați să se coboare în pivnițile foarte celebre ale amfitrionului unde trebuiau să-și dea părerea asupra vinurilor. La plecare, Lassalle o înveli pe tânăra fată în mantoul ei mare de blană și o duse în brațe, pe scară, până jos.

În amintirile ei, Elena mărturisește că gestul acesta în adevăr „incalificabil” i se păruse atunci foarte firesc și că crezuse că e „răpită de o divinitate”. Apoi avu loc întoarcerea, la orele patru de dimineață, într'o noaple străvezie de primăvară. Strălucea o lună plină argintie, iar crăcile, abea înmugurite, erau legănate de o adiere ușoară.

— Mâine, îi zise Lassalle la despărțire, voi veni să fac o vizită mamei D-tale!

Nu plânge, păstorițo.
Mâine, eu și cu mama...

Păstoriţa însă nu avea de loc poftă de plâns, dar îi era frică de impresia rea pe care o va face părinţilor acest nou adorator. De aceea căută să-l liniștească, pe cât putu, pe înflăcăralul Lassalle și câtva timp nu se mai văzură.

Sosind la Berlin, un prieten de-al lui Lassalle, contele de Haltorff, care avea să joace un rol mare în evenimentele viitoare, ei putură avea câteva întâlniri tainice, la teatru și la concerte. Haltorff voi să le procure o întrevedere mai lungă. Hotărîră să se găsească la balul juriștilor.

Pentru seara aceea, Elena alese toaleta ei preferată: o rochie albă, cu ghirlande de trandafiri pe fusta înfoiată și cu spice de argint ce-i străluceau în păr.

De data aceasta, Lassalle fu foarte serios. Nu-i plăceau balurile. Deşertăciunea lor nu se potrivea cu poza pe care şi-o alesese el în purtare. Se dusese acolo numai ca să se poată înțelege cu iubita asupra mijloacelor celor mai bune prin cari să înlăture dușmănia ce o aveau Van Donningii pentru el.

Ea îl descurajă cu totul. Trebuia să mai aştepte... Și mai ales, trebuia să-i dea răgaz să danseze... O făcea din cochetărie sau din copilărie? „Mica vulpe de aur”, cum îi zicea Lassalle, era ameţită în seara aceea de dans. Iancu o târî într'un vals; privirea lui Lassalle se întunecă şi câtva timp nu mai căută s’o vază.

Mai lârziu pe neaşteptate, bunica muri. Nenorocirea o atinsese mult pe Elena. Rămasă singură la Berlin, trebui să plece în Elveţia, unde tatăl ei fusese însărcinat să reprezinte Prusia. Familia van Donning se instalase la Geneva.

Ea plecă cu inima grea, întovărăşită de pajul ei credincios, de Iancu de Racoviţă, cu care se logodise, fie dintr'o toană oarecare, fie ca să trezească gelozia lui Lassalle, a cărui dragoste părea că începe să se răcească. De ziua naşterii, Elena primise un coş uriaş de trandafiri şi o poemă, dar fără de nume; după semnul acesta de amintire, nu mai auzise nimic de elocventul tribun. Tăcerea aceasta îi răni sc, de sigur, amorul propriu și o îndemnă să caute și mai mult să placă. Este primul simptom al acelui joc dublu pe care ciudata fată îl va juca, cu o perfidie curioasă, în tot timpul dramei.

După spusele tuturor celor, cari l-au cunoscut, Lassalle cra seducţiunea personificată. Ochii lui albaştricenuşii, precum și vocea lui caldă, aveau un farmec irezistibil. Avea părul castaniu și foarte ondulat, capul trufaș și ţinuta fără de greș a maestrului său Robespierre, al cărui baston îl păstra ca pe o relicvă foarte scumpă. Își da seama de puterea lui și știa să se servească de ea. De data aceasta, Elena se găsea în fața unui adversar de talia ei. Șansele amândorura păreau egale, dar ea avea să câştige victoria.

Ferdinand Lassalle se născuse la 11 Aprilie 1825, ca fiu al unui comerciant din Breslau. La paisprezece ani, începuse să-și scrie jurnalul, în care se găseşte un tablou ciudat al vieții de familie, la tatăl său, negustor de ştofe.

Nu trece zi fără de ceartă, care se sfârşeşte de multe ori cu bătaie. Mama lui Lassalle, trăgând o palmă servitoarei, fiica sa o insultă; toată lumea se porneşte pe plâns, iar Ferdinand, scos din fire, scrie: „Mă aruncai în genunchi, spumegând de furie, îmi frânsei mâinile, ca un nebun, și strigai cu atâta putere încât răgușii numai decât: Doamne, Doamne, fă ca să nu uit niciodată clipa aceasta!” apoi adresându-se surorii sale: „Piei, şarpe, pici, cu lacrimile tale de crocodil”. Și blestemurile continuă în chipul acesta.

Fusese un copil rău, un desmățat. Totdeauna ducând lipsă de bani, o ştergea de acasă, ca să se ducă la cafenea, unde își petrecea vremea jucând șah sau biliard. Dacă norocul nu-i surădea, vindea tot ce-i cădea în mână. Odată schimbând o hartă vechie pentru un atlas nou, el scrie încântat: „Ce bou! Heine are dreptate, cei mai buni prieteni sunt acei pe cari îi poţi trage pe sfoară. Mă bucur grozav când descopăr pe vre-unul şi-mi fac numai decât planul cum l-aș putea înșela”. Își vinde până și cărţile de şcoală, dar rezultatul este foarte nenorocit. Purtarea îi este atât de rea, încât este dat afară din şcoală. Profesorul notează pe marginea caietului elevului: „Rău, foarte rău” și Lassalle scrie în aceeaș zi: „Fui cuprins de o furie nebună; I-aș fi supt sângele”.

La Lipsca, unde intră la şcoala comercială, în este de-ajuns o săptămână ca să fie la cuţite cu profesorii şi elevii. Comerţul nu-l interesează. I-o spune și tatălui dar acesta stăruie. De-abia pe la șaisprezece ani, încep să i se îndrepte caracterul; reușește să capete învoirea tatălui să intre la Universitate, ca să urmeze

cursurile de filosofie şi de drept. Din primele clipe se pot ghici adâncimea inteligenţii şi puterea creatoare a minţii lui, când sunt puse în serviciul unei cauze, ce-l interesează. El, care fusese un elev rău, se pune acum pe carte, cu înviersunare. Politica îl atrăsese încă de tânăr. Adept al ideilor noui, ce-şi făceau acum drum în Germania, el intră numai decât în grupul celor mai înaintaţi, acela al revoluţionarilor, şi de îndată ce-i este cu putinţă, pleacă la Paris, unde vrea să studieze chestiunile sociale. Acolo este foarte bine primit, mai ales de compatriotul şi coreligionarul său, Heinrich Heine, prin care face cunoştinţă cu toate personalităţile politice ale timpului. După câteva luni, când se întoarse în Germania, el are scrisoarea aceasta de recomandaţie de la Heine:

„Prietenul meu, care vă aduce această scrisoare, Lassalle, este un tânăr înzestrat cu o inteligenţă remarcabilă, care posedă cunoştinţi foarte temeinice şi un dar de pricepere, cum n'am mai întâlnit. La toate acestea, se mai adaogă şi o voinţă şi o iscusinţă în acţiune, care uimesc. Este un fiu al vremurilor noui, care nu ştie ce e acea abnegaţie sau modestie, pe cari le-am practicat noi, cu mai multă sau mai puţină ipocrizie. El face parte dintr'o generaţie, care vrea să se bucure de viaţă şi să stăpânească".

Lui Lassalle îi plac laudele, dar părerea pe care o are singur despre persoana lui, întrece totdeauna chiar şi părerea celor mai zeloşi admiratori. De altfel, el nu doreşte admiratori, el caută admiratoare. Scopul lui este să fie bărbatul cel mai căutat de femei şi se pricepe să şi-l ajungă.

Intors în ţară, reia studiile cu înflăcărare şi ajunge unul din advocaţii cei mai preţuiţi din Berlin. Intră în legături cu toţi savanţii şi literaţii de pe vremea aceea. Devotat susţinător al poporului, din oportunism, este însă, din instinct, foarte aristocrat. Astfel, la sfârşitul unei adunări populare, unde trebuise să strângă multe mâini, el îşi bagă, foarte desgustat, mâna în buzunar, zicând: „Nu vă puteţi face idee cât de asudate sunt mâinile acestor oameni!"

Şi într'unul din manifestele lui către muncitori, se găsesc cuvintele: „Am fost totdeauna republican, dar făgăduiţi-mi, prieteni, că, dacă va izbucni vreodată lupta între regalitatea de drept divin şi această mizerabilă burghezie liberală, veţi fi pentru rege, împotriva burgheziei".

De altfel Bismark nu se lăsase înşelat. Personalitatea lui Lassalle îl interesase mult şi el avusese câteva întrevederi cu tânărul advocat. Mai târziu scrisese: „Caracterul lui mă atrăgea peste măsură, dar numai ca om privat. Era omul cel mai spiritual şi amabil din câţi am cunoscut, un ambiţios în stil mare, cu totul opus firii unui republican. Avea sentimente naţionale şi patriotice foarte pronunţate. Ţinta lui era imperiul german, şi aceasta era un punct comun între noi. Poate că ar fi stat la îndoială să declare dacă imperiul german va fi făcut pentru dinastia Hohenzollern ori pentru dinastia Lassalle, dar spiritul lui era adânc monarhic. Era un om energie şi foarte inteligent, de la care aveai ce învăţa. Convorbirile noastre au durat totdeauna ore întregi, şi totdeauna mi-a părut rău, când se terminau".

Cu tot paradoxalul, ce se găseşte în aceste cuvinte, portretul pe care-l face Bismarck despre acela care trece drept unul din cei mai aprigi democraţi ai Germaniei, îl arată pe Lassalle sub o formă nouă.

În 1845, întâlneşte pe femeea, care avea să ocupe un rol mare în viaţa lui: contesa Sofia de Hatzfeld. Ea se măritase, la vârsta de şaisprezece ani, cu un văr al ei, cel mai mare ticălos din tot principatul de Hessa şi o făcuse cu nădejdea că va putea mântui câteva fărîmituri din averea, pe care acesta o toca. Incepând un proces foarte greu şi penibil cu soţul său, ea avu ideea de a se adresa lui Lassalle, ca să-i apere interesele, Acesta fu începutul unei prietenii, unei legături, unei colaborări, unei iubiri, care, cel puţin din partea doamnei de Hatzfeld, avea să dureze până la moartea lui Lassalle, ba chiar şi dincolo de moarte.

Cum reuşise femeea aceasta să ocupe un loc aşa de mare în viaţa lui Lassalle? Cu siguranţă că nu datorită farmecelor ei fizice, de vreme ce prietenii lui Lassalle se plângeau că nu se pot duce la el, fără să dea peste „această babă de şaizeci de ani, groaznic de vopsită, cu gene falşe, cu dinţi falşi, şi totdeauna cu havana în gură". Se spune însă că era foarte inteligentă, îi plăcea să se ocupe de chestiile politice şi sociale şi nu se speria nici de ideile cele mai îndrăzneţe, mai ales când erau exprimate de un om seducător şi frumos, cu douăzeci de ani mai tânăr decât dânsa.

Lassalle, atras de greutatea cauzei ei, ademenit fără îndoială şi de spirilul ei, şi măgulit de admiraţia ei nemărginită, se jură că va da câştig de cauză clientei sale. Se apucă de lucru cu toată aprinderea de care era capabil, îşi puse în joc tot talentul, se zice chiar că merse şi mai departe... căci avu loc o întâmplare neplăcută, ce nu putu fi nici odată lămurită pe de-a'ntregul.

Procesul ţinea de trei ani. Contesa şi cu Lassalle erau nedespărţiţi. Lucrau împreună proectele de reforme sociale. Dar mai întâi trebuia să se puie capăt procesului, care mergea prea încet, după părerea lor. Intr'o zi, baroneasa de Meyendorff se întorcea de la contele de Hatzfeld, cu care avea legături de prielenie, aducând acasă o casetă, care, se credea că conţine documente foarte împortante pentru rezultatul procesului. Cum ajunse acasă, fu victima unui furt foarte ciudat. Doi indivizi, identificaţi apoi, Mendelsohn şi Oppenheim, doi prieteni ai lui Lassulle, se introduseseră în odaia baronesei şi furaseră caseta, în care însă nu se găseau decât bijuterii. A doua zi ea fu găsită iar la locul ei, cu conţinutul neatins. Urmă proces. Unul din făptaşi fu achitat, celălalt însă nu. Lassalle fu bănuit că pusese la cale, că era autorul moral al acestui furt. Cu toate că nu se putea aduce nici o dovadă împotriva lui, totuşi reputaţia-i rămase pângărită din pricina acestei acuzări.

Aceasta se întâmpla prin luna lui August, 1848. Procesul nu se termină decât în 1854, dând câştig de cauză contesei de Hatzfeld. In timpul acesta Lassalle se avânta tot mai mult în politică; scria la ziarul lui Karl Marx, îndemnând la revoltă poporul german.

Frigurile, cari pricinuiseră la Paris detronarea regelui şi proclamarea republicii, se întindeau acum şi la Berlin.

La 19 Martie, oraşul era plin de baricade; mulţi se refugiau. Lassalle, care se afla la Duesseldorf, susţine răscoala. In Noembrie, când generalul Drigalski reuşeşte să restabilească liniştea şi proclamă starea de asediu la Duesseldorf, Lassalle este arestat, împreună cu Cantador, şeful gărzii burgheze, şi urmărit ca instigator la război civil. La 2 Mai, 1849, la Curtea cu Juraţi, răspunde judecătorilor cu atâta violenţă, obrăznicie şi dispreţ, încât este condamnat la şase luni închisoare. In tot limpul petrecut la temniţă, el studiază numai chestiunile sociale, apoi, de cum este pus în libertate, reia cu şi mai mult avânt lupta revoluţionară.

Intors la Berlin, travestit în haine de căruţaş, obţine graţierea definitivă şi învoirea de a rămâne acolo, mulţumită ajutorului dat de Humboldt.

Lucra cu invierşunare, susţinut mereu de interesul afectuos al contesei de Hatzfeld, care nu-l părăsea nici odată.

Dela întoarcerea sa la Berlin, în 1849 şi până la moarte, în 1864, el se devotează cu totul cauzei poporului în Germania, întemeiază asociaţia generală a muncitorilor, al cărei preşedinte este, şi-şi cheltuieşte toată energia ca să ducă la bun sfârşit proiectele lui generoase. Organizează neîncetat meetinguri, pronunţă discursuri, şi târit de entuziasm, vorbeşte până nu mai poate, până ce i se stinge glasul. Răguşeşte, dar tot continuă să vorbească. In fiecare vară însă, are nevoie de un timp de odihnă, pe care o caută sau la malul mării sau în Elveţia, întovărăşit totdeauna de credincioasa lui tovarăşe.

Din pricina unei broşuri, apărute la 1863, este condamnat iar la şase luni de închisoare.

Lassalle se simţea pe vremea aceea complect istovit. Era în luna Mai 1864.

Se hotărî să se ducă mai întâi să se odihnească şi să se constituie prizonier de-abia la începulul iernii. Petrecu toată luna Iunie la Ems, cu contesa de Hatzfeld, apoi în Iulie, părăsindu-şi prietena, se duse să facă o cură de tăcere în munţi, la Righi Kaltbad, unde nădăjduia că aerul tare îi va linişti frigurile.

Elena, care se plictisea la Geneva, primise invitaţia unei prietene, mistress Arson, şi se instalase pentru câteva zile, la aceasta, la Wabern. Ea ştia de prezenţa lui Lassalle la Righi Baltbad şi propuse o excursie acolo. Pe vremea aceea, urcuşul pe Righi se făcea numai cu cai. Ideea de a se arăta admiratorului ei în ţinută de amazoană îndrăzneaţă, îi surîdea. Kaltbad era ultima staţie, înainte de vârful muntelui Righi. Călătoarele ajunseră acolo la 20 Iulie, într'o seară splendidă de vară. Infierbântate, după un urcuş destul de greu, ele simţiră o plăcere delicioasă, în răcoarea pădurii. In jurul lor, brazi mari, un izvor ce şerpuia prin muşchiul

verde, turme cu clopoței, ce sunau melodios. In decorul acesla, parcă anume făcut pentru niște îndrăgostiți romantici, Elena se plimba, cu vălul fluturat de vânt, cu rochia lungă târându-se pe pământ, cu talia atât de sveltă, învăluilă într'o ştofă de culoare închisă.

Lassalle, înștiințat printr'un păstoraș de sosirea vizitaloarelor, lăsă în părăsire cura de lapte, odihna, tăcerea, şi o urmă pe tânăra fată, căreia nimeni nu i se putea împotrivi, până în vârful muntelui. Şi a doua zi de dimineaţă, şezând pe iarba înrourată, unul lângă altul, învăluiți în lumina alburie a unor zori înceţate, aşteptară în zadar soarele, care nu voia să apară şi pentru ei, Lassalle, cucerit din nou, şi de data asta de-a binelea, propunea Elenei s'o răpească:

— Vom trece frontiera şi odată în Franța, îmi iau sarcina să înlătur toate piedicile ce s'ar pune în calea unirii noastre.

Elena de Racoviţă

Dar pe vremea aceea, Elena nu voia să auză de aşa ceva. Ținea cu orice preţ la consimțământul părinţilor. Scrupulele acestea, din partea unei fete, emancipată de orice fel de prejudecăți, te uimesc; nu era oare acesta cel mai viclean mijloc de a-l încătuşa mai mult?

Se reîntoarseră la amicii lor englezi şi coborîră împreună, veseli, la Kaltbad. Aici, înnainte de despărţire, Lassalle o luă pe Elena de o parte şi căută să capete cel puțin o făgăduială. Stărui cât putu să obţie acel „da" sacramental şi definitiv, dar ea se feri de un răspuns hotăritor.

— Sunt logodită cu Iancu... Tata se va împotrivi totdeauna la căsătoria noastră.

În cele din urmă, încolțită:

— Bagă de scamă, îi zise ea, nu uita că sunt femeea cea mai femee de pe lume, adică nestatornică, capricioasă, uşuratecă.

Îl cunoştea bine pe Lassalle; din clipa aceasta el nu mai trăi decât pentru dânsa.

Hotărîră ca Elena să-i scrie decum va sosi la Wabern şi, pe când Lassalle rămase la Kaltbad, ea plecă, în aceeaşi zi, la 28 Iulie, împreună cu tovarăşii de excursie.

Coborişul fu greu şi lung. Elena mergea în cap, mândră de triumful ei.

La prima oprire, o şi aştepta o telegramă de la Lassalle şi pe tot drumul ea găsi mereu veşti de la el. In ziua aceasta şi a doua zi, ea primi, în mijlocie, câte două telegrame pe ceas. Seara, când ajunse la Wabern, îşi luă capul în mâini şi rămase pe gânduri. In faţa ochilor, îi apăreau două chipuri: micul paj maur şi marele vultur, Lassalle. Cât de puţin cântări pajul în balanţă! Ea luă repede o hotărîre şi scrise lui Lassalle:

„Prietene Satana, s'a hotărit. Mă învoiesc să-ţi fiu soţie. Acum, ai consimțământul meu, însărcinează-te cu restul.

Vreau, înţelegi, frumosul meu prieten Satana, copilul zice că *vrea*. Vreau să faci toate sforţările spre a ajunge la ţintă, onest şi cuviincios. Ai să vii să ne vezi, ai să cauți să te faci iubit de ceilalţi, cum ai reuşit să te faci iubit de... Dacă nu reuşeşti, dacă rămân neînduplecați, cu toate stăruințele noastre, ei bine, atunci,

facă ce-or voi, ne rămâne Egiptul. Apoi, voesc şi poruncese ca chestia să se aranjeze cât mai repede, căci n'aş vrea să pălăvrăgească lumea pe o chestie, care ne interesează numai pe noi. După ce se va sfârşi, poate să vorbească ce-o vrea. Atunci tu, Ferdinand, vei fi pentru mine un adăpost, un sprijin. De lume nu-mi pasă!

Mie îmi rămâne sarcina cea mai grea; va trebui să zdrobesc o inimă credincioasă şi care mă iubeşte cu adevărat. Dintr'un egoism nemăsurat, va trebui să distrug un vis frumos de tinereţe, care, dacă s'ar fi înfăptuit, ar fi făcut fericirea unui băiat cum se cade. E grozav, dar trebuie, şi de dragul tău, voi fi crudă. E D?"

În aceeaş noapte scrise şi lui Iancu. Fără milă, fără remuşcări, ea-i spuse tot adevărul; Îşi recunoscu păcatele, fără de înconjur, dar „îşi asculta glasul inimii", ba chiar merse până acolo, încât îi ceru ajutor şi o vorbă bună din partea lui, ca să îmblânzească mânia tatălui, de care îi era frică. Nu jurase el bunicii pe patul de moarte, că va fi toată viaţa protectorul ei?

Şezând lângă fereastra deschisă, în această frumoasă noapte de Iulie, ea văzu zorile albind încetul cu încetul vârfurile munţilor şi lacul Lucerna sclipind în cele dintâi raze ale soarelui. Continua să scrie. Acum îi scria lui Haltorff, acela care ocrotise primele lor întâlniri. Umplu paginile, unele după altele. Îi povesti convorbirea de pe muntele Righi, toate amănuntele excursiei, cum se întorsese vrăjită şi hotărîtă cu ori ce preţ, să devie soţia lui Lassalle, ori cari ar fi piedicile ce i s'ar pune în cale, dar tremurând la gândul că familia se va împotrivi cu siguranţă.

„Dacă cel puţin ai fi lângă mine! Dacă cel puţin aş putea conta pe ajutorul d-tale! Sunt absolut singură, legată de mîini şi de picioare, în puterea lui satanică... Sufăr atât de mult la gândul că-mi înşel părinţii, dar e prea târziu să mă mai întorc. Acum trebuie să merg înainte, chiar dacă ar fi să calc peste inimi zdrobite şi însângerate". Şi urmează mai departe tot în acelaş chip. Îi scrie un adevărat jurnal. Se opreşte câte odată, la primirea vreunei scrisori sau telegrame, apoi continuă: „Ora unu şi jumătate. Iar o telegramă de la torentul meu. Va fi mâine aici".

În sfârşit, Lassalle soseşte, beat de fericire.

Intâlnirea lor la marginea lacului, în exaltarea unci iubiri contrariate, a dat loc, de sigur, unor efuziuni, cari, nu putem şti, cât de departe au mers. Dar în acest roman dramatic de dragoste, trebuie să remarcăm, că de câte ori unul din îndrăgostiţi se lasă târîît de pasiune, până la uitarea datoriilor, celălalt se împotriveşte şi doreşte să capete învoirea părinţilor.

La început Elena fu aceea, care se împotrivi.

De aceea făuresc planuri de atac, pentru a putea învinge o împotrivire, pe care o ştiu foarte puternică.

Luaseră hotărîrea nestrămutată de a se căsători cu orice preţ, şi hotărîrea aceasta le dă curaj. La aceasta, Lassalle mai adăogă şi voinţă fermă de a ajunge să ocupe primul loc în societate.

Dar cum? Oare chestia era limpezită în capul acestui utopist? Ce importanţă are lucrul acesta. Ambiţia lui crescuse şi mai mult, de când gândea că Elena va avea să împartă gloria cu dânsul.

— Nu mi-am martirizat de geaba linereţea, nu mi-am tocat de pomană nervii şi plămânii... Voesc izbânda supremă, voiesc să pun pe fruntea ta o diademă fără de seamăn.... Apropie-te, priveşte 'n oglindă... nu reflectează ea imaginea celei mai frumoase perechi princiare?"

Visează şi o vede pe Elena intrând în Berlin, într'o trăsură, trasă de şase cai albi...

Şi eroii aceştia ai lui Ossian, mai visători, decât toţi cei creaţi de un Victor Hugo, îşi închipuie că sunt zei din Olimp. Elena, transportată iarăşi, ca pe vremea palatului regal, şi a micului prinţ Ludovic, în ţara legendelor, îl numeşte pe Lassalle „vulturul meu imperial şi măreţ" şi semnează: „Brunhilda, Dona Sol". Îşi cam pierduseră capul!

Trebuiau însă să se gândească şi la gazda lor, o femeie atât de amabilă şi de discretă. Nu aranjase ea un mic supeu cu şampanie, în onoarea logodnei lor? Îi propun deci, pentru a doua zi, înainte de a pleca la Geneva, o excursie pe muntele Niessen.

Aici îi aşteaptă alte aventuri. Urcuşul, greu şi obositor, nu se poate face de cât pe jos. La întoarcere, doamnele de-abia se mai tărăsc. Elena, vitează, prăpădită de oboseală, se lasă pe braţele lui Lassalle, fericit

să sprijine o povară atât de dulce.

A doua zi ea scrie: „Mare minune că a mai rămas ceva din mine, căci mă mânca din ochi”.

Dacă pentru îndrăgostiţi, coborîşul avea oarecare farmec, pentru ceilalţi fu un chin. Unul din excursionişti propuse să taie drumul de-a dreptul, prin lanuri. Toţi primiră, cu inima uşurată. Dar nu făcură nici douăzeci de paşi şi fură întâmpinaţi de o ceată de diavoli îngrozitori şi ameninţători, cari se năpustira asupra lor, lovindu-i cu bâtele, cu picioarele, cu pumnii. Se văzură înconjuraţi de o hoardă de idioţi, furioşi că li se călca în picioare recolta. Apărându-se pe cât puteau de lovituri, călătorii încercară să se explice, dar tâmpiţii nu voiau să asculte de nimic. Deabia când Lassalle le arătă o monedă, începură să se liniştească şi dădură drumul bieţilor asediaţi. Dar „frumosul vultur imperial” avea o vânătae la ochii şi o ureche plină de sânge, iar „vulpea de aur” era cu părul ciufulit. Toţi suferiseră mai mult sau mai puţin de pe urma acestui atac. Era imposibil să plece a doua zi la Geneva.

Mai avură astfel încă două zile răgaz până la izbucnirea furtuncei, două zile plăcute, pe marginea lacului, în căsuţa din Wabern, singurele zile fericite, pe cari Elena le petrecu împreună cu Lassalle.

Pe vremea aceea, îi era frică să nu-l piardă şi scria contesei, cerându-i sfatul: „Cum trebuie să mă port ca să-l fac fericit pe acest vultur superb? Eu nu sunt decât o biată fiinţă fără însemnătate, care nu ştie decât să-l iubească, să-l adore, şi care nu poate decât încerca să-i alunge nourii de pe frunte... Aş vrea să cunosc şi să înţeleg sufletul lui frumos, măreţ, spiritul lui uriaş, şi să-i fiu un sprijin credincios atât în zilele de fericire cât şi în cele de restriște”.

Vai! cât este de periculos să te grăbeşti, să vorbeşti de credinţă, când eşti o biată tânără, uşuratecă şi zvăpăiată.

Plecarea la Geneva fu fixată la 4 August. Se aştepta un rezultat fericit. Totuşi, îndrăgostiţii, prevăzători, hotărîră să nu călătorească împreună; sperau doar să se vază în curând. Uitaseră că şi contesa de Hatzfeld îl iubeşte pe Lassalle, că Haltorff le este prieten, dar că nici prietenilor nu le prea place să se compromită. Uitaseră şi tot ce se putea spune cu temei pe socoteala lui Lassalle şi ce se mai putea adăoga încă cu rea voinţă. Erau tineri…

Ajungând acasă, Elena îi găsi pe toţi foarte veseli. Sora ei tocmai se logodise cu contele de Kayserlink. Era ceea ce se chema „o partidă bună” şi toate feţele străluciau de bucurie. Ea socoti că e bine să profite de această bună dispoziţie ca să vorbească de proectele ci, şi le mărturisi dragostea cea mare, pe care o simte pentru Lassalle şi hotărîrea de a se căsători cu el.

Cuvintele ei fură ca un trăsnet din cer senin şi furia părinţilor fu mult mai mare decât se aşteptase Elena. Ea voi să le ţie piept, să se împotrivească; se înfurie şi ea, până când, tatăl, scos din sărite, îi porunci să se ducă în odaia ei şi să nu iasă de acolo fără voia lui.

Elena ieşi cu cuvintele: „Orice aţi face, cu tot mă voi mărita cu Lassalle”

— Mai bine te omor ca pe un câine!” strigă tatăl.

Aproape nebună de furie, ca luă o hârtie şi scrise: „Sufletul meu, frumosul şi măreţul meu vultur”.

Condeiul îi fugea pe hârtie. Se înăbuşea şi-i scria iubitului groaznica ei dezamăgire, brutalitatea cu care fusese primită mărturisirea ei.

Dar teatrală ca întodeauna: „Vino, sublimul, marele meu vultur imperial, şi dă-mi putere şi curaj cu privirea ta splendidă”.

Scrisoarea rămâne neisprăvită. Ea o dă credincioasei ei doici, Tereza, ca să o ducă numai decât la hotelul, la care trebuia să tragă Lassalle. Doar de-abia trec câteva minute, de când plecase doica, şi Elena părăseşte odaia, pe când părinţii ei sunt la masă şi pleacă în întâmpinarea iubitului. Ajunge în clipa în care acesta coboară din tren. Nu avusese nici timp să deschidă scrisoarea. Ea i se aruncă de gât, palidă, cu părul în dezordine şi i se oferă. Astăzi ea este aceea, care acceptă tot: să fie răpită, să o ducă unde-o vrea. E gata să-l urmeze! Impotrivirea familiei i-a înlăturat şi ultimele scrupule.

Dar de data aceasta, el e acela care refuză. E deprins să iasă întotdeauna biruitor. De ce ar fi învins de

data asta, el, Lassalle, omul căruia nimic nu i se împotriveşte, pe care o lume întreagă îl admiră? El voeşte s'o capete pe Elena din mâna părinţilor şi de aceea respinge propunerile logodnicii. Iar când aceasta, după ce-i povesteşte scena grozavă prin care trecuse, nebună de durere, îl declară că nu se mai întoarce acasă, el o conduce la o prietenă, foarte duios, foarte drăgăstos cu ea, dar cu atât mai stăpân pe sine, cu cât ea-şi pierduse cu tolul capul.

De-abia ajunseseră la această prietenă, şi d-na van Donning soseşte acolo, ca o furie. Altă scenă penibilă şi violentă. Lassalle răspunde la insulte cu cea mai mare linişte.

Dar Elena, cu toate stăruinţele, nu-l poate hotări să o oprească la el. Ea trebue să se întoarcă acasă. Lassalle i-o cere ca o dovadă supremă de dragoste şi ea se supune.

Impunând însă tinerii fete acest sacrificiu, pierde ori ce şansă de a o mai câştiga vreo dată.

Elena nu este una din acele firi, cari ştiu să aştepte şi să sufere, pentru care lupta înteţeşte şi mai mult dragostea. Din moment ce n'a cedat în primul avânt de entuziasm, ea este pierdută pentru vecie.

Dimpotrivă, pe Lassalle lupta îl înflăcărează şi mai mult; el vrea să învingă, împotrivirea îi înzeceşte dragostea. Va avea de urcat un adevărat calvar.

Elena, întoarsă la părinţi, este tratată ca o adevărată prizonieră; uşile şi ferestrele sunt zăvorite, nu i se dă voie să comunice cu nimeni din afară; toate scrisorile ce-i vin, sunt deschise şi ale lui Lassalle sunt distruse; nu i se îngăduie să vorbească decât cu acei cari au interes să ponegrească, să înjosească pe Lassalle. Astfel fraţii ei vin să o implore să renunţe la gândul unei căsătorii cu „groaznicul revoluţionar", căci aceasta le-ar zdrobi cariera. Tatăl merse până acolo încât să ceară de la consiliul federal, o pază militară, care să-i supravegheze casa. Pasărea e bine zăvorită în colivie.

In timpul acesta, Lassalle, întărîtat de atiludinea familici van Donning, pune totul în mişcare. Cu cât aceştia se arată mai neînduplecaţi, cu atât Lassalle se aprinde, se înflăcărează mai mult; nesfârşitele scrisori, pe care le scrie pe nerăsuflate, în aceste douăzeci şi şase de zile de tortură, ultimele din vieaţă, dela 4 până la 30 August, sunt o dovadă de starea lui tot mai înfrigurată, şi ne îngăduie să urmărim evoluţia ce se făcea, încetul cu încetul, în inimile celor doi îndrăgostiţi, din nenorocire în sens invers.

El scrie lui Haltorff: „Scumpe prietene, dece nu te-am ascultat şi n'am răpit pe Elena, înainte ca părinţii ei să prinză de veste? La Wabern, lucrul acesta ar fi fost foarte uşor, dar Elena voia să încerce mai întâi cu binele şi pe căi legale, şi numai după asta să recurgă la mijloace extreme. Aceasta se potrivea şi cu simţul meu de cinste, la care ţin foarte mult, şi de aceea am consimţit. Acum îmi primesc răsplata; sosind aseară, dau peste o mare fierbere. Elena, care sosise cu câteva ceasuri înaintea mea, mărturisise totul, şi indignarea tatălui fusese fără margini. El a trimis la mine pe două rude de-ale lui, cu ameninţări ridicule".

Rudele acestea erau contele de Kayserlink şi doctorul Harndt, trimişi la Lassalle ca să-i comunice ordinul de-a părăsi cât mai repede Geneva şi să-i înmâneze un bileţel de-al Elenii, care scria:

„Vorbele vărului meu sunt absolut conforme cu adevărul. *Semnat*: Copilul".

Dar Lassalle nu dă crezare acestui bilet. El urmează în scrisoare: „Purtarea lor faţă de Elena e revoltătoare. E ţinută închisă şi nu se dă voie nimănui să intre la ea; este secestrată de-a binelea şi suferă neînchipuit de mult. Orice s'ar întâmpla, sunt hotărît să nu dau înapoi. Nu m'aş da înlături nici de la cea mai mare nenorocire – şi se poate întîmpla orice, – căci hotărîrea mea este nestrămutată. Singurul, care ar putea să împiedice cine ştie ce urmări şi ar putea, poate, să aranjeze lucrurile, eşti dumneata. N'ai vrea să vii aici, de dragul meu şi al Elenii? Telegrafiază că primeşti rugămintea noastră. Intr'o stare de semi-inconştienţă, al d-tale F. L."

„Geneva, 4 August.
Pensiunea Bovet
strada aux Paques, No. 27"

Exaltarea lui Lassalle reiese şi din alte două scrisori cu aceaş dată. Una, prin care chiamă, în grabă, pe unul din prietenii săi de la Zurich, scriindu-i: „E vorba de un serviciu absolut personal, dar de viaţă şi de

moarte”.

Alta e adresată contesei de Hatzfeld, cărei îi scrie: „Nu pot face altfel, cu toate că de douăzeci şi patru de ceasuri caut să mă stăpânesc: trebuie să-mi aplec capul la pieptul celui mai bun, unicului meu prieten şi să plâng. Sunt aşa de nenorocit, încât plâng, eu, care n'am mai plâns de cincisprezece ani. Ceeace mă chinueşte mai mult este prostia mea criminală; sunt aşa de nenorocit, încît mă simt îndreptățit să te rog să vii numai decât, să mă mângâi. Eşti singura, care ştii ce înseamnă, ca un om de fier ca mine, să plângă şi să se svârcolească ca un vierme. Unde am ajuns cu, sfătuitorul şi mântuitorul lumii! N'are cine să mă sfătuiască şi să mă ajute. Simt nevoia de alții. Prostia mea mă ucide, remuşcările mă mistuie, şi dacă nu pot îndrepta această prostie, o să mă călugăresc. Dacă nu reuşesc în chestia aceasta – şi mă îndoiesc de reuşită – totul este pierdut. Mai mult decât pierderea fetii, mă zdrobeşte idioţia mea. Dacă nu voi putea restabili echilibrul printr'o victorie, mă voi dispreţui până la moarte”.

Altă scrisoare din aceeaş zi de 4 August: „Imi vine să plâng ca un copil, când mă gândesc că se poate să fiu învins în această nenorocită şi deplorabilă afacere, eu, care sunt obişnuit să ies învingător în luptele cele mari, eu, care privesc cu linişte, în faţă toate pericolele, cu, care în orice moment m'aş fi urcat cu bucurie pe eşafod, pentru cauza cea mare. F. L.”

Se pare că în zilele acestea, suferă mai ales amorul lui propriu.

A doua zi, scrie iar lui Haltorff: „Tatăl ei a trimis iar două rude să-mi spuie că „Elena a plecat”. S'ar putea să vrea numai să mă inducă în eroare, dar oarecari informații, pe cari le-am căpătat, confirmă plecarea. Cu toate că am înconjurat casa cu spioni, nu am nici o siguranţă şi nu ştiu ce să cred. Nici o scrisoare de-a mea nu poate ajunge la dânsa. Nici o scrisoare de-a ei nu poate ieşi din casă. Tatăl se pare că-şi conduce oamenii cu bâta. Şi tot aşa se poartă şi cu mine, fără nici o cruţare, pe când eu am avut prostia să joc cu el o comedie de generozitate şi cinste burgheză. Faptului acestuia i se datoreşte victoria lui, care pare inevitabilă, şi nenorocirea mea. Aşa stau acum lucrurile, şi mai pot trece multe zile până să aflu, cu siguranţă, dacă ea a plecat sau dacă mai este aici. Numai ea m'ar putea informa. Aici au ajuns lucrurile deocamdată. Mă tem că cu timpul vor reuşi să-i înfrângă voinţa. Ea e slabă, energică pentru moment, dar fără continuitate. Ultima scrisoare pe care mi-a trimis-o, după cearta cu tatăl său, este încă hotărîtă şi cât se poate de emoţionantă; dar mi-e teamă că asta n'are să dureze mult, dacă nu voi putea să-i dau un semn de viaţă. Ce să fac? Nu ştiu, nu ştiu decât un singur lucru: am nevoie de Elena. Asociaţiile muncitoreşti, politica, ştiinţele, închisoarea, toate, toate s'au şters din sufletul meu, întunecate de un singur gând: de-a recâştiga pe Ilena. Ştii vreun mijloc? Poţi îndrepta ceeace un neghiob a stricat? Dacă eşti în stare să faci ceva pentru mine, îţi voi mulţumi, Haltorff, în genunchi. In numele Domnului şi al dreptății, trebuie să fii acum de partea mea, pe de-a întregul şi fără şovăială. Mă lupt pentru femeea, care mă iubeşte cu patimă, şi pe care acum şi eu o iubesc cu o patimă şi mai mare decât a ei. Trebue să o recâştig, cu orice jertfe, ori cât timp mi-ar trebui. O voi avea chiar cu preţul unei crime. La gândul ei, uit de toţi şi de toate. Sunt nespus de nenorocit, Hallorff; când o inimă atât de bărbată ca a mea îşi pierde stăpânirea de sine, este de două ori nenorocită. Scriind rândurile acestea plâng neîncetat, copleşit de mustrările pe cari mi le fac, pentru nerozia purtării mele cinstite. Am pierdut orice încredere în mine, orice mândrie, şi mă risipesc în bucăți, ca o scândură putredă. Te rog răspunde-mi numai decât: primo, ce vrei să faci pentru mine ca să poţi obţine consimțimântul tatălui; secundo, cum s'ar putea să-mi dai ajutor pe altă cale; terţio, să afli unde se găseşte Elena. Dacă aş mai putea-o avea două ceasuri în braţele mele, aş pleca cu ea la Caprera, unde preotul lui Garibaldi ne-ar cununa numai decât, şi fără hârtii. Ce prost sunt. Te rog să-mi scrii, dar unde? Nu ştiu unde mă vor purta ştirile, pe cari le pot primi în fiece clipă. Scrie-mi deci la Basel, poste-restante; poate că pe la 15 August, voi pleca la Karlsruhe, după un plan pe care l-am făcut tot în chestia Elenii, căci la altceva nu mă gândesc acum. Adio, Haltorff, sunt foarte, foarte nenorocit. Şi ceeace încă nimeni n'a auzit din gura mea: fie-ţi milă! Al d-tale, F. L”. Postscriptum: „Poate că dacă afli unde e şi-i poţi scrie, i-ai putea adăoga şi scrisoarea asta, ca să ştie în ce stare mă aflu”,

Şi nu conteneşte din plâns şi repetă fără încetare că nu-şi mai poate stăpâni dorinţa sa nebună după

Elena.

După ce repetă iar toate păsurile lui împotriva familiei van Donning, el scrie din nou, a doua zi, lui Haltorff: „Vezi, dragă prietene, că nu-mi mai rămâne altceva de făcut, decât să mă dau cu capul de pereţi, şi de data aceasta, ori peretele, ori capul meu se va sparge. De eri mă stăpâneşte o linişte neclintită şi nu mai simt nici o durere. Eri am plâns nebuneşte şi m'am lăsat copleşit de durere, ca un copil. Astăzi însă, sunt de fier. Nu-mi mai pasă de nimic, sunt personificarea unei voinţi de ghiaţă. Cu liniştea unui jucător de şah, am să joc partida aceasta până la sfârşit; mi-am dat cuvântul de onoare, că în ziua în care o să mă conving că Elena e pierdută pentru mine, o să-mi trag un glonte în cap. Le-am spus-o prietenilor, sus şi tare, pe cuvântul de onoare; trebuie să ştie cu toţii că e un lucru iremediabil, hotărât de pe acum. Și tocmai gândul acesta mi-a dat marea linişte, uriaşa linişte, care mă stăpâneşte azi. Mi-am făcut inventarul vieţii, care a fost mare, curagioasă, vitează şi destul de strălucită. Viitorul îmi va da dreptate şi-o voi avea pe Elena, ori nu voi mai fi, şi prin urmare, nu voi mai suferi. Această mângăiere profundă mă întăreşte şi mă linişteşte..."

Și iată-l cum făureşte planuri: „Planul meu – ştiu că nu eşti în stare să mă trădezi – iată care este: poimâne mă duc la Karlsruhe, la prieteni, şi voi pune în mişcare şi cerul şi pământul ca să hotăresc pe regele Bavariei să intervină la tatăl ei în favoarea mea. Vei râde de acest plan romanţios, de care râd şi eu; dar nu mai există mijloace raţionale; n'au mai rămas decât cele romanţioase. Nădăjduiesc că voi reuși, dar dacă și mijloacele aceste nu-s de folos, atunci de la Muenchen, mă voi întoarce aici ca să dau partea cea mai grea şi cea mai tragică a luptei. Poate că mă voi duce şi la Berlin – dar nu e tocmai sigur – pentru a pune şi acolo în mişcare pe toţi cunoscuţii; numai după asta voi recurge la ultimul mijloc decisiv. Poate că nu ne vom mai vedea".

Face de multe ori aluzie la moarte.

Strigătul următor de durere e datat din acecaș zi, dela Geneva, din noaptea de Marţi 9 August: „Dacă a mai rămas în inima d-tale o urmă de dragoste, de milă pentru mine, nu fi atât de neomenos să-mi respingi rugămintea. De-abia sfârșii scrisoarea cealaltă şi iată'mă iar în plin întuneric, vărsând şiroaie de lacrimi şi iar îţi scriu. Durerea mea nu se poate descrie și mă întreb mereu dacă n'ar fi mai bine să mă arunc în lac, ca să pun capăt torturilor infernale, cari mă sfâșie absolut degeaba. Mă cunoşti, Haltorff, şi ştii că am avut oarecare bărbăţie. Ei bine, nu mai sunt decât o zdreanţă; chiar dacă aș fi făcut moarte de om, şi nu mi se putea da o pedeapsă mai grozavă. Nu mai sunt acelaș Lassalle, de-abia mai sunt o umbră din ceea ce am fost. O, ce blestem, mă simt pierdut. Urlu după Elenă, ca un leu căruia i s'a luat puiul şi mă apucă turbarea împotriva mea însumi. Dacă cineva mi-ar fi spus că la vârsta mea, voi fi pradă unei pasiuni atât de fără rost, aşi fi ridicat din umeri. Să-ţi spun acum vestea grozavă, care m'a abătut atâta. Mai adineauri am aflat dintr'un isvor sigur că Elena a părăsit Geneva Duminecă scara. A plecat! A plecat fără să ştiu ceva. Ştirea m'a lovit ca un trăsnet şi acum ştiu ce înseamnă să suferi şi înţeleg cum un om poate fi atât de laş încât să dorească să-şi puie capăt durerii".

La gândul plecării Elenii, mintea i se turbură şi scrie iar lui Haltorff: „Ar fi cu putinţă ca vestea aceasta să nu se adeverească. dar de data aceasta pare că are temei căci concordă cu multe indicii, pe care le-am. Ce viaţă îngrozitoare mi-am pricinuit cu cinstea şi cu excesul meu de consideraţie. Dacă m'aș fi gândit numai la mine, Elena ar fi astăzi soţia mea legitimă. Acum însă, nu-mi mai rămâne decât s'o pornesc pe urmele ei prin toată Europa. Gândul acesta ar putea înebuni pe orice om. Zici în scrisoarea d-tale, că pot fi sigur de Elena. Dragul meu, nu ţi-ai putea face o idee de dovezile de dragoste, pe cari mi le-a dat şi totuşi e prea slabă, ca să pot fi, cu adevărat, sigur de ea. Nu e făcută pentru luptă, e prea moale și prea blajină. Dacă m'ar părăsi... o, în cuvintele acestea se cuprinde tot iadul. Gândul că, în cazul acesta ea n'ar fi demnă de mine, nu mă poate mângăia. O iubesc prea, prea, prea nebuneşte. Chiar faptul că n'am primit de la ea nici un bileţel, nici o vorbă, nu este o dovadă de slăbiciune? Este atât de lipsită de ajutor încât n'a putut să facă să-mi parvie nici o vesle? Și, dacă acum este atât de fricoasă, atât de sperioasă, ce va fi peste câteva săptămâni? Nu se va lăsa orbită cu totul? Dacă m'ar părăsi?... Iată un gând care mi-ar otrăvi sângele. O, dă-mi veşti cât mai

curând, sunt nespus de nenorocit”.

Fiecare scrisoare pare că e un pas mai departe spre prăbuşirea finală, spre care destinul îl tăreşte fără putinţă de împotrivire.

Scrisoare următoare este cea din urmă pe care o scrie Lassalle, dela Geneva, lui Haltorff, cu data de Joi, 11 August: „Ştirile pe cari le primesc azi, sunt şi mai sfâşietoare de cât cele de până acum. Eri am crezut că sunt disperat, dar abia acum ştiu ce este disperarea. Ascultă: au plecat cu toţii, tatăl, mama, sora şi Elena. N'au mai rămas acasă de cât copiii cei mici. Aseară, cu ultimul tren a sosit Valahul, căruia Elena îi scrisese din Wabern scrisoarea de refuz. De sigur că a fost chemat telegrafic şi mama rămăsese să-l aştepte. Azi dimineaţă au plecat amândoi. Nu mai încape îndoială că au plecat după Elena, ca să facă cununia. Il voi provoca însă pe Valah la duel, şi dacă refuză să iasă pe teren, îl împuşc ca pe un câine turbat. Aşa fiind împrejurările, îţi cer alt serviciu. Scrie tatălui să-mi dea, nu pe Elena, ci un răgaz de trei luni. In răstimpul acesta mă fac tare să-i capăt consimţimântul. Fă-l să înţeleagă că ceei ce pun la cale, poate să aibă urmările cele mai grele, cele mai tragice. Am să-l omor pe omul acela şi am să fug cu Elena în America. Nu cer decât trei luni. Dacă până atunci nu voi reuşi să obţin consimţimântul lui, va face ce va voi. Să-mi acorde trei luni şi sunt sigur de reuşită. Voi obţine de la regele Bavariei nu numai să puie o vorbă bună pentru mine ci chiar să ordone de-a dreptul căsătoria noastră”.

…….

Nu pierde nici o clipă şi transmite-i această rugăminte. Dintr’un moment într'altul, chestia se poate pune pe viaţă şi pe moarte. Al d-tale desnădăjduit, F. L.”.

Răspunsurile lui Haltorff la toate aceste scrisori, pătrunse de o durere atât de vie, te desamăgesc prin răceala lor: nu poate părăsi Berlinul, prevăzuse ce avea să se întâmple, recomandă linişte, e convins că totul se va aranja şi că tatăl, dacă nu spune da, nu va spune nici nu.

În acelaş timp Lassalle îi scrie Elenii scrisori nu mai puţin sfăşietoare decât prietenului: „Dragostea îmi creşte pe fiece ceas. Nu mai trăesc. E o moarte continuă, pe care o îndur numai mulţumită convingerii adânci că te voi căpăta printr'o luptă fără preget. Dacă tatăl tău mă sileşte la o luptă pe moarte, ei bine atunci orice s'ar întâmpla, nu va fi vina mea. Ţi-am trimis azi pe la orele zece o scrisoare, în care se aflau şi o scrisoare pentru tatăl tău şi una pentru mama ta. Pe la orele unu, trimisul s'a întors şi mi-a spus că nu ţi-a putut înmâna scrisoarea, pentru că eşti ţinută închisă. Voi trimite să mai facă o încercare şi dacă nu se poate altfel, scrisoarea să fie dată mamii tale. Afară de scrisoarea aceasta, ţi-am mai scris astăzi una, asta e a treia. Pe asta de-acum nu ţi-o voi trimile; ea va apuca altă cale şi o voi expedia probabil mai târziu. Căci scrisoarea numărul doui este mai importantă decât cea de faţă. Asta ţi-o scriu, numai ca să văd dacă pe calea aceasta poţi căpăta scrisorile, dacă mijlocul este sigur. Bizui-te pe mine, pe răbdarea, pe voinţa mea. Nu da crezare celor ce se îndrugă pe socoteala mea, nu te lăsa convinsă de aparenţe. Al tău F. L.”.

Această scrisoare nu ajunse nici odată în mâinile Elenii. Tot aşa nici celelalte cinci scrisori în cari îşi vărsa toată durerea şi toată dragostea.

La 7 August scria: „Ceeace sufăr întrece orice margine, tu m'ai făcut nespus de nenorocit. Te iubesc acum cu o ardoare, faţă de care dragostea de la început a fost nimic. Din noaptea de Miercuri te iubesc la nebunie”.

La gândul că ea l-ar putea părăsi, trufia lui se revoltă: „Nu e cu putinţă ceea ce mi se spune: că mai părăsit, că toate jurămintele tale ar fi fost falşe, că eşti atât de slabă. Eleno, dacă mi-ai fi în adevăr necredincioasă, dacă uitându-ţi jurărnintele, ai putea renunţa la mine, n'ai mai fi demnă să sufăr pentru tine. Linişteşte-mă cu un cuvânt. Gândul că mă părăseşti, mă împinge la nebunie. Lesley zice: „totul e minciună şi nimic pe lume nu e demn să fie crezut”. Eleno, femeie iubită nebuneşte şi cu durerea desnădejdei, dăruieşte-mi un cuvânt, ca să-mi dovedeşti că eşti bărbată”.

Dar tot nu vine nici un răspuns. Şi Lassalle părăseşte Geneva, cu inima strânsă.

In seara de 14 August, soseşte la Karlsruhe, unde o regăseşte pe contesa de Hatzfeld; aceasta e uimită

de schimbarea ce o găseşte la prietenul ei. „Il revedeam pentru întâia oară de când avusese nenorocirea să o întâlnească iarăşi pe d-ra van Donning, dar cum arăta! Palid, slăbit, o umbră şi într'o astfel de stare de excitare, încât, cum mă văzu, îmi sări de gât, plângând. Nu-l văzusem pe omul acesta tare plângând, decât odată în optsprezece ani şi asta la moartea tatălui său".

La 16 August, după două zile, se despărţiră, contesa ca să se ducă la Maienţa, Wabern şi Geneva, unde avea să execute însărcinările pe cari i le dăduse Lassalle, iar el pentru a merge la Muenchen, la regele Bavariei.

Când ajunse la Muenchen, căpătă altă veste rea. Haltorff îl înştiinţează, că la 15 August sosise o scrisoare de la Elena, în care ea îi declară, într'un stil foarte rece, lipsit de cea mai elementară politeţe, că retrage tot ce scrisese la începutul lui August, dela Wabern. Acestei ştiri îi urmează o ştire telegrafică dela Geneva, prin care e înştiinţat că Elena îi trimisese şi direct o scrisoare prin care îşi lua înapoi cuvântul dat.

Lassalle îi scrie numai decât lui Haltorfl:

„München, 18 August

Dragă prietene, scrisorile d-tale din 8, 9, şi 15 August sunt în faţa mea şi disperarea mea e grozavă. Nemărginită. Am dus până acum o viaţă plină de lupte şi de primejdii, iar acum sunt ca un copil. Ai dreptate, n'am cunoscut până acum decât primejdii exterioare; n'am ştiut până acum ce este durerea interioară, sufletească, nebună, sfâşietoare, omorîtoare. Faţă de ea sunt fără putere de apărare. Tot ce e vigoare în mine a dispărut şi m'a lăsat sfărâmat pe pământ. Să mori de-o mie de ori e nimic faţă de sudoarea teribilă de groază, care mă copleşeşte în fiecare clipă. Am dus multe lupte şi am învins multe piedici în viaţa mea; am în spatele meu multe şi importante victorii, dar pe toate le arunv cu disperare în balanţă, în schimbul ceasului care va decide de câştigul sau de pierderea Elenii.

…….

Şi acum ea mă părăseşte, mă trădează.

O! aceasta era îndoiala, aşa de teribilă, pe care am simţit-o în inimă din clipa când a început tragica luptă. Se va ţine tare? Crede-mă Haltorff, faptul că ea mă părăseşte, este revoltător şi dezonorant pentru firea omului, în genere. O femeie, pentru care sufăr atât de înfricoşat! Gândul acesta, vestea aceasta, pe care o aflu din scrisoarea d-tale din 15 August, mi-a mărit durerile până la furie. De fapt, din scrisoarea d-tale pare că reiese că scrisoarea Elenii din Bex nu dovedeşte nimic, că i-a fost scoasă cu sila, dar cum s'a putut lăsa silită până în halul acesta? în orice caz, scrisoarea, pe care ea ţi-a trimis-o, este o crimă. Este însă crima mea; căci de ce am lăsat-o sub o stăpânire de fier, atât de brutală? Dragă prietene, imaginează ceva, nu mă lăsa în starea aceasta, te implor. Mai de grabă aş îndura fierul roşu! Ascultă, aş vrea să vorbesc cu regele: dar e la Hohenschwangau. Mai întâi pământul îmi arde sub picioare, apoi s'ar putea să stric totul, căci Ri-chard Wagner, care se bucură de toată prietenia regelui, mi-a făgăduit că va vorbi, poate, cu el în favoarea mea. Poate, dar nu sigur. Marţia viitoare se duce la Hohenschwangau şi mi-a făgăduit că va vorbi energic. Dar nu e sigur. Atârnă de oarecari informaţii, pe cari le doreşte. Ce să fac? Să am încredere în Richard Wagner? Dar dacă el nu face nimic, atunci de geaba am părăsit Muenchenul şi m'am întors în Elveţia. Să mă duc la Hohenschwangau? în cazul acesta ar fi să mă lipsesc de intervenţia mult mai puternică, poate, a lui Richard Wagner".

Din clipa aceasta, Lassalle se lasă purtat de diferite curente, ca o epavă pe valuri. Nu ştie ce să crează: să bănuiască că scrisorile exprimă părerea Elenii sau să se îndoiască de credinţa iubitei? Se agaţă de cea mai mică nădejde, ca tot omul care e pe cale să fie înghiţit de o primejdie.

În momentul acesta, apare la Geneva, alt emisar al lui Lassalle, prietenul lui, colonelul Rustow. Evenimentele încep să se precipite. Intr'o zi, 18 August, îi trimite prietenului patru telegrame; se servesc de o limbă specială pentru a desemna personagile principale". „Scrisoarea Elenii a fost înmânată de Brodamante?" (nume care desemnează pe bucătăreasa familiei Donning). „La care dintre scrisorile mele face aluzie Elena?" Răspunsul lui Rustow: el a înmânat singur Elenii scrisoarea lui Lassalle, pusă într'un plic al

lui Ambermy. El a expediat eri scrisoarea Elenii, odată cu a lui, la Muenchen.

O nouă telegramă a lui Lassalle către Rustow: „Scrisoarea cea urâtă a Elenii este răspuns la scrisoarea cu plicul lui Ambermy sau a scris-o înainte s'o citească? Răspuns telegrafic imediat, mor de-o mie de ori pe ceas”.

Apoi în aceeaş zi: "Lămuriri mai amănunțite. Cum? Rău? Speranţă? Nici o speranță? Nedemnă? Sunt pe foc. Peste câteva zile Sofia acolo”.

Lassalle petrecu ziua următoare, 19 August, la Muenchen, într'o stare de excitare şi agilație înfrigurată. După spusele contesii, era mai mult mort decât viu. Numai munca fizică de a fi scris aproape șaizeci de pagini de scrisori în douăzeci și patru de ceasuri, ar fi fost de ajuns să-l prăpădească. Scrisorile din ziua aceasta și din cea următoare dovedesc lupte sufleteşti năprasnice. Idei ce se băteau cap în cap, îi străbăteau creierul obosit. Și tocmai în momentul în care indoiala amenința să-l strivească, două scrisori de-ale Elenii, scrise unei prietene, cu data de 5 și 6 August și pe care el le căpătă de-abia acum, turnară iar ulei pe focul dragostei lui. Scrisorile respirau încă iubirea cea mai înflăcărată pentru „Vulturul ei”. El căpătă iar nădejde şi scrise unui prieten, la 19 August:

„Dragă, ţi-am telegrafiat că Elena e iar la Geneva. Sosesc în clipa, aceasta de la Schrenk, ministrul afacerilor străine; el e cu totul de partea mea și mi-a promis că va face tot ce-i stă în putinţă pentru mine. Iată ce am hotărit: El dă o misiune oficială doctorului Haenle, un avocaţ de-aici, adică o scrisoare udresată domnului van Donning, în care îi spune: „Că a cerut lui Haenle să se ducă la Geneva în vederea acestei chestiuni, şi că ar fi bine să se înţeleagă cu el, pentru a se pune capăt, acestei afaceri, ceeace ar fi de dorit. Dacă nu, Donning trebuie să puie pe fiica sa în prezenţa mea, la un notar din Geneva, ca să poată ea singură să-mi dea explicații”.

Lassalle are mereu aceeaşi idee fixă de a avea o întrevedere cu Elena. El scrie prietenului din Geneva: „Dacă femeia aceasta, pentru care sufăr un martiragiu, ce nu se poate descrie, mă părăseşte, tot ce este om în mine va fi desonorat. Să sfărâmi o inimă iubitoare, tare ca stânca, şi care stăruie atâta în credinţa ei! Pe scurt, acum după ce mi-am înfrânt violenţa brutală ce mă stăpânea, dacă, în faţa notarului, ea va spune nu, în loc de da, voi muri din pricina acestei trădări nemărginite, a acestei lipse de curaj nemaiauzit şi a acestei uşurinţe din partea unei femei, pe care o iubesc mui mult de cât este îngăduit. Și ar fi o adevărată enormitate ca, după ce am convins pe Ministrul Afacerilor străine să numească o comisiune şi să o citeze în faţa unui notar, să mă copleşească și de ridicol, respingându-mă. In aşteplare, dacă ea vrea să-mi înfigă un pumnul în piept, n'am nimic de zis. Cel puţin voi muri cu numele de om brutal. Dar nu pot s'o cred atât de rea, atât de nemărginit de rea”.

Ziua de 20 August nu aduce nimic nou. Și în ziua aceasta, Lassalle își varsă focul faţă de prieten şi de Elena. Celui dintâi îi scrie: „S'a mai văzut vreodată o astfel de trădare? O merit eu, inima cea mai credincioasă de pe pământ? Nenorocitul de mine! Nu am meritat să dau peste o fiinţă atât de nedemnă!”

Iar Elenii:

„Iţi scriu cu moartea în suflet. Nu e cu putinţă să mă trădezi! Nu pot crede încă în atâta falşitate, într'o trădare atât de grozavă. Ți-au învins, ți-au sfărâmat, poate, pentru o clipă, voinţa. Te-au înstrăinat de tine însuţi. E cu neputinţă ca aceasta să fie credinţa ta nestrămutată. Elenom soarta mea e în mâinile tale.

„După cum scrie Rustow, doreşti să-ţi înapoiez scrisorile. In orice caz, nu le vei căpăta decât din mâna mea, după ce vom fi vorbit între patru ochi. Iţi spun încă odată că vreau să vorbesc cu tine, fără de martori. Vreau și trebuie să aflu din gura ta, condamnarea mea la moarte. Numai astfel voi crede, ceeace altfel mi se pare cu neputinţă. Voi continua aici să duc o luptă aprigă, pentru a te câştiga, apoi mă voi întoarce la Geneva. Fie ca soarta mea să cază asupra ta, Eleno!”

În seara de 21 August sosi la Muenchen, scrisoarea fatală a Elenii:

„Foarte onorate domnule Lassalle, acum, după ce m'am împăcat cu logodnicul meu, d. Iancu de Raco-

viţă, şi după ce, prin pocăinţa mea sinceră, mi-am recâştigat dragostea şi stima lui, vă declar, după cum i-am spus şi avocatului dvs, d. Haltorff, în toată libertatea, că nu mai poate fi vorba între noi de căsătorie. Că mă consider absolut liberă faţă de dvs. şi că sunt ferm hotărîtă să redau logodnicului meu, pentru totdeauna, dragostea şi credinţa mea. Semnat: Elena".

Cum de n'a părăsit atunci Lassalle lupta aceasta, care durase prea mult pentru trufia lui şi ajunsese ruşinoasă? Toţi prietenii îl sfătuiesc s'o facă. Dar este lipsit cu totul de demnitate. Haltorff îi scrie de la Berlin, cu data de 21 August: „Elena a cedat cu totul; nu e făcută pentru conflicte mari. Nu e femeia, care-ţi trebuie; de aceea las'o în pace şi caută să-ţi vii în fire. Te rog, cu toată simpatia, pe care o am pentru d-ta să lucrezi în toate împrejurările ca un om şi nu ca un copil".

In adevăr, rândurile Elenii au asupra lui Lassalle, efectul unui duş de apă rece. Patima face loc, brusc, unei concepţii liniştite, aproape cinică, a lucrurilor. Voinţa lui trufaşă rămâne neclintită; va eşi învingător din această luptă, ori ce s'ar întâmpla.

„Aprob tot, scrie el unui prieten, numai de-ar reuşi".

Răpirea prin vicleşug sau cu sila, toate mijloacele îi par bune, numai s'o poată obţine pe Elena.

„Important e numai s'o capăt pe Elena, scrie în acceaş scrisoare către prieten. Bătrînului, sunt sigur că-i voi da de hac; e deci nevoie ca contesa de Hatzfeld să aibă o întrevedere cu dânsa".

Şi contesa, ascultătoare la toate ordinele lui Lassalle, scrie Elenii, cerîndu-i o întâlnire în aceeaş zi sau pe a doua zi, cel mai târziu. Ea îi trimite scrisoarea cu un comisionar, care se întoarce, spunându-i că nu i se dăduse un răspuns. Temându-se că scrisoarea nu va ajunge la adresă, îl trimite pe comisionar încă odată. El se întoarce, aducând pe un petec de hârtie, următoarele cuvinte în franţuzeşte:

„Am primit scrisoarea. Semnat: Elena de Donning".

Peste puţin timp, contesa primeşte biletul următor:

„Geneva, 22 August. Acum două zile, am înmânat d-lui colonel Rustow, declaraţia mea, scrisă pentru d. Lassalle, pe care am scris-o liberă şi neîndemnată de nimeni. Consider, prin urmare, afacerea închisă".

După câteva ceasuri dela primirea acestei scrisori, contesa de Hatzfeld vede pe Lassalle sosind în persoană, împreună cu avocatul Haenle. Contesei i se pare că Lassalle e mai liniştit decât la Karlsruhe. Nu rosteşte nici o vorbă de dragoste pentru Elena. Părea că e preocupat, mai ales, să sfârşească mai repede afacerea aceasta, în care făcuse atâtea demersuri publice şi desfăşurase atâta energie pasionată. Se părea că-l chinuieşte mai mult gândul că se compromisese şi că se făcuse ridicol. Totuşi tot mai ţinea să aibă o întrevedere cu Elena. Ii dăduse cuvântul şi se socotea încă legat de dânsa, până în clipa când va auzi, chiar din gura ei, adevărul. A doua zi, Haenle ceru, din partea lui Lassalle, o întrevedere cu Donning. Acesta se învoi ca fiica lui să dea o declaraţie în faţa unui notar, dar nu în biroul notarului, ei la ei acasă. In aceeaş zi, după masă, Lassalle fu primit de Donning. Intâlnire penibilă, umilitoare. Donning apără pe fiica sa de acuzaţiile, ce i se aduce. Lassalle se bazează pe ce i-a spus bucătăreasa. Aceasta e chemată şi dă o desminţire formală.

In seara de 25 August, Lassalle se plimbă cu prietenii prin grădina, ce se întinde de-a lungul cheiului, în faţa hotelului Metropol, unde locuieşte contesa; apoi prictenii îl întovărăşesc până la hotelul Victoria, unde locueşte el.

Se tem să nu săvâârşească vre-o faptă violentă, dar el pare liniştit, vorbeşte de planurile lui politice, de o călătorie la Hamburg, apoi în Italia, ca să-şi refacă sănătatea.

A doua zi, 26 August, Haenle şi cu colonelul Rustow se duc din nou la Donning şi se întorc indignaţi de purtarea Elenii. Ii povestesc lui Lassalle cele vorbite şi el nici măcar nu tresare la auzul vorbelor ei. Işi trece numai mâna pe frunte, ca şi cum ar fi vroit să-şi alunge un vis urît şi-i roagă să facă un proces-verbal asupra întrevederii.

După cum se vede din acest proces-verbal, la cererea exprimată de emisari de a-i acorda o întrevedere

lui Lassalle, Elena refuză să aibă o convorbire cu dânsul, spunând: „La ce bun? Știu ce vrea. M'am săturat de această afacere”.

Când îi amintiră de jurămintele făcute, ca răspunse cu răutate: „Jurăminte! O! Eu nu fac nici odată jurăminte!” La observația lor, că vorbele ei de acum sunt în contrazicere vădită cu demersurile atât de neobișnuite pe care le făcuse, ca să-l vază pe Lassalle, la sosirea lui la pensiunea Bovet, ea răspunse liniştită: „Da, e adevărat, dar a fost numai o pornire de o clipă”.

In sfârşit, Rustow îi spuse că refuzând lui Lassalle o întrevedere, pare că se teme că el ar putea-o convinge din nou; ea însă tăgăduieşte şi repetă că întrevederea ar fi „cu totul de prisos”. Și cum doctorul Haenle îi spune că întrevederea n'ar fi nevoie să dureze două ceasuri, de oarece, dacă i-ar răspunde în chipul acesta şi lui Lassalle, el ar pune capăt numai decât convorbirii, ea răspunse ironică: „Lui Lassalle îi place să vorbească, şi încă mult, două ore nici n'ar fi de ajuns”. Colonelul Rustow îi spune că şi ca trebuie să admită că-i făcuse un mare rău lui Lassalle. Ea obiectează însă zâmbind: „Vanităţii lui!”

Se răcise oare atunci cu totul Elena pentru Lassalle sau numai se prefăcea? Nu se poate şti. Chiar cinismul prea mare al răspunsurilor, te face să te îndoieşti de sinceritatea ci. Dar atunci de ce această comedie perfidă?

Când i se repelară cuvintele fetii, Lassalle fu cuprins de o turbare nebună. Incepu să alerge de colo până colo prin odaie, ca un leu în cuşcă, cu mâinile în păr şi repetând fraze fără şir: „Nu se poate să-şi bată cineva joc de mine în halul acesta şi să rămâie nepedepsit. Ar fi trebuit să se gândească bine, înainte de-a mă batjocori în chipul acesta! Să mă facă pe mine atât de ridicul! Să fiu înşelat şi batjocorit de o fată! Să nu pot învinge eu pe nişte oameni atât de nemernici, şi nişte piedici, pe care orice tânăr dobitoc le-ar fi putut învinge? Trebuie să mă răzbun!”

Și mereu repeta strigătul acesta!

In furia lui, Lassalle, dușmanul din principiu al duelurilor, provoacă în chipul cel mai brutal pe tatăl Elenii. Cavaler, Iancu de Racoviţă se oferă să ridice mănuşa şi duelul este fixat pentru a doua zi.

Dacă ar fi să credem ceeace povesteşte ea însăşi, din clipa aceasta Elena începu iar să se gândească la frumosul tribun. Lassalle, a cărui credinţă o pusese o clipă la îndoială, creşte iar în ochii ei, prin durerea nemărginilă ce o simţea pierzând-o. Iancu nu mai are nici o însemnătate. Duelul va avea loc cu pistolul. Lassalle e un trăgător de seamă; Elena nu se îndoeşte de rezultatul luptei şi începe să se bucure de victoria „Frumosului ei Vultur”.

Se va ține de cuvânt... Işi va ucide rivalul... Iancu moare... cadavrul lui este adus acasă... iar eu mă folosesc de zăpăceală şi fug... şi ne unim în sfârşit!...

Scriind aceste cuvinte, îşi aducea ea aminte de cele ce vorbise cu Rustow şi cu Haenle cu o zi mai înainte?

Ceasul luptei sosi.

Iancu plecase foarte curagios. Ea însă nu se mai gândeşte la dânsul.

Vede în minte numai pe frumosul învingător şi simte cum se înfioară la gândul îmbrăţişărilor lui.

Dar uşa se deschide. Iancu apare, foarte palid.

Ea scoate un strigăt: „Lassalle e mort?”

— Nu n'a murit, dar e rănit de moarte!

Intâlnirca avusese loc la 28 August, într'o poiană din Crevin, în apropiere de Carouge, pe pământ francez. Martorii lui Racoviţă fuseseră doctorul Arndt, unul din aceea care calomniaseră mai cu foc pe Lassalle, în sânul familiei Donning, şi contele Kayserlink, viitorul cumnat al Elenii; aceia ai lui Lassalle, colonelul Rustow şi generalul ungur Bethlen.

Tabloul trebuie să fi fost destul de interesant, în acest decor romantic. Verdeaţa întunecată a Alpilor, sub soarele neiertător, şi, pe muşchiul verde, cei doui rivali, faţă în faţă: occidentalul cu ochii albaştri şi blândul oriental cu ochii mari, negri.

Martorii înaintează, numără paşii, încarcă pistoalele, dar înaintea ca să fie rostit cuvântul „trei", Iancu trage, şi glontele îl loveşte pe Lassulle în pântece. De-abia mai are vreme să tragă, fără să nimerească, şi cade, secerat.

E transportat cu multe precauţiuni, la hotelul Victoria, din Geneva, unde moare după trei zile. Contesa de Hatzfeld dă următoarele amănunte despre ultimele clipe ale sărmanului Lassulle:

Il găsi culcat în odaia lui după duel; el se uită la dânsa cu o privire lungă, melancolică şi-i întinse mâinile. Doctorul Seller, pe care adversarii îl luaseră pe teren, cere să fie chemat un chirurg din Geneva, doctorul Meyer, care e însă la ţară. E Duminecă, şi doctorul se va întoarce de-abia la opt seara. Contesa telegrafiază numai decât doctorului Schewiling dela Heidelberg şi doctorului Billroth dela Zuerich. In tot timpul zilei, Lassalle, care vrea să trăiască, întreabă mereu când vor sosi doctorii. Se chemă o soră de caritate. La orele nouă soseşte Meyer, împreună cu Seller. In timpul nopţii din 28 spre 29 August, Lassalle se chinueşte mult şi bate atâta cu pumnii în perete, că-şi însângerează mâinile. „Ar fi fost mai bine să mă omoare pe loc". Contesa îi ţine mâinile şi încearcă să-l mângâie. „Da, ajută-mă d-ta, care mi-ai dat totdeauna ajutor!".

I se dă morfină şi spre ziuă, adoarme. La 29, întrebă dacă doctorii chemaţi au să sosească odată. „Ah, buna mea contesă, îmi merge foarte rău!" Dar tot mai credea că se va vindeca. După-amiază sosesc Schewilling şi Billroth. Dela prima vedere, ei îşi dau seama că nu mai este nici o speranţă. A doua noapte, în 29 spre 30, doarme cu mici întreruperi. In dimineaţa de 30, se schimbă la faţă. Contesa, pe care el o ţine mereu la căpătâiul lui, presimte sfârşitul.

Dimineaţa, dormitează; după amiază, însă, dimpotrivă, este foarte agitat, îşi aruncă mereu plapuma, vrea să se scoale. Spre seară e cuprins de slăbiciune. I se dă să bea şampanie la giaţă. Toată noaptea de 30 spre 31, contesa îi şterge sudoarea de pe frunte. Nu mai vorbeşte, de-abia mai deschide ochii, dar până cu câteva ceasuri înainte de moarte, tot mai recunoaşte vocea contesei. Rustow, Becher, Hofstetter, generalul Bethlen stau în camera alăturată. Moare la 31 August, la orele 7 de dimineaţă. E fotografiat pe patul de moarte şi i se ia masca. Trăsăturile sunt liniştite, frumoase, gura pare că surîde, sub mustaţa fină.

După spusele contesii, Elena şi Iancu, se arătaseră împreună pe străzile Genevii, pe când Lassalle se lupta cu moartea. Tânăra fată, în rochie de culoare deschisă, nu se sfiise să treacă, de câte va ori, pe sub ferestrele hotelului Victoria, unde zăcea muribundul. Ne este însă îngăduit să punem la îndoială amănuntele acestea atât de crude. D-na Halzfeld nu putea să simtă pentru Elena decât o duşmănie aprinsă; după ce o urîse ca rivală, o ura, de sigur acum, pentru că pricinuise moartea prietenului.

Contesa transportă rămăşiţele pământeşti ale aceluia, pe care nu încetase să-l iubească, în Germania şi întovărăşi dealungul Rinului convoiul, care fu întâmpinat peste tot în triumf. La Maienţa fu organizată o ceremonie impozantă; trecerea rămăşiţelor celebrului tribun pricinui o agitaţie atât de mare în popor, încât poliţia, îngrijorată, răpi coşciugul şi-l trimise direct la Breslau.

Lassalle fu înmormântat în cimitirul evreesc.

Pe piatra funerară se pot ceti următoarele cuvinte:

Aici se odihneşte ceeace a fost muritor din

FERDINAND LASSALLE

Gânditor şi luptător

Asociaţiile de muncitori din toate oraşele principale ale Germaniei îi cinstiră amintirea prin ceremonii funebre.

Drama aceasta stârni o indignare generală împotriva familiei van Donning. Elena ajunse un obiect de groază şi de dispreţ. Când o întâlneau, genevezii îşi întorceau capetele. Lassalle, mort ca un martir, fusese victima tinerei fete. Nimeni nu-i putea uita lucrul acesta.

Nu 'ncape îndoială, că Elena era vinovată de moartea lui Lassalie; dar oare ea însăşi îşi dăduse seamă, pe de-a'ntregul, de importanţa faptelor ei? Trebuise să lupte cu nişte părinţi foarte autoritari şi a căror influ-

enţă îndărătnică, îi biruise, încetul cu încelul, energia. Este adevărat că continuase să-l iubească cu sinceritate şi credinţă pe Lassalle? Da, dacă ar fi să credem amintirile ei, scrise mulţi ani după dramă; cu toate persecuţiunile părinţilor, ea fusese statornică şi cuvintele de ruptură, pe care le scrisese, îi fuseseră dictate şi impuse de ei. Pe de altă parte, multe fapte contrazic aserţiunea aceasta. Zisele lui Rustow şi ale lui Haenle sunt categorice. De altfel nici Lassalle nu-şi prea făcea iluzii şi se îndoia el însuşi de tăria de caracter a Elenii.

Pe cât e cu putinţă să-ţi imaginezi starea sufletească a unui copil de optsprezece ani, în luptă cu viaţa şi într'o situaţie atât de critică, putem presupune că voinţa îi slăbise şi că, vorbind mai târziu în memoriile sale de marea şi neclintita ei dragoste pentru „Vulturul imperial", ea se lasă înfluenţată de gustul ei pentru teatru şi joacă rolul de „grande amoreuse". Nu e cu putinţă ca energia să nu-i fi slăbit. Era prea tânără, prea uşuratecă, spontană şi impulsivă. Tinereţea nu este tocmai anotimpul statorniciei. Lassalle avea patruzeci de ani, o voinţă de fer, o trufie neînduplecată. Prea erau departe unul de altul; nu se puteau înţelege. Cu toate acestea va dăinui totdeauna o îndoială, o taină asupra sentimentelor din timpul dramei, a acelei copile atât de frumoase dar şi atât de greu de priceput.

Elena rămâne singură în faţa părinţilor, cu care nu se poate înţelege. Singurul ei tovarăş este ucigaşul lui Lassalle, Iancu de Racoviţă. Ea călătoreşte, sau mai bine zis, este târită dela Berna, la München şi pe urmă iar la Berna. Se lasă dusă. Turburată de amintirea omului, care murise pentru dânsa şi care o iubise cu o dragoste, pe care n'o putuse înţelege, ca stă nemişcată ore întregi, obosită, indiferentă la toate insultele, ce o lovesc din toate părţile.

Peste puţin timp, situaţia se complică şi mai mult. Racoviţă este urmărit pentru omor şi este gonit din oraş în oraş, Nu e bine să-ţi omori aproapele, nici chiar în duel şi nici chiar fără de voie. Micul paj cu ochi frumoşi avea să se convingă de adevărul acesta. Cu toale că este încă sub impresia dramei, care făcuse din el un ucigaş, el o înconjoară pe Elena cu atenţiile cele mai duioase. După ce-şi pusese în primejdie viaţa pentru dânsa, el mai îndură acum eroic chinul, de a-şi vedea iubita plângând pe rivalul, pe care el îl ucisese. Elena se înduioşează în cele din urmă, şi începe să se gândească iarăşi la căsătoria ei cu Racoviţă.

Tocmai în momentul, când tânărul crezu, în sfârşit, că-şi va vedea visul cu ochii, autorităţile elveţiene îi dădură ordinul să părăscască numai decât ţara.

Fără îndoială că soarta era foarte crudă cu el. Mulţumită sprijinului diplomatic al lui van Donning, el putu găsi un adăpost vremelnic, mai întâi în România, patria lui, apoi la Viena, la Paris, la München şi, în cele din urmă, iar la Bucureşti, unde se stabili definitiv.

Dar încercarea fusese prea grea pentru dânsul; nu avea decât douăzeci de ani şi o sănătate şubredă. Umblând iarna pe drumuri îngheţate şi acoperite de zăpadă, căpătă o bronco-pneumonie, din care nu mai putu să-şi vie în fire niciodată.

In primăvara viitoare, se declară ftizin şi doclorii îi dădură puţine speranţe de vindecare. Atunci scoase un strigăt sfâşietor, un strigăt de dragoste atât de stăruitor, atât de dureros, încât frumoasa lui prinţesă îndepărtată îl auzi şi sosi în grabă.

Ca să trăiască la aer mai curat, Iancu fusese transportat la o moşie din Muntenia, proprietatea părinţilor săi. Elena îl găsi într'un fel de bordei de scânduri, unde şobolanii ronţăiau până şi lumânările; găinile nu se sfiiau să se plimbe prin casă. Dar nu rămaseră mult aici. Tânărul prinţ, simţindu-se puţin mai bine, dori să-şi conducă iubita la curtea boierească. Nici casa aceasta nu era într'o stare mai bună şi mai confortabilă, cu toate că existau, după spusele Elenii, şase sute treizeci de robi (?), cari îşi petreceau vremea nefăcând nimic. In grajduri erau cai minunaţi, pe cari îi înhămau câte doui, câte patru, câte şase sau câte opt la căleşti sau sănii aurite. Lăsându-se purtată în goana cailor, alături de micul ei tovarăş, învelit tot în şaluri, în sunetul clopoţeilor, în pocnetele de biciu ale surugiilor încărcaţi de fireturi, Elena se gândea fără să vrea, la Cenuşăreasa, la zânele din poveşti... Unde fuseseră zânele cele bune în ziua naşterei ei?

Celebrarea căsătoriei fu o mare sărbătoare pentru toată partea locului. Cu toate că se găseau în luna

Iulie, ţăranii erau îmbrăcaţi cu cele mai frumoase cojoace, căci după frumuseţea şi bogăţia cojoacelor, se cunoştea acolo importanţa socială a omului. Femeile aveau cămăşi şi marame brodate, purtând toate podoabele şi salbele de galbeni, primite la nuntă…

Ceremonia, serbată după ritul ortodox, părea să nu se mai sfârşească. Elena era obosită. Ea privea chipul slab, ca de ceară al tânărului soţ, cu o milă amestecată cu dispreţ. Cum, acesta era să fie de acum înainte tovarăşul ei de vieaţă? O prevestire funebră întunecă sfârşitul ceremonici. Incepuse să plouă grozav şi trăznetul căzu pe un copac de lângă biserică, copacul vieţii lui Iancu, sădit de tatăl său, în ziua, în care i se născuse fiul. Copacul zăcea la pământ, nimicit.

Tinerii căsătoriţi plecară a doua zi, în căutarea unei clime mai bune, care să întremeze plămânii slăbiţi ai tânărului prinţ. Se opriră întâi la Mehadia, apoi fură atraşi de Bavaria, după aceea de Tirol, iar în toamna viitoare plecară în Egipt; dar lui Iancu nu-i plăcea aici, aşa că părăsesc repede Egiptul, îndreptându-se spre Corfu.

Dar vai, ideea de a căuta adăpost în această insulă nu fu fericită. Din pricină că holera bântuia în răsăritul Europei, vapoarele trebuiau să facă aici carantină. Tinerii soți fură siliţi să petreacă douăsprezece zile pe o stâncă, în mijlocul mării, adăpostindu-se de o vijelie din cele mai puternice, într'o baracă mizerabilă, în care vântul şi ploaia se plimbau în voice.

Când li se dădu, însfârşit, voie să debarce în Corfu, Iancu se simţi absolut sleit de puteri şi doctorul crezu că i se apropie sfârşitul. Elena căzu pradă unei desnădejdi violente. Tânăra (de-abia avea douăzeci şi doui de ani) şi frumoasă cum era, aceasta avea să fie de-acum soarta ei: să nu vază în juru-i decât boală şi moarte?

Singură pe insula Corfu, neputând aştepta nimic dela părinţi, pe care nu-i putea suferi, plângând încă pe omul, pe care credea că-l iubise, ea veghia acum la căpătâiul unui muribund, ce-i devenise soţ.

Consulul Germanici la Corfu, d. de Fels, îi fu de mare ajutor; atât el cât şi soţia lui arătară multă bunăvoinţă tinerilor căsătoriţi. De cum se simţi Iancu mai bine, se grăbiră să-i îmbarce pe un vapor de comerţ englez, în condiţii excepţionale de confort şi-i recomandară căpitanului, care le purtă de grijă, ca un frate devotat. Astfel ajunseră în Italia. Iancu părea să se întremeze şi când sosiră la Bolonia, Elena începu să spere că vor putea să se întoarcă în Germania. Dar bolnavul avu o sincopă, în hotelul unde trăseseră, şi muri liniştit la 12 Decembrie 1863.

Tânăra femeie, singură în ţară străină, trebui să facă toate demersurile ca să capete învoirea de a transporta corpul soţului la Nisa, unde el lăsase cu limbă de moarte să fie înmormântat. Făcu drumul până la Genua într'un tren, care de-abia se mişca, căci numai în trenul acesta i se permisese să încarce sicriul. Părea însă sortită să nu scape de nici o încercare, fie ea cât de grea, cât de macabră. Pe când căuta un vapor pe care să continuie călătoria, gara, unde se afla sicriul, luă foc şi ca nu ştiu câtva timp care cra soarta lui. In sfârşit, călătoria dramatică se sfârşi şi ultima dorinţă a lui Iancu fu îndeplinită. Mica pasăre friguroasă, credincioasă şi duioasă, se odihneşte în cimitirul plin de soare din Nisa.

Elena se regăseşte în oraşul acela care, pentru ca, era plin de amintiri duioase, vrăjite, căci acolo, atât de tânără încă, iubise pentru prima oară. Timpul era mohorît şi o apăsa. Doreşte să revază vila unde trăise clipe atât de fericite: obloanele sunt trase, nu se vede nici o mişcare. Vila pare astăzi plină de umbre!... In aleele părăsite, de-abia poate înninta de noroi; începuse să cază o ploaie măruntă. Ea rupe una câte una petalele unui trandafir ofilit...

Dacă vreodată descurajarea a putut atinge o clipilă inima înflăcărată şi fluşuratecă a Elenii de Racoviţă, a fost desigur în ziua aceasta cenuşie de toamnă[2].

[2] Autorul german Th. Offenstetten susţine că îndată după moartea lui Racoviţă, rudele lui au pus mâna pe toată moştenirea, dând-o pe Elena la o parte, într'un chip destul de brutal. Merseră atât de departe încât nu voiră să-i dea înapoi nici măcar bijuteriile şi zestrea, pe care, plecând cu bolnavul, le lăsase în România. Din pricina aceasta, viitorul Elenii era problematic. Acasă la părinţi nu se putea întoarce, aşa că o porni în lume, începând o viaţă plină de aventuri, care avea să sfârşească cu o moarte în mizerie.

CAPITOLUL IV
Surâsul dansului

In momentul acesta, în care steaua tinerii femei începe să pălească şi să apuie, trebuie să evocăm imaginea aceluia al cărui nume va fi legat totdeauna de acela al Elenii. Este numele lui Carpeaux, celebrul sculptor, care dădu frumuseţii ei adevărata glorie, şi, luând-o drept model, o imortaliză, grație geniului său,

Inainte de a întâlni pe inspiratoarea sa, el avusese, încă din copilărie, viziunea a ceeace avea să fie caracteristica întregii sale opere, a Dansului, pe care-l întruchipă în acel erou zburător, căruia Elena avea să-i împrumute radiosul ei surîs, al dansului, de care era ca posedat şi care-i fu şi muză şi amantă.

Să ne întoarcem cu câţiva ani înapoi. Copiii ies tocmai din şcoala Fraţilor Iesuiţi din Valenciennes; un cârd de ştrengari a invadat strada Ursulinelor şi cu toală căldura ce domneşte, o iau la goană în toate direcţiile

— Carpeaux! Carpillon, ei, Crapaud!..."[3].

El aleargă mai repede de cât ceilalți. E mic, mic de tot, slăbuţ dar atât de aprins! Câte odată, cu o mişcare bruscă, îşi dă pe spate o şuviţă de păr, pe care sudoarea i-o lipeşte de frunte, şi continuă să fugă.

Un băiat mai mare îl ajunge din urmă. E Vassart, conşcolarul lui, mai mare cu un an, care are grijă de el la şcoală.

— Ei, Crapaud, opreşte-te odată!"

Micuţul se opreşte. Are opt ani şi pare de şase, Ochii îi strălucesc, e aprins de fugă: „Nu mă chiamă Crapaud".

— „Fie şi aşa, Jules, ascultă..."

— „Astăzi vreau să mi se spuie cum mă chiamă. Nu-mi zice Jules. Mă chiamă Jean Baptist. Suntem în 24 Iunie şi e ziua mea", şi luând-o iar la fugă: „Haide la bâlciu".

Era, în adevăr, în ziua de 24 Iunie 1835. Pe piaţa mare a orăşelului, unde se adună copiii, erau orînduite jocuri de tragere la ţintă, de tragere cu arcul, panorame, dar, mai ales, cea ce-l face pe micul Jean-Baptist să tremure de bucurie, sunt baracele. Intr'una din ele se anunţă „Luarea Constantinei (Algeria) cu apoteoza lui Napoleon".

In alta, „Facerea lumii".

Indărătul acelor pânze cenuşii, capătă viaţă tot ceeace visează imaginația copilului...

„Luarea Constantinei.. o şarjă... soldaţi, cu baioneta la puşcă... cai în galopl!.."

Băieţelul rămâne cu ochii la un carton, de pe care se desprind în litere mari, aceste cuvinte fatale: „Trei gologani intrarea". Vai, de unde să-i aibă el! Totuşi îşi vârise mâna până în fundul buzunarului. Bieţii pantaloni, plin de cârpiluri, se rup şi degetele trec prin țesătura slabă. Ce-i pasă... el rămâne totuşi acolo... i se pare că vede aevea spectacolul... îl vede.

— Jules... e vremea mesii!"

Vassart îl strigă din spate.

Carpeaux nu răspunde.

Da, e vremea mesii dar supa o găseşte în toate zilele, cu varza aceea roşie, care e singura legumă, pe care mama lui o poate cumpăra pe preţ de nimic, la închiderea halelor, varza aceea roşie de care îi e greață.

— Lasă-mă nu mi-e foame".

Ii e ciudă pe Vassart; nepriceputul, i-a întrerupt visul.

De altfel şi spectacolul s'a sfârşit. Mulţimea începe să iasă din barace şi se răspândeşte pe piaţă. Aerul e călduţ şi plăcut. Lumea forfoteşte de-alungul caselor bătrâneşti de lemn, de-abia mişcându-şi picioarele, în toropeala melancolică a acelui sfârşit de zi frumoasă, de vară.

Dar Carpeaux nu se lasă pe tânjală. El şi-a reluat zborul. Işi caută tovărăşii, îi strigă. Ştie că în curând se vor aprinde focurile Sfântului Ioan. Fiecare trebuie să aducă partea lui la rug.

[3] Pe românește: crăpşor, crăpuleț, crăpeean.

De-alungul meterezelor, sub copacii mari, pământul este acoperit de uscături. Aleargă acolo, să facă legături de găteje, cu ajutorul celorlalţi băieţi.

Incepe să se întunece. O noapte frumoasă, albastră, de Iunie. Se aud strigăte şi chemări limpezi în amurgul serii. Din toate unghiurile oraşului în sărbătoare, răzbat cântece.

Şi deodată, în mijlocul rumoarei şi svonurilor crescânde, a pârâiturilor a scânteeilor, ce-şi iau sborul, – din valul de fum gros, se ridică, în noapte, o flacără pură şi avântată.

Mulţimea primeşte cu urale puternice, limbile de foc.

Isbucneşte bucuria veselă a ştrengarilor; iată-i porniţi, bătând la toate uşile şi cântându-şi refrenul:

Sfântul Ion a căzut în apă
Dar sfântul Petru l-a mântuil.
Daţi o bucată de lemn să-l încălzim!

Nimeni nu le refuză prinosul pentru foc, şi ei se întorc cu braţele pline la rug, care începe să arză cu şi mai multă tărie.

Intr'un avânt de bucurie fără margini, copiii se iau de mână şi joacă în jurul focului. Carpeaux se opreşte să-i privească. Umbrele lor, prinse în vârtej, par nişte iele nebunatece, nişte spiriduşi zglobii; mişcarea ritmului divin îi însufleţeşte şi-i înobilează. Câte odată se măresc, uriaşe, mărite de lumina flăcărilor. Apar, dispar din nou, în jocul reflexelor schimbătoare. Tot mai repede, tot mai însufleţit se învârteşte jocul. Cu capetele date pe spate, deabia mai ating pământul cu picioarele. Se învârtesc, dansează; şi flacăra dansează cu ei!

Intorcându-se în seara aceasta acasă, Carpeaux ducea cu el o viziune, pe care nu avea s'o mai uite niciodată.

Cu toată copilăria trăită în mizerie, cu toată sănătatea lui şubredă, cu toate piedicile de toate felurile, pe cari trebui să le învingă, Carpeaux nu va înfăţişa în operele lui, decât tinereţea şi bucuria. Atins de băţul unei zîne primăvăratece, el se născuse la 11 Mai, şi toată opera lui e înflorită, ca gherghinele sau liliacul. Dar surîsului acestuia de Mai, el îi adaogă mişcarea, avântul, ardoarea de a trăi, frenezia verii nebune.

Venise pe lume îi momentul cel mai potrivit. Domnia lui Napoleon al III-lea fu o apoleoză a dansului. Atât în teatrul Varietes, unde în cadrilul în „Orfeu în infern" sau în finalul „Vieţii prarizicne", toată lumea se învârteşte, toată lumea dansează, atât la Compiegne, la Tuilerii sau în balurile celebre pentru eleganţa lor, unde femeile cele mai frumoase, se învârtesc în braţele cavalerilor cu uniforme strălucitoare, în sunetele „Dunării albastre", fie că e vorba de Claudoche, Metella, Taglioni sau de prinţesa de Metternich, de Rigolboche sau de contesa de Castiglione, „toată lumea se învârteşte, toată lumea dansează", în ritmul valsurilor, mazurcilor sau al cadrilurilor. Ritmul acesta are pentru noi un farmec deosebit, farmecul melancolic al unei serbări, ce avea să se sfârşească cu o catastrofă, cu băltoace de sânge pe zăpadă şi cu Parisul. Parisul dansând, Parisul crinolinelor înfoiate de vârtejul dansului, cu Parisul ce moare de foame, şi mănâncă şoareci.

Toată opera lui Carpeaux este pătrunsă de ritmul ameţitor al acestei epoce, poreclită „Petrecerea imperială". Nu există alt sculptor, care să fi realizat, până în gradul acesta, miracolul mişcării zvăpăiate, al mişcării deslănţuite în mobilitatea unei statui. Toate creaţiunile lui Carpeaux, sau aproape toate, dansează: Flora stând pe vine, cu capul şi braţele ridicate, se avântă cu o săritură graţioasă; amorul dezarmat, stă la picioarele unei dansatoare, ce se ridică în vârfurile degetelor; în mijlocul basorelictului „*Sfânta Alianţă a popoarelor*", o femeie îşi ia sborul; cele patru părţi ale lumii, care duc globul pământesc, se învârtesc dansând.

Carpeaux, acest artist în adevăr posedat de geniul dansului, fu, din întâmplare, însărcinat să execute grupul numit Dansul, pentru faţada nouei opere, pe care o construia atunci Garnier. Grupul acesta trebuia să simbolizeze, la început, *drama lirică* şi Carpeaux schiţase deja câteva proiecte. Dar schimbându-şi planul, Garnier îl rugă să lucreze alt subiect, *Dansul*. Era tocmai subieclul pe care-l visase... Se apucă cu entuziasm de studiu şi în puţin timp imagină acea bacanală, acea ghirlandă de femei ce înconjură personajul principal, un fel de Apolon triumfător, ce dominează grupul şi întruchipează arta aceasta, pe cât de fugară, pe atât de

seducătoare. Trebuia însă să găsească un model, destoinic să personifice pe eroul acesta aerian sălbatec.

In timpul tristelor zile petrecute la Nisa, Elena de Racoviţă primise o scrisoare dela unul din prieteni, marchizul de Pienne, un obişnuit al Tuileriilor, care, neliniştit de siluația proastă a tinerii femei, o invita să vie să stea puţin la Paris. Elena primi, fericită că scapă de o singurătate care o chinuia. Nimeni nu ştie unde se întâlni pentru prima oară Carpeaux cu această frumuseţe radioasă. Fu orbit de ea. In faţa figurii ei admirabile şi a părului ei arzător, care-i amintea de focul sfântului Ioan, el îşi dădu seama că găsise ce căutase: surâsul dansului.

Elena, întrebată de marchizul de Pienne, primi numai decât să pozeze marelui artist. Nu fu deloc uimită, căci era deprinsă să fie admirată.

In bulevardul Exelmans, în acel Auteuil, care la 1867 era încă un parc imens, unde nu se auzeau decât cântecul păsărelelor, între copaci măreţi, în mijlocul molozului, în atelierul, care se mai zidea încă, Elena zâmbea frumoasă, sculpturală, pe masa de model, în jurul ei se învârleau mai mulţi artişti: Henner, Leroux, iar în faţa ei lucra sculptorul, mare, greoi cu toată slăbiciunea lui cu faţa pământoasă, cu trăsăturile chinuite, sub barba ciufulită. Agitat, înfrigurat, lucra Carpeaux, despre care fraţii Goncourt ziceau:

„O fire plină de nervi, apucată, exaltată; o figură necioplilă, mereu în mişcare, cu muşchi ce nu stau nici o clipă locului şi cu o privire de lucrător mânios. Friguri de geniu într'un înveliş de pietrar".

Din lutul, pe care degetele lui îl frământau cu înfrigurare, ieşia o minune, se desprindea o flacără săltăreaţă, izbucnea bucuria îmbătătoare a unei tinereţi nebune. Carpeaux îşi creea acum capo d'opera vieţii sale. Ca model pentru frumosul corp de adolescent, pentru care Elena poza capul, Carpeaux alesese pe un zidar tânăr, cules de pe slradă, care însă se mândri toată viaţa cu onoarea aceasta.

Carpeaux avu să lupte mult până să reuşească să i se primească planul definitiv al grupului. Avu mereu împotriva lui spiritul de rutină al „celor oficiali", pe care îndrăzneala lui îi jignea. Arhitectul noului pavilion al Luvrului, Lefuel, îi pricinuise atâtea neplăceri, pe când lucrase la basorelieful Florei, încât fusese nevoie ca Napoleon al III-lea să se urce până în vârful schelii ca să aprobe, în persoană, opera.

Garnier, mai prietenos decât Lefuel, îi plictisi totuşi destul, pe când lucra grupul Dansului. Il poreclise pe Carpeaux spaima arhitecţilor şi căuta mereu să-i puie bețe în roate: ba că grupul are prea mult relief, ba că are prea multe figuri. In primul său proicct, Carpeaux pusese nu mai puţin de şaptesprezece figuri şi fu nevoit să înlăture multe.

Când veni vremea să-i pozeze femeile ce se învârtesc, avu alte neplăceri. Atitudinile erau obositoare, greu de suportat timp mai îndelungat şi femeile se lăsau pe tânjeală; ca să le îmbărbăteze şi să le învioreze, Carpeaux le da şampanie în momentele de odihnă. Asta fu de ajuns ca să înceapă bârfelile şi să pornească svonul că şedinţele de pozat sunt scandaloase şi că se fac adevărate orgii în atelierul sculptorului.

In anul acesta, 1867, Elena avu ocazie să vază la Paris, dacă nu alte orgii, dar alte locuri de petrecere, mult mai strălucitoare şi mai puţin obositoare decât atelierul lui Carpeaux.

Domnia lui Napoleon atinge apogeul gloriei, iar Parisul atinge apogeul veseliei sale săltăreţe. Parisul, pe care princesa de Maetternich îl numeşte, cam cu disprej, „Cabaretul Europei", Parisul scânteiază. Anul 1867 este mănunchiului de focuri de artificii al imperiului. Expoziția se deschisese, întâia expoziție universală, care face să se adune toată lumea la Paris. Câmpul lui Marte, o câmpie mare şi stearpă, se acoperă de fel de fel de clădiri; în mijloc marele palat al expozanților iar de jur împrejur, pavilioane, grădini care de care mai pline de plăceri luxoase, cât se poate de atrăgătoare pentru vizitatori. Sunt mai mult decât patruzeci de mii de expozanţi şi „Cabaretul Europei" are onoarea să primească vizita tuturor capetelor încoronate. Timp de câteva luni Napoleon avu mulţi oaspeţi: pe împăratul Rusiei, Alexandru, pe tânărul împărat al Austriei, Franz Joseph, rece şi curtenitor, pe regele Prusiei, care e găzduit la Tuilerii, pe regii Belgiei, Suediei, Portugaliei, Greciei, Bavariei, Wuertembergului, pe prinţul Galilor, un adevărat parizian, pe sultan, pe vice-regele Egiptului, etc.

Parisul este în sărbătoare și primește pe oaspeți cu multă voie bună și eleganță. Afară de Tuilerii și ambasade, unde au loc primiri oficiale, câte alte locuri fermecătoare atrag pe străini! E greu numai să alegi. Restaurantele, varieteurile, Ledoyen în câmpiile Elizee, și în vecinătatea lui, Mabille și „Castelul florilor", toate numele acestea evocă cuplete de vodevil și fuste ce-și iau zborul.

Dar mai ales „Bulevardele", celebrele bulevarde au un nume universal. Timp de douăzeci de ani, un grup întreg de personalități din lumea artelor, a literelor, din „lumea bună" a putut trăi numai într'un spațiu de 300 de metri, pe trotuarul slâng, – căci pe cel drept nu se ducea nimeni – între Madeleine și strada Drouot. Nu exista străin care să nu caute să cunoască paradisul acesta pământesc, despre care Alfred de Musset spusese: „Spațiul cuprins între strada Grange-Batelicre și șoseaua d'Antin nu e mai mare decât o aruncătură de pușcă. Spațiul acesta, mic, plin „de praf sau de noroi, este, cu toate acestea, unul din locurile cele mai plăcute din lume. Este unul din punctele care nu prea are seamăn pe pământ și unde este concentrată plăcerea. Aici trăiește parizianul, aici se îndeasă provincialul; străinul, care trece pe-aici, își aduce aminte de el, ca de strada Toledo din Neapole, ca pe vremuri, de piațeta din Veneția. Restaurante, cafenele, teatre, băi, case de joc, toate sunt adunate aici; numai cu o sută de pași, cuprinzi tot universul: De cealaltă parte a râului, dai peste altă lume, acolo sunt Indiile".

Când făcu Elena cunoștință cu locurile acestea, cei dintâi obișnuiți, întemeetorii, nu se mai găseau acolo. Musset murise; tot așa și prietenul său, frumosul Roger de Beauvoir iar Camille Roqueplan, ofticos, își făcea cura de aer pe un acoperiș, în colțul străzii Drouot. Balzac, Eugene Sue, nenorocitul de Girard de Nerval, toți dispăruseră. In anul acesta moare și Véron, pântecosul Véron, celebru prin cravata sa. Incepuse declinul acestui mic regat, un declin însă strălucit.

La Tortoni, Elena mai întâlni pe Gramont Caderousse, pe Nestor Roqueplan, pe Villemessant, care tocmai înființase *Figaro*, pe foarte elegantul Aurélien Scholl, un adevărat dandy, care locuia la colțul străzii Drouot și nu depășea nici odată strada Le Peletier.

Ea revăzu pe Alphonse Karr, cu care făcuse cunostință, pe vremuri la Nisa. El se întorsese la Paris, lăsându-se de vânzarea violetelor, ca să se apuce iar de „viespele lui". Originalitatea fiind la modă, el locuia într'o odaie, îmbrăcată toată în negru, cu geamuri violete, fără masă sau scaune; dormea îmbrăcat pe un divan și scria întins pe duşumea. Beaudelaire avea o carte, legată în piele de om; o arătase lui Nestor Roqueplan, care nu se minună deloc:

— In piele de om? nimic mai firesc, dragul meu. Când vei veni la mine, îți voi arăta nişte pantaloni de călărie, pe cari mi i-am cusut din pielea tatei. Nu-i pun decât la ocazii mari". Extravaganțele acestea care erau nişte simple copilării, o amuzau mult pe Elena.

Ea își petrecea de multe ori serile la „Maison d'or", situată pe bulevarde, în colțul străzii Laffite. Lordul Herford, unul din cel mai cunoscuți cheflii de pe vremea aceea, locuia peste drum și din ferestrele lui se vedeau ferestrele celebrului cabinet particular No. 6. Mulțumită înțelegerii dintre lord și binevoitorul chelner-șef al restaurantului, fereastra cabinetului stătea totdeauna deschisă.

Dar mai ales, cafeneaua Engleză o atrăgea pe Elena, care găsea toată clientela veselă, strălucită, ilustră a timpului. Lumea se delecta cu bucătăria minunată a lui Dugléré, celebru pentru sosurile sale și colecția sa de tablouri. Aci chelnerul-șef al restaurantului era atât de frumos, în cât îl întimida pe Aurélien Scholl: „Nu-mi place, zicea el, să-mi servească un subprefect scobitorile". Ernest avea „maniere bune" și servind felurile de mâncare, își lua un aer de cucernicie aproape preoțească.

Cafeneaua Engleză avu onoarea să fie aleasă de Meilhac și Halevy, drept cadru pentru actul al patrulea al faimoasei lor „Vieți pariziene", opereta lui Offenbach, care, pusă în scenă la sfârșitul anului 1866 și jucată în tot anul 1867, oferi vizitatorilor, veniți din toate unghiurile lumii, un portret binevoitor și spiritual al vieții de pe atunci.

Se poate uşor închipui ce importanță avea o premieră în această mică provincie ultra pariziană, și ce fel de premiere avură loc în anul acesta, 1867! Tinerii liceeni, îndrăgostiți de frumusețile femenine ale Comediei

franceze, adorau: „*Romanul unui tânăr sărac*” şi „*Domnişoara de la Seigliére*”. Ei se luau la bătaie pentru Blanche Pierson, pe atunci încă începătoare și căreia i se dăduse un rol, ce nu-i plăcea. Scaunele din galerie sburau jos în sală şi tinerii își sfârșiau noaptea în arest.

In ziua de 12 Aprilie, odată cu cei dintâi muguri, vine pe lume, pe scena tealrului „Varietes” acea imcomparabilă *Ducesă de Gerolstein*, triumful Hortensei Schneider. Triumful fu atât de mare, încât artista, pe cât de spirituală, pe atât de îndrăzneață, avu o idee nebună: să intre în expoziție prin partea rezervată suveranilor. Gătită, împodobită, elegantă, trufașă, ea opreşte trăsura la poarta aceasta. Păzitorii sunt uluiţi. Ea îşi strigă numele cu o îndrăzneală suverană: „Marea ducesă de Gerolslein”, și trăsura intră, salutată de gardiștii plini de respect.

Pe dată, rețetele ei întrec pe acelea ale „Frumoasei Elene”, ale „Bărbii Albastre” şi chiar ale „Vieţii Pariziene”, care făcea furori. După cinsprezece zile alt mare sucees la teatrul Liric: „*Romeo și Julieta*”, delicioasa capo d'operă a lui Gounod, în care doamna Carvalho este atât de fermecătoare în rolul Julietei, încât Patti, triumfătoarea ei rivală, zice, după ce o auzise: „Voi învăța și eu rolul Julietei și voi face tot posibilul să-l cânt ca d-na Carvalho”.

La 16 Mai, la Gymnase, se reprezintă *Ideile d-nei Aubray*. La 28 Iulie, la Palais Royal, se dă *Gramatica* de Labiche, iar la Bouffes, se reia *Orfeu în Infern*, pentru debutul Corei Pearl, în rolul lui Cupidon; apoi *Ochiul plesnit* a lui Hervé şi *Frumoasa fiică a lui Perth* de Bizet. Ce an minunat pentru teatru şi ce lecţie pentru Elena de Racoviţă, care, pe toate scenele Parisului, poate auzi, în genurile cele mai diferite, pe cei mai buni interpreţi! Dar ea nu se mulţumeşte numai cu atât.

Ea pozează pentru Carpeaux şi de multe ori artistul o părăseşte, pentru a se duce la Tuilerii, unde fusese numit profesor de desen al prinţului moştenitor şi are acum un atelier în oranjeria Luvrului. Visul Elenii este să fie primilă acolo; ea dorește să fie primită la Tuilerii, să revadă pe ilustrul ei partener din cadrilul de la Nisa și să fie invitată la seratele împărăteşti. Nu poate însă reuși.

Cu toate stăruinţele marchizului de Pienne, cu toate cele câteva încercări ale lui Carpeaux, Tuileriile rămân neînduplecate. Prea a făcut să se vorbească mult despre dânsa; drama de la Geneva, cunoscută de toată lumea, face să plutească în jurul numelui ei o amintire de scandal.

Ea pierde orice speranţă; împărăteasa n'o va primi niciodată. Elena simte că acesta este începutul prăbușirii.

Atunci începe să se gândească la teatru, proiect, care-i fusese totdeauna drag, de oarece încă în timpul şederii la bunică-sa, începuse să ia lecţii de dicţiune. De când văzuse, la Paris, reprezentațiile acelea excepţionale, de când luase şi ea parte la viaţa aceea înfrigurată, nu mai stătea la îndoială. De altfel, nici mijloacele nu-i mai îngăduiau. Părinţii îi tăiaseră pensia; trebuia să caute un mijloc de trai. Şi cum i se oferă un angajament la Viena, pleacă într'acolo. Nici măcar un an nu stătuse la Paris, dar un an atât de plin, atât de bogat în amintiri frumoase, încât îi va păstra întotdeauna parfumul.

La plecarea ei, Carpeaux e trist dar fără regrele. La un moment dat, fermecat de frumuseţea ei radioasă, se gândise s'o ia în căsătorie; fusese numai o speranță, care nu durase însă destul, ca să se schimbe în deziluzie. Un meşteşugar simplu ca el, la vârsta de patruzeci și cinci de ani, nu putea să se gândească să fie soţul acelei mici sirene cu ochi frumoşi! Işi scoase din minte gândul acesta şi peste un an întâlni o fată blondă, fragedă şi drăguță, d-ra de Monfort, care-i dărui, cu dragă inimă, inima şi mâna. Alături de dânsa, el duse la bun sfârşit faimosul său grup.

Fiind nevoit să lucreze la faţa locului, își construise o mică magazie de scânduri, pe fațada operei și-și petrecea acolo zilele, în tovărășia tinerii sale soții, care picta aquarele sau citea versuri cu glas tare. Acestea fură zilele cele mai frumoase din viaţa lui Carpeaux. In fiecare scară, tinerii părăseau opera și se întorceau pe jos la Auteuil, în acest sfârșit de primăvară (1870) căldurile începuseră de timpuriu.

Cele dintâi zile frumoase de vară, îi aduseră lui Carpeaux şi necazuri. Opera nu era încă isprăvită, iar gazetarii și confrații începuseră să-l defăimeze. Criticele lor sunt aspre, injurioase: „Viziuni de orgie”, „O

bacanală de beţie", „O frenezie de destrăbălare". Impotriva artistului se deslăţuieşte o adevărată cabală. Decum isprăveşte grupul şi-l expune publicului, se ridică un strigăt general de indignare. Opera nu este înţeleasă. Lumea râde, face glume.

„Dacă dansatoarea din dreapta ar fi arestată, pentru delictul evident de beție, tot grupul s'ar prăbuşi".

Numai Alexandre Dumas-fiul îl admiră şi exclamă: „E Marsilieza Dansului!"

Carpeaux nu se miră. Aşa fusese la apariţia tuturor operelor sale: *Ugolin*, opera lui de la Roma, fusese refuzată de mai mult de douăzeci de ori; frontonul primăriei din Valenciennes nu fusese socotit nici odată ca o încercare izbulită, şi ca să i se primească grupul Florei, trebuise să recurgă la sprijinul împăratului.

De data aceasta, bătălia e mai grozavă, mult mai brutală și Carpeaux suferă, de dragul tinerii sale soţii. Grupul e insultat, batjocorit în mod josnic. Și cum Garnier susține pe artist și opera lui, e și el insultat. E o adevărată revoluţie în Paris. Napoleon se împotriveşte întregii opinii publice. Dar într'o dimineaţă, lumea se adună în faţa Operei: grupul fusese murdărit cu cerneală, peste noapte.

E la începutul verii, în Iulie. Vremea e frumoasă, lumea forfoteşte pe străzi; toţi se opresc murmurând, în fața grupului. Câte odată izbucnesc chiar certuri. Trebuie cu ori ce preţ să se puie capăt scandalului. Mareşalul Vaillant, guvernatorul Parisului, dă ordin să se îndepărteze grupul. Se vorbeşte chiar de sculptorul, căruia i se dăduse însărcinarea de a executa alt grup. Garnier, voind să salveze opera, pe care o admira, propuse să fie pusă în foaierul dansului. Se putea loc mai potrivit? De la stelele cele mari, până la cele din urmă balerine, toate ţipă cât le ţine gura; nu vor să primească grupul accla care le dezonorează…

In ziua de 153 Iulie, Parisul gâfâie de căldură; o ceaţă groasă apasă asupra oraşului. Se simte că se apropie furtuna. Telegrama de la Ems fusese expediată. Studenţii trec pe străzi cu drapele, cântând Marsilieza; de la ferestre se strigă: „Le Berlin!" Se mobilizează. Peste tot se văd numai chipiuri mici, roşii şi tunici albastre, pe talie. Nimeni nu se mai gândeşte la Carpeaux, la grupul lui şi la Operă. Lumea o porneşte la Berlin, să bată pe Prusieni!...

Și datorită acestei hotărîri fatale, datorită războiului, capo d'opera lui Carpeaux îşi putu păstra locul pe care-l ocupă şi acum, în piaţa Operei. Și Elena, mica şi frumoasa prusiană, ce domină grupul, surâzând şi bătând din tamburină, văzu pe compatrioţii săi intrând la Paris, cu cizme şi coifuri, şi defilând, ca nişte stăpâni, între două rânduri de fațade, cu obloanele închise hermetic!...

CAPITOLUL V.
Ceeace nu iartă

In drum spre Viena, Elena se opri mai întâi la München, unde o chemau părinții, care-şi manifestaseră marea dorinţă de a o vedea. Ea e foarte uimită, căci nu mai dăduseră nici un semn de vieaţă, în ultimul timp, dar se supune. Ei o primesc cu multe demonstrații de dragoste. Elena nu se mai îndoieşte că e vorba de vre-o cursă. In adevăr îi pregătiseră o surpriză. Decum șosește, îi este recomandat baronul Schack, un candidat bătrân, pe cât de bogat, pe atât de urît, bâlbâit, ridicul; ea îl respinge cu groază şi cu această faptă, pierde şi ultima ocazie de a se mai împăca cu părinții. Gestul este foarte neprevăzător, căci Elena este lipsită cu totul de mijloace. Dar ea nu ţine la bani şi lucrează totdeauna numai după bunul ei plac.

Pe vremea aceea, toate gândurile îi sunt la teatru şi cum directorul general al teatrelor din Berlin îi dă speranțe, ea înlătură cu aceeaş neînduplecare, şi pe alţi candidaţi, un mare bogătaş englez şi un colonel de Stat Major trimis de Bismarck.

Acesta venise cu alte gânduri, Bismarck îl trimisese să se intereseze dacă „Frumoasa Elenă" era bună patriotă şi dacă nu s'ar învoi să „lucreze pentru patrie"! E inteligenţă, toată lumea o ştie, şi ar fi în stare să facă mari servicii politice. I se propuse o şedere la Paris, cu cont deschis la cele mai bune croitorese, modiste, bijutieri, etc... dar ca refuză. Rolul unci Paiva, ajunsă contesă Henkel de Donesmark şi servitoare devotată a Prusiei, n'o tentează.

Păstrase oare din trecerea prin Paris vre-o amintire, care o opreşte de la această faptă? Greu de crezut. Elena n'a dat nici odată dovadă de o inimă prea simțitoare şi pare destul de lipsită de scrupule, ca să poată admite trădarea. De altfel, când colonelul vine iar să-i dea o lecţie de scris cifrat, ea simte plăcere să se iniţieze în tainele alfabetelor şi cifrurilor secrete, de cari se serveau în diplomaţie. Colonelul crede o clipă că-şi va schimba gândul, dar speranţa aceasta nu durează mult. Elena îi dă repede să înţeleagă că nu mai doreşte să-l vază. Studiul cifrurilor încetase să-i mai facă plăcere, şi frumoasele mustăţi ale colonelului de-asemenea. Când veni să-i facă vizita de adio, îi aduse, ca omagiu, un autograf prețios: era răspunsul lui Bismarck la raportul pe care i-l trimisese colonelul asupra întrevederilor, pe cari le avusese cu Elena. Pe margine, cancelarul notase: „Foarte frumos. Dar e mai de grabă raportul unui student îndrăgostit, decât al unui ofițer superior iscusit".

Elena făcuse iar o cucerire.

După puţin timp, o vedem la Schwerin, unde repetă primul rol cu Siegwald Friedmann, un tânăr actor german, destul de celebru pe vremea aceea în lumea teatrelor. Se puneau mari speranţe în el, speranţe care însă nu se realizară. Elena, beată de fericire, ascultă cu inima turburată declaraţiile de dragoste ale acestui partener seducător. Uitând, la vederea lui, pe ofiţerul de marină, pe Iancu de Racoviţă şi chiar pe Lassalle, sfârşeşte prin a cădea în braţele lui. Ea, care refuzase atâtea partide strălucite, se căsătoreşte cu tânărul acesta frumos, pe care-l crede talentat şi care-i spune pe scenă tirade înflăcărate, ce fac parte numai din text.

Căsătoria lor durează cinci ani, dela 1868 până la 1873. Cinci ani de fericire, zice ea, și de dragoste, dar mai ales cinci ani de teatru, la început la Schwerin, la teatrul Marelui Duce, unde-şi face debutul, apoi la Berlin, şi în cele din urmă, la Viena, unde, mulţumită renumelui soţului ei, poate să joace timp de doui ani, sub remarcabila direcţie a lui Henric Laube.

Avea oare talent, frumoasa princesă? Totul ne face să credem că nu. Succesele pe care le avusese la început și care o făcuseră să aibă oare cari iluzii, se datorau mai ales frumuseţii ei şi amintirii scandalului legat de numele ei. Ea debutase într'o piesă, pe care Paul Lindau o scrisese anume pentru dânsa; evoca unele fapte din viaţa ei intimă și-i descria caracterul. Drama aceasta, cu titlul „Maria Magdalena", i se păruse cea mai frumoasă dramă ce fusese vreodată scrisă. Rolul îl studie cu Laube, pe vremea aceea regisor. Ea fu foarte încântată de talentul omuleţului acestuia grozav de urît, cu faţa de câine, îmbrăcat totdeauna ca la bal mascat, cu o pălărie imensă şi cu un pled pe umeri, căruia, când îi da replica, în locul titularului rolului de

june prim, trăsăturile groteşti îi dispar, vocea lui răguşită şi brutală capătă o dulceaţă turburătoare şi puterea de seducţie îi devine irezistibilă.

Se va îndrăgosti de Laube? Nu, dar în clipa aceasla este îndrăgostită de arta sa, căreia i se dă cu aceeaş patimă, cum se dă şi iubiților. Este încântată de rolul ei de comediană; se lasă cu totul prada lui şi declară că are adevărate triumfuri. Cariera ei teatrală, foarte modestă şi ştearsă, ne obligă să punem la îndoială această afirmaţie.

Dacă ar fi avut cu adevărat talent, n'ar fi scris mai târziu: „Rampa m'a atras numai în mod trecător". Dar acum e la începutul carierii şi e încântată de noua ei vieaţă în acest oraş celebru prin seducţiunile lui.

In 1870, pe când Parisul suferă şi moare de foame, Viena e în plină înflorire. Este tocmai epoca în care oraşul acesta, închis până acuma într'un brâu de bastioane şi meterezuri, cari îi dădeau înfăţişarea de teatru de război, începe să se întinză, să se lărgească şi să-şi rupă barierile. Bulevardele, parcurile înlocuiesc povârnişurile şi şanţurile. Un oraş nou se ridică în jurul celui vechiu, un oraş elegant, strălucilor, al cărui autor este Franz Joseph, marele muncitor, omul rece, meticulos, exact, care ţine ca totul să se facă la momentul potrivit, supus tradiţiilor, metodic şi lucrând neincelat, fără să-şi cruţe puterile. Când suferă, căci nu e scutit de suferinţă, o face în ascuns. Are spiritul prea milităros, ca să lase pe alţii să ghicească că, sub uniformă, bate o inimă; soţia lui, frumoasa împărătească a singurătăţii, cum a numit-o Barres, trăise foarte puţin cu el. Fiul lor avea să moară în împrejurări atât de tragice; dar să nu vorbim de viilor... Impărăteasa, de o frumuseţe fără de seamăn, locuieşte încă în capitală, prinţul este încă un copil care dă mari speranţe Vienei, unde în fiecare zi apare câte un nou palat sau o nouă grădină. Viena vibrează de sunetele viorilor ţigăneşti. Valsul, celebrul vals vienez, îşi scandează ritmul ameţitor, sub cununile de lumini ce străluceau în nopţile albastre.

Elena, părăsind Parisul cu petrecerile lui împărăteşti, regăseşte la Viena aceleaşi petreceri. Dar ca şi la Paris, ea nu numai că nu se poate apropia de curtea împărătească, şi mai severă decât cea de la Tuilerii, dar nici nu reuşeşte să ia parte la viaţa mondenă, ci trebuie să se mulţumească numai cu societatea artiştilor. Din fericire, sunt mulţi artişti şi cât se poate de fermecători. Ea freeventează mai ales casa regisorului Henric Laube, care primeşte foarte des, dela cinci la şapte, toate personalităţile artistice şi teatrale.

Intr'o seară, obosită, Elena urcă agale cele şase elaje ce duc la locuinţa lui Laube, când e întrecută de o tânără femeic, elegantă, zveltă, graţioasă şi care urcă scara cu sprinteneală de pasăre.

Cum intră, Elena o zăreşte pe fermecătoarea necunoscută, îmbrăcată într'o toaletă albă. Are faţa încadrată de bucle brune, pieptănate după moda englezească, o talie de viespe şi cele mai frumoase picioruşe din lume. Este Fanny Elssler, celebra dansatoare, aceea care se zice că distrase o clipă melancolia ducelui de Reichstadt şi care avusese în viaţa ei succese atât de mari, încât D-na de Metternich putuse să scrie în memoriile ei:

„Incă de copilă, mama m'a dus la operă, să văd baletul Giselei, pentru ca să învăţ de la „divina Fanny" ce înseamnă măreţie şi adevărată graţie. Ea e aceea care a trezit în mine dragostea şi entuziasmul pentru artă".

Şi tolusi când a întâlnit-o Elena, trebuia să fi avut şaptezeci de ani! Tânăra femeie ascultă, încântată, povestirile acestei femei privilegiale de soartă şi căreia timpul îi făcuse numai daruri, fără să-i ceară nimic în schimb. Fanny istoriseşte din amintirile ei... Debutul, ca copilă, în teatrul din Viena, apoi Neapole, Milano, bucuria ei că poate studia chiar în ţara dansului şi a soarelui, în şcoala celebră dela Milano.

Apoi Londra, pe urmă Paris, unde cu toată existenţa celebrei Taglioni, ca reuşeşte fără greutate, să aibă adevărate succese; în sfârşit, plecarea în America, unde cunoaşte beţia gloriei. E dusă în triumf, caii îi sunt deshămaţi de la trăsură de către admiratori, care se înhamă ca s'o ducă acasă pe frumoasa balerină, şi Fanny îşi aminteşte de florile, uralele, aplauzele de-atunci...

Ce viaţă frumoasă!

Elena ascultă, ameţită, visătoare.

Dansul trece iarăşi pe lângă dânsa.

Iat-o din nou la lucru, turburată de această întâlnire. Repetă aproape în fiecare zi, dar când părăseşte teatrul, singură sau cu vreo prietenă, se simte tristă, ca orice artist necunoscut.

In fiecare seară, după spectacol, cinează intr'un restaurant din apropiere. Işi petrece o parte din noapte cu prietenii, pictori şi muzicanți, apoi, mai târziu, se duce la cafeneau Walche, unde regăseşte pe alți prieteni şi nu se întoarce acasă decât spre dimineaţă. Nopțile i se scurg astfel printre artişti.

Intr'o seară, Lembach, unul din cei mai credincioşi admiratori ai ei, aduce pe pictorul Hans Mackart, care doreşte să-i facă cunoştința. Pe vremea acea, Mackart era idolul Vienei. Se spunea că femeile erau atât de îndrăgostite de el, încât îşi făceau scene de gelozie în public. Avea treizeci de ani, părul vâlvoi, o barbă mare şi o frumuseţe romantică. Era rece din fire, vorbea puţin şi era în stare să nu scoată o vorbă, în tot timpul unui prânz. Muţenia lui scotea pe mulți din sărite şi se povesteşte că o vecină de masă i se adresase odată, după ce se servise friptura, cu cuvintele: „Ce-ar fi, dacă am vorbi acum şi despre altceva?".

La prima întâlnire, Elenii nu-i plăcu: „Era un om mic de statură, cu pantalonaşi scurți, cu un spenţer de catifea, cu cisme a la Suvarof şi cu o chică uriaşă". Ce-ar fi zis don-Juanul acela de o asemenea părere, şi mai ales, din gura Elenii?

Cu câțiva ani în urmă, întâmplarea îl pusese odată în faţa tinerii femei. Din ziua aceea hrănea pentru ea o admiraţie fără de margini şi visa să poată lucra după un model atât de fermecător.

Visul era să i se înfăptuiască în cele din urmă. Pentru dânsa îşi părăsi muţenia obişnuită şi Elena petrecu ore pline de farmec în atelierul lui, unde el îi vorbea, cu mult spirit şi pricepere, despre arta sa.

In scurt timp, ca fu modelul lui preferat, inspiratoarea lui, cum fusese şi a lui Carpeaux. El o pictă în toate atitudinele şi în cele mai variate costume.

Mackart, foarte bun la inimă, înființase în atelierul său, un fel de casă de ajutor. Banii se găseau în sertarul unei mobile din timpul renaşterii italiene, pe care toţi confrații şi prietenii, mai puțin favorizați de soartă, îl cunoşteau foarte bine. Când fondurile se epuizau şi Mackart vedea pe vre-unul din clienți că deschide sertarul şi-l închide apoi, cu tristeţe, fără să ia ceva, el exclama:

„Fii liniştit. Am să fac iar un portret de-al Elenii".

Şi Elena poza iar pentru vre-o bacantă sau venețiană.

Datorită acestor arlişti, ea mai putu să petreacă câteva clipe de fericire, simțindu-se încă frumoasă şi admirată. Liszt, văzând-o odată pozând, fu aşa de încântat de frumuseţea ei, încât veni a doua zi în atelierul lui Mackart, ca să cânte numai pentru ea.

Schesinger, gazetarul, căruia îi dăruise o fotografie cu iscălitura şi cu deviza ei: „Aşa sunt eu!", regretă că fotografia nu poate reda culorile „reflexul de aur al acestui păr, căruia – zice el – se datora seducţiunea misterioasă şi fatală a acestei femei". Vorbeşte apoi de silueta ei zveltă, elegantă şi voinică în acelaş timp, care îi dădea impresia unei amazoane de salon. Felul ei trufaş de a-şi ţine capul, atitudinea ei măreaţă, păreau că-i confirmă deviza: „Aşa sunt eu!", Şi cu toate acestea, în firea ei se găsesc o mice de contraste – adaogă el – care dovedesc că la naştere a fost dăruită atât de zînele cele bune cât şi de cele rele: o voinţă încăpăţânată şi o slăbiciune destul de vădilă; o insensibilitate de ghiaţă şi o duioşie de copil; sete de lux, de bunăstare şi, în acelaş timp, o inaptitudine complectă de a-şi procura bani!".

Gazelarul voia să-i facă portretul moral. Dar chestia este foarte delicată. Elena pare să fi avut o fire foarte complicată. Dar în care clipă, a fost cu adevărat sinceră? Problemă foarte greu de deslegat! Pe de-oparte o vedem că ascultă de o impulsie momentană, fără o clipă de şovăire, fără să stea la gânduri, ca o fiinţă simplă şi primitivă, care se conduce numai de instinct.

Pe de altă parte, însă, Elenii îi place prea mult teatrul, e prea feminină, prea cochetă, ca să poată fi cu totul sinceră. Câte femei există, mai ales dintre acelea cărora frumuseţea le dă oare care importanță, care să nu-şi vopsească cuvintele şi faptele, cum îşi vopsesc faţa? Nu mai încape îndoială că Elena îşi compunea de multe ori atitudinea, adesea cu o desinvoltură cinică.

Un scriitor german, care nu şi-a dat în vileag numele, şi care în tinereţe, o întâlnise de multe ori pe

principesa de Racoviţă şi avea mare admiraţie pentru ca, povesteşte mai târziu, în 1872, că, pe când trăia la München, într'o odaie mobilată: „care nu-mi fu mirarea şi încurcătura, când, într'o bună dimineaţă, o văzui pe D-ra Elena, intrând în odaia mea! N'o mai văzusem de mulţi ani. Ştiam că face teatru în Germania. Ea intră veselă, surâzătoare frumoasă coz, cu părul ei superb, roşcat, cu un şal stacojiu pe umeri şi un bastonaş mic în mână. Imi vorbi de rolul, pe care avea să-l creeze în curând, într'o dramă populară, al cărei subiect era moartea lui Lassalle. Apoi pe neaşteptate: „Fii bun şi-mi arată colecţia dumitale". Scritorul avea câteva tablouri interesante, între cari şi portretul lui Lassalle pe patul de moarte.

„Ea îşi dădu păreri pline de finele despre toate tablourile şi făcu observaţii originale, Apoi, arătând cu bastonaşul tabloul lui Lassalle, fără să clipească din ochi şi cu un aer de dispreţ: „Lassalle-ul d-tale este foarte reuşit ca asemănare".

Tot aşa, în ziua de 1 Septembrie, când mai era în legături cu dânsul, şase ani împliniţi dela moartea lui Lassalle, ea îi trimise biletul acesta: „Scumpe şi spiritual prietin, în clipa aceasta, am primit amabila dumitale scrisoare şi inima mea îţi trimite o salulare amicală. Sunt pe cale să dau buclelor mele (pe cari le găseşti atât de frumoase) forma cea mai avantagioasă, pentrucă mă duc la fotograf. Gândeşte-te puţin la minc, când îţi pocneşti degetele în aer, cum ţi-e obiceiul. Sau poate nu-i adevărat? Apoi dacă visezi şi figura mea trece prin imaginaţia d-tale nebună, le rog să nu ia forma aceea burgheză, pe care o urăsc atâta. Se poate? Adio pentru ziua de azi; mâine vei avea încă o fărămitură din proza meat Cu totul a d-tale, Elenat

P. S. Astăzi este aniversarea morţii lui Lassalle. Te rog, gândeşte-te puţin la mine".

Elena face pe curagioasa, îşi păstrează acelaş aer de cuceritoare, dar cu toate că nu o mărturiseşte, lumea observă că angajamentele la Viena se fac tot mai rare şi că mijloacele băneşti îi sunt pe sfârşite.

De aceea pleacă prin turneu, prin diferite oraşe ale Germaniei, singură, cu buzunarul gol şi alergând după bani.

Se ştie ce sunt turneurile din provincie pentru artiştii nu tocmai talentaţi. Obligaţi să joace piese prost montale, cu decoruri rele, cu camarazi plictisiţi, ce nu-şi ştiu rolurile, cu directori arţăgoşi. trebuie să joace în săli de cele mai multe ori goale. Elena trece prin toate necazurile, prin toate umilinţele, chiar şi prin acelea de a se vedea cu totul trecută cu vedere, sau să i se facă scandal.

Se pare că-i plăcea mai mult alternativa a doua. In tot cazul nu se dă nici odată îndărât de la provocări. Inconştienţa îi merge uneori până la sfidare. Astfel a procedat la Breslau, oraşul natal al lui Lassalle, în anul 1874. Ştiind că are oarecare asemănare cu dânsul, când se îmbracă bărbăteşte, nu se sfieşte să joace rolul eroului, într'o dramă, ce tratează despre moartea lui.

Populaţia este în fierbere, tinerii manifestează în faţa teatrului şi partidul socialist lipeşte afişe, în cari o insultă pe artistă. Autorităţile vor să interzică spectacolul, dar Elena se împatriveşte.

In ziua reprezentaţiei, pe când se odihneşte în odaia ei de la hotel, un bărbat, un muncitor, cere să-i vorbească. Ea îl primeşte. E unul din şefii partidului socialist. El o previne că diseară va avea loc o manifestaţie ostilă; o poate împiedica, şi este foarte îngrijat; ar fi mult mai prudent să nu apară. Elena însă nu ştie ce e frica. Va juca dar e emoţionată de această dovadă de simpatie şi-i mulţumeşte protectorului. El îi spune atunci că o admiră şi-i cere amănunte asupra dramei care pricinuise moarte lui Lassalle, adăogând că nu poate crede în trădarea tinerii femei, ea având ochi prea frumoşi, ca să poată avea un suflet urât. Elena îi jură că n'a fost decât o victimă şi omul pleacă mulţumit. Seara, în clipa în care apare pe seenă, toată sala o fluieră şi o huduicşte, iar la ieşirea din teatru, grupuri de oameni ameninţători o înconjoară, dar protectorul de dimineaţă se apropie de dânsa şi o conduce la hotel.

Nici în alte oraşe turneul nu e mai norocos.

La Muenster, la uşa unui teatru mizerabil se poale ceti afişul:

„Pentru debutul d-nei Elena de Racoviţă..."

Şi într'o cafenea din apropiere, consumatorii râzând, fac această reflecţie, înainte de reprezentaţie:

„Joacă diseară rolul unei femei cinstite. Trebuie să fie foarte caraghios. O să mă duc să văd şi eu!"

Ea plecă mai departe: Dresda, Stettin. Dar cu timpul curajul o părăsește; e obosită, nu se simte bine. Poate că la Paris, va regăsi puțin din energia, din bărbăția de altă dată.

Pleacă acolo, în anul 1875.

Ce schimbare!

Se schimbase ea! Se schimbase orașul?

Și ea, și orașul, din nenorocire. Ea îmbătrânită, are treizeci și trei de an. Pe vremea aceea treizeci și trei de ani nu mai însemnau tinereţe. Balzac scrisese: „Femeia la treizeci de ani”. Era o etapă, o treaptă în viaţă, mai ales într'o viață atât de agitată ca a ei.

Și Parisul îmbătrânise, în câteva luni, ca o femeie ce suferă. Se făcuse serios, Aceasta nu era pe placul Elenii, Cu atât mai mult, cu cât toată restrișlea, ce se abătuse peste oraș, se datora compatrioților ei.

Cu toate că nu i se arată dușmănia pe față, Elena o simte.

Ea știa că, cu câteva zile înainle, trebuise să se întrerupă un o audiție muzicală din Wagner, în sala Pasdeloup, din pricina ostilității publicului.

La Figaro, regăseşte pe Albert Wolff, un prieten inteligent și foarte urât. Era îndoit de spate, cu buze groase și răsfrânte, și cu o înfățișare atât de ciudată, încât un confrate răutăcios își începuse odată o conferinţă, cu cuvintele: „Doamnelor, Domnilor și Albert Wolff”, Gluma aceasta se sfârşise cu un duel.

Wolff o plimbă prin Paris, prin Parisul încă plin de răni sângerânde. Peste tot găsește numai ruine și amintiri triste. Primăria este o grămadă de cenuşe, tot așa palatul Legiunii de onoare și ministerul de finanţe.

Străbătând piaţa Concordiei, zăreşte statuia Strasburgului; s'ar zice că e un mormânt sub grămada de coroane și zăbranice.

La fiecare colţ de stradă, vede case dărâmate, găuri căscate.

Pe piaja Vendôme, coloana culcată la pământ, pare un cadavru.

Și ceeace o emoţionează mai mult: Palatul Tuileriilor, pe care ori de câte ori trecuse pe cheiuri, îi aruncase o privire de invidie, palatul acela nu mai e acum decât o grămadă de pietre, din care se ridică rămăşiţe de ziduri înegrite.

Wolff ar voi s'o distreze; îi propune să vie la balul mascat al Operei şi să vază capo d'opera lui Garnier, dusă, în cele din urmă la bun sfârşit. Fusese inaugurată cu câteva luni mai înainte, la 5 Ianuarie 1875, în prezența regelui Alfons al XII-lea al Spanici, a reginei Izabela și a Lord-Major-ului Londrei. Adunarea fusese din cele mai strălucite. Wolff continuă să vorbească...

Elena nu-l mai ascultă. I se pare că se trezesc fantome. Bulevardul Exelmans îi reapare în minte, cu şedinţele de poză; vede pe impetuosul artist, care îmbătat de surâsul ei, scoate din el ceeace căutase cu infrigurare: „Vieaţa!”.

— Bine, ne vom duce și la Operă, dar mai întâi hai să-l vedem pe Carpeaux.

Dar vai! Carpeaux murise cu puțin timp înainte, la Courbevoie, la prinţul Stirbey. Murise în chinuri groaznice, câteva zile după inaugurarea Operei. Wolff îi dă un jurnal vechiu numai de câteva săptămâni și ea citește:

„Luni scara, la orele opt, începu agonia care fu teribilă. Boala ce atacase natura aceasta atât de bărbată, trebuie să fi fost grozavă, ca să fie în stare să-i zmulgă acele ţipete, cari nu conteniră și în cari se distingeau mai ales cuvântul: „Vieaţa! Vieaţa”.

Vieaţa aceea pe care o iubise atât de mult, pe care știuse s'o insufle tuturor creațiilor sale, cheltuindu-și ultimile puteri, viaţa aceea a găsise pe faţa Elenii!

Ea nu mai voește să auză de bal. De altfel nici nu mai e vreme de petreceri. Orașul, sârguincios și cuminte, nu se mai gândește la petreceri; el lucrează.

Pe Elena o obsedează amintirile. Ar voi să le alunge, căci prea o întristează. Ea revede celebra statuie și nu se mai recunoaşte în adolescentul voios, care-i surâde. Este ea cu adevărat? Inima i se strânge de groază. Mai bine e să plece.

Părăsește Parisul și se întoarce în Germania, în imperiul cel nou, triumfător și milităros, unde iarăşi nu se simte bine. Toate o jignesc, toate o plictisesc; se simte ca o epavă, între navigatorii aceia gălăgioşi. Vrea să facă din nou teatru, Dar sănătatea îi e din ce în ce mai șubredă; și doctorii îi ordonă odihnă, schimbare de aer, Italia, soare. Pleacă... dar la Petersburg.

Elena spune că nu ştie ce o atrăgea atunci în Rusia: „o intuiţie misterioasă, căreia nu i se putea împotrivi, o împinsese atunci spre ţara aceea".

Sau poate că amintirea tânărului rus, pe care întâmplarea o făcuse să-l întâlnească în gara din Kissingen, în Bavaria? Se pare că întâlnirea aceasta e preludiul unui sentiment, poate cel mai adânc şi mai durabil din viaţa ei. Cu toate acestea ea povesteşte că la prânzul, la care-l văzuse întâia oară pe tânăr, nici „nu-l băgase în seamă".

Ceeace e cu adevărat miraculos în firea acestei femei este repeziciunea cu care reacţionează. Işi păstrase neatinsă toată tinereţea și frăgezimea de simțire. Poate părea o clipă obosită, abătută, îmbătrânită. E de ajuns numai o întâlnire ca să i se şteargă din minte toate amintirile urâte și să aibă din nou două zeci de ani. Intr'o dimineaţă, pe peronul gării din Kissingen, pe când aştepta trenul, care din fericire, nu mai venea, ea revăzu pe tănărul rus. El îi aduse aminte de prima întâlnire şi începură să vorbească despre lucruri, pe cari Elena le ştia: despre socialism, de cursurile lui Lassalle, de Karl Marx, de literatura germană, franceză, engleză, rusă, italiană, și altele. Trenul intră în gară. Elena se urcă, vorbind mereu. Mai surâde încă, din fereastră, tânărului, care, rămas pe peron, o urmăreşte cu ochii. Trenul se pune în mişcare.

Nu ştia nimic despre frumosul necunoscut, nici măcar numele lui, dar îl iubea!

Rusia avea să-i pregătească multe surprize.

Elena, revoluţionara, înflăcărata adeptă a lui Lassalle, se găseşte deodată în ţara cea mai aristocrată, în ţara cea mai feodală a epocii. Și absolut singură, fără să aibă pe cineva care s'o influenţeze, să-i mai modereze temperamentul năvalnic. Ea se dădu cu trup şi suflet partidului nihilist, care începuse deja să semene revolta în Rusia. Tolstoi deveni idolul ei. Ea se înduioşează de soarta nenorociţilor condamnaţi politic din fortăreaţa Petru şi Pavel, cari sufereau acolo chinuri negrăite. Dar mai ales sc interesează de un doctor, pe care îl întâlnise de câteva ori și cu care legase prielenie. Intr'o noapte, el fusese arestat, pentru că procurase morfină unui biet nenorocit, smuls de lângă ai lui, ca să fie închis în înfricoşătoarea fortăreață. Elena căută să-l vază, să-i trimeată de-ale mâncării, dar cu toate silințele, nu reuşeşte. Incepu să piarză curajul, când află că nenorocitul, din pricina tratamentului rău, se îmbolnăvise de plămâni și că era amenințat să-și piarză şi vederea.

Elena, care păruse că nu are inimă, când fusese vorba de Lassalle sau de Racoviţă, de data aceasta se înduioşează de suferințele acestui necunoscut și face tot ce-i stă în putință să-i îndulcească viaţa.

Se duce la Petersburg, cu două scrisori de recomandație pentru două personagii importante: generalul Trepov, şeful poliției ţariste şi generalul Mesenţov, directorul poliţiei secrele. Se duce mai întâi la generalul Trepov, care îi spune că chestia nu mai depinde de el și o trimite la generalul Mesenţov. Aceasta, cu surâsul cel mai amabil, o trimite din nou la generalul Trepov, și jocul continuă astfel, cu zâmbele amabile şi răspunsuri în doui peri, până în ziua când generalul Trepov, cu toate că-i oferise un pahar de ceai, îi dă sfatul să nu se mai ocupe cu atâta stăruinţă de această afacere, căci și-ar putea atrage mari neplăceri. Elena nu mai are ce face; ca se închide în odaia de hotel, foarte tristă, neavând pe nimeni. Intr'o zi cineva îi bate la uşă.

Este tânărul cel frumos, necunoscutul. A aflat de prezenţa ei la Petersburg şi a voit s'o vază. Se prezintă: Sergiu de Șevici, nepotul contelui Bludov, funcţionar la Senat. Unul din fraţii lui este diplomat, celălalt este guvernatorul unui mare judeţ de la Sud. Lumea capătă numai decât altă culoare în ochii Elenei; cerul i se pare mai strălucitor, soarele o încântă iar. Rusia este o ţară fermecătoare. Sergiu şi Elena nu se mai despart. Se plimbă cu troica sau cu sania, noaptea, pe zăpadă: „Nopțile albe, minunatele nopţi albe, luminoase şi geroase, în care nu se poate dormi, în care lumea îşi cheltueşte focul în curse repezi cu troica sau în legănatul micilor vaporașe pe Neva". Ea e ameţită de viteză și de zăpadă, e beată de dragoste.

Dar viaţa are cerinţele ci, pe cari dragostea şi căutarea utopică a fericirii nu le poate mulţumi. Elena şi Sergiu se hotăresc să se căsătorească şi să plece în America. Astfel începe o odisee tristă şi nenorocită. Se îmbarcară ca nişte eroi, cari pleacă să cucerească lumea nouă, cu buzunarele goale. Elena în braţele iubitului, începe din nou să făurească visuri. Ţara libertăţii îi chiamă; ei se depărtează cu inima uşoară de bătrâna Europă, paralizată de tradiţiile ei.

Fanny Elssler nu repurtase tot în America cele mai mari triumfuri?

Dar vai! iluziile lor cad repede în baltă.

Sosiţi la New-York, li se oferă o locuinţă foarte modestă, pentru 200 de mărci pe săptămână, fără foc şi lumină. Observă apoi că rochiile şi bijuteriile i-au dispărut. Face o plângere la poliţie, dar se convinge repede că poliţia e de acord cu hoţii. Soţul ei, după câteva zile de căutare, găsise un loc de redactor în ziarul The World; iar ea găseşte, în sfârşit, un angajament la teatrul din San-Francisco. Lefurile sunt însă foarte mici. Ei trebue să se socotească totuşi, foarte fericiţi, când văd ce soartă au alţi europeni, veniţi acolo să-şi caute norocul. Un tânăr austriac, de familie nobilă, e păzitor de noapte într'un mare magazin de manufactură; altul este birjar; un ofiţer prusian, care trebuise să-şi dea demisia din armată din pricina datoriilor, este servitor.

Debarcaţi la New-York în Mai, plini de speranţă, îi găsim în toamnă, foarte desamăgiţi.

Ea pleacă singură de tot la San-Francisco. Călătorește șapte zile, obosită, amorţită de frig, dar totuşi înimoasă şi curagioasă.

A ştiut oare vreodată Elena ce este melancolina? Sentimentul acesta de deprimare nu poate exista, după cum nu poate să existe nici duioşie, la o fiinţă atât de nestăpânită ca dânsa.

Plecarea ei din New-York, condusă de toţi prietenii cei noi, a fost foarte veselă. Ii aduseseră daruri, vinuri şi diferite merinde.

Avea la dispoziţie un salon întreg, cu un divan – pat, şi pe platforma vagonului, un fotoliu, de unde putea să se desfete, la aer curat, privind peisagiul.

In acelaş timp putea să-şi facă o idee de viteza cu care acest „rapid" străbătea pampasurile americane.

Şi pe când se delecta, pe platformă, cu fel de fel de mâncăruri, udate cu un vin bun, zări, pe platforma din faţă, pe un domn bătrân, care-i zâmbea. Ii despărţea o punte mică, pe care după câtva timp, bătrânul o trecu, ca să i se prezinte. E un naturalist din Wierzburg, Karl Semper, care făcea un turneu de conferinţe, pentru universităţile americane. Mulţumită noului ei prieten, Elena se ocupa acum de zoologie.

Ea petrecu foarte bine pe drum. Admiră aspectul locurilor pitoreşti şi sălbatece, pe care le străbătu; câte odală, turme de bivoli şi de antilope opresc trenul în drum. Peisagiul e măreţ şi foarte variat: lacuri, păduri, munţi, stânci, nimic nu lipseşte.

La Salt Lake City, este cerută în căsătorie, de un băcan mormon, de la care cumpărase nişte nuci. „Mai am numai două femei", îi spunea el. Şeful mormonilor, Brigham Young, care murise de curând, şi pe care îl plângea toată secta, avusese doiăzeci şi una de neveste. Elena ajunsese abea la al treilea bărbat; ea refuză.

Sosirea la San-Francisco o încântă. Oraşul acesta în terase, într'o peninsulă, înconjurată de mare, i se pare o minune.

„De pe unul din bulevardele de sus, San-Francisco are o panoramă cu adevărat feerică, cu decorul lui de munţi şi cu îndoita nemărginire albastră, a cerului şi a mării."

Ea fu uluită de cetalea aceasta, răsărită, într'un timp atât de scurt, din miraculosul pământ bogat în aur.

Era patria căutătorilor de aur.

Hotelul era lipsit de ori ce confort, dar, mulţumită lui Semper, i se oferise o locuinţă destul de originală, la un alt naturalist cu numele de Fischer. Pereţii camerei erau tapetaţi cu fluturi şi cu plante uscate; pe mobile se găseau minerale rare şi, lucru care o cam speriă, şi două borcane, în care erau închişi un şarpe boa şi un şarpe mexican. Din fericire, somnul animalelor acestora, iarna este foarte adânc. In sfârşit, ceeace o încântă, fu o colivie uriaşe, ce ocupa un colţ întreg al odăii, plină cu păsări de toate felurile.

De multe ori se ducea cu Semper să se plimbe pe malul mării, în căutarea salamandrelor şi a scoicilor.

Nisipul era aşa de fin şi de tare, încât forma o suprafaţă netedă pe care urma paşilor se ştergea numai decât.

Dacă şederea acolo s'ar fi prelungit mai mult, Elena s'ar fi apucat cu toată rîvna de zoologie, atât de repede se putea ea adapta şi asimila mediului. Dar reprezentaţiile, pe cari le da la teatrul german din San-Francisco, o dezamăgiră repede. Trebuia să joace în fiecare seară într'o adevărată magazie de scânduri, în care intrau şi ploaia şi vântul, şi în faţa unui public compus din cismari şi brutari nemţi, veniţi în America să-şi încerce norocul.

Vai, unde erau tinerii admiratori, cari se înhămau la trăsura Fannyei Elssler!

Viaţa la San-Francisco o desamăgeşte de-a binelea, mai ales dintr'o noapte, când unul din tovarăşii ei de odaie se trezeşte din somn, sub influenţa focului, pe care ea făcuse păcatul să-l aprinză. ca să mai alunge umezeala. Animalul, înşelat de căldură, crezuse că venise vara şi eşise din borcan, iar Elena, din fericire trează, de-abia avu vreme să se năpustească afară, ca să scape de reptila, care pornise spre dânsa.

Cu sufletul plin de durere, părăseşte deci pe savanţii ei prieteni, pornind iar spre New-York.

Acolo îşi regăseşte soţul într'o situaţie foarte neplăcută. Pe vremuri plecase din Rusia fără pasport şi fără de învoire şi acum fusese înştiinţat că ţarul ordonase să i se confişte averea, aşa că nu mai avea speranţa că va mai primi vreodată vre-un ajutor din ţară. Lovitura era grea de tot. Elena însă o primeşte cu bărbăţie. Ea îi dă curaj şi lui Sergiu, cam slab din fire. Nu trebuia să se necăjească, de vreme ce avea acum o slujbă la un organ socialist. Era redactor la suplimentul de Duminică al unui jurnal, care se întemeiase de curând la New-York, cu titlul *Volkszeitung* şi care era susţinut de cotizaţiile şi subscripţiile partidului muncitor german din America.

Elena se hotărăşte să se lase de teatru, care nu-i aducea destul câştig, şi să se apuce, şi ea, de gazetărie. Reuşeşte să i se dea să facă critica teatrală la o gazetă importantă şi publică în *Puck* şi un roman, *Contesa Vera*.

Activitatea şi ardoarea cu care lucrează, îi dau cel puţin, iluzia reuşitei.

Are noroc să găsească totdeauna la momentul potrivit pe omul, care poate să-i fie de folos. Aşa, pe vremea aceea, face cunoştinţă cu o compatrioată a soţului său, d-na Elena Blawatzky o femeie plină de misticism, foarte inteligentă şi cam exaltată. Pentru ea, viaţa era un apostolat. Credinţele şi le luase din cărţile sfinte ale Indiei şi acum căuta să răspândească în jurul său, izvorul de fericire pe care credea că-l descoperise. Ea este întemeietoarea societăţii teosofice din New-York.

Elena fu cucerită numai decât de această femeie ciudată, ce avea o mare putere de convingere. Se apucă numai decât, cu mare înflăcărare, de studiul teosofici. Fiinţa aceasta independentă, care nu voise niciodată să admită vre-o religie, scoase acum, din doctrina aceasta o putere nouă pentru a îndura toate loviturile soartei, ce nu o mai cruţă până la moarte, Ea scrie un volum: „*Cum m'am descoperit pe mine însămi*”, în care explică toate stările sufleteşti prin care trecuse, până să ajungă la această credinţă nouă.

Elena Blawatzky era făcută să-i placă. Ea era mânată mai mult de instinct decât de cunoaşterea profundă a textelor; nu avea nici o cultură, nici o învăţătură. Convenţiile, ipocrizia socială o revoltau. De o sobrietale aproape ascetică, nutrindu-se numai cu legume şi fructe, dădea tot ce avea prietenilor. Elenei generoasă din fire, trebuiau să-i placă teoriile acestea, din păcate utopice. Cele două Elene avură numeroase şi lungi întrevederi. Ba chiar de multe ori şi discuţii înflăcărate. Elena, autoritară din fire şi intransigentă, ţinu să afirme într'o zi că „poţi face tot ce vrei”. Cealaltă se îndoi. „Te desfid, zise d-na Blawalzky, să-ţi faci un costum şi soţului d-tale nişte pantaloni”.

Elena nu se dăduse niciodată bătută. Se puse pe lucru şi peste puţin timp, Sergiu purta, foarte mândru, pantalonii cusuţi de soţia lui.

Elena fu foarte tristă, când d-na Blawatzky plecă în India. Cât ar fi voit să poată pleca cu dânsa! Dar pe vremea aceea era săracă de tot şi fără frumoasele doctrine teosofice, zice ea, şi-ar fi pierdut de multe ori capul, pe când aşa lucra fără preget, ca să-şi câştige traiul.

Un prieten, întrebând-o într'o zi de ce nu încearcă cu pictura, ideea aceasta nu-i mai ieşi din cap. In

noaptea următoare, Lembach îi apare în vis şi-i spune: „Apucă-te de pictură; îţi voi arăta eu cum trebuie să ţii penelul şi ce trebuie să faci cu culorile”. Ea se supune acestei voci de pe celălalt tărîm şi pictează un coş de flori de care, zice ca, prietenii au fost încântaţi. Naivitatea ei te face să zâmbeşti. Ea explică cum compusese mai întâi coşul, apoi aşezase florile, ca şi cum ar fi făcut un buchet.

Dar nici această nouă vocaţie nu avea să o îmbogăţească. Se prăpădeşte muncind cu lecţiile de limbi străine.

O idee nouă o seduce.

Văzând că doctorii din Europa se îmbogăţesc foarte repede în America, ea proiectează cu încrederea nemărginită, pe care o are în persoana ei, să se apuce de studiul medicinii. Timp de patru ani urmează cursurile universităţii din New-York. Soţul ei, care o ascultă, se apucă, şi el, dar nefiind atât de statornic ca dânsa, se lasă repede şi se întoarce la gazetărie şi la politică. Elena se vede ajunsă la situaţiile cele mai înalte; avea, după spusele ci, un diagnostic miraculos şi în mediul medical, în care trăia, i se şi zicea doctorul Şevici, Dar tocmai când trebuia să-şi ia ultimul examen, se îmbolnăveşte atât de serios, încât trebue să părăsească pentru totdeauna, speranţa de a putea îngriji de alţii, trebuind să se îngrijească ea singură.

Renunţând la medicină, trebui să se întoarcă la literatură, la pictură, la lecţiile de limbi străine. Şevici se ocupa de polilică, şi Elena descoperă cu bucurie că el are stofă de tribun, de apostol al cauzei socialiste.

Dar zelosul democrat, aflând că bunurile din Rusia, care-i fuseseră confiscate, i s'ar da înapoi, dacă s'ar întoarce în ţară, nu pregetă nici o clipă, şi părăseşte cauza muncitorilor, fiind în joc cauza sa proprie. In primăvara anului 1890, se îmbarcă cu Elena, ca să se întoarcă în Rusia.

Aici îi aşteaptă alte necazuri. După o şedere de doui ani, Elena se îmbolnăveşte foarte greu şi trebuie să fie supusă unei operaţii. E transportată la Berlin, unde Siegwald Friedman, precedentul ei soţ, face toate pregătirile necesare, ca Elena să poată căpăta cea mai bună îngrijire de cum va sosi.

După câteva luni de zăcere în pat, în care se ocupă de teosofie, izvor – zice ea – de răbdare, se fixează, în cele din urmă, ziua operaţiei. Ea e foarte liniştită. E vorba de o operaţie extrem de grea, care trebuie să dureze trei ore, şi al cărui rezultat este – după spusele doctorilor – foarte îndoielnie. Cu toate acestea, Elena este foarte sigură că se va vindeca: „Aveam presimţirea că mă voi vindeca de tot”. Şi nu se înşeală. Increderea fiind unul din cele mai bune mijloace de vindecare, nu trece mult şi ea intră în convalescenţă, apoi pleacă iarăşi cu Sergiu, spre alte orizonturi.

Primesc o parte din avere şi încep o vieaţă de păsări călătoare. Iarna la Nisa, la Florenţa, vara în Elveţia. Câte odată la München, unde Elenei îi face plăcere să-şi regăsească amintirile din copilărie.

Peste tot, unde se opresc, se instalează, ca şi cum ar fi să rămâie definitiv. Cumpără mobile, cheltuiesc fără socoteală, până ce iar nu mai au bani.

Trăiesc ca nişte boemi, se ocupă pătimaş de ştiinţele psihice şi amestecă ocultismul cu teosofia şi cu propaganda socialistă.

Nu trece mult şi iar au încurcături băneşti. Elena e de oţel dar Sergiu slăbeşte. Cade bolnav, în Septembrie, şi cu toate îngrijirile devotate ale Elenii, cu toate passele magnelice şi şedinţele spiritiste, moare peste câteva zile.

S’ar putea spune că destinul osândeşte la moarte pe toţi aceia, cari o iubesc pe Elena. Cel dintâi, Paul de Krusenstein, ofiţerul de marină, a murit puţin timp după ce făcuse cunoştinţă cu Elena, într'o expediţie polară. Naufragiase vaporul, pe care-l comanda el însuşi. Lassalle primeşte glontele ucigător în poiana din Crévin, Racoviţă moare la douăzeci de ani într'o cameră de hotel, în Bolonia. In sfârşit, la 1 Octombrie 1911 moare şi ultimul îndrăgostit de Elena.

Lovitura aceasta este însă fatală. Dacă el n'a însemnat poate dragostea cea mai mare a Elenei, a fost, cel puţin, singurul om care a ţinut un loc în viaţa şi inima ei. Nu mai poate trăi fără de dânsul. O săptămână după ce-i moare soţul, într'o seară, ea ia o doză mare de cloral şi a doua zi de dimineaţă, este găsită moartă.

Era de şaptezeci de ani. La vârsta aceasta, omul, ne mai având multe zile de trăit, nu şi le cheltuieşte de

obiceiu fără de rost. Numai linereţea este risipitoare şi se sinucide. Elena, până la moarte, a avut tot douăzeci de ani.

Ea se odihneşte de veci în oraşul ei de naştere.

In ziarul *Temps*, din 7 Octombrie 1911, se putea ceti:

„A fost înmormântată, pe înserat, în cimitirul de Est, din München, la capătul ultimului rînd de morminte, în colţul sinucigaşilor. S'a coborît în beznă, fără preoţi şi fără rugăciuni. In faţa gropii erau adunaţi câţiva prieteni. Doctorul ei a rostit un mic discurs”. .

Şi Elena se cufundă în haosul trecutului.

„Un mormânt şi uitarea, noaptea şi tăcerea!”

……

E vorba aci de măreţia uitării neîndurate şi sacre, care urmează morţii. Dar prin ce fatalitate stranie, surâsul frumoasei princese, imortalizat de suflul genial al lui Carpeaux, dispare iarăşi faţă de indiferenţa publicului? Cum se face că nu se găsesc totdeauna câţiva admiratori, cari să se oprească dinaintea acestei capo d'apere de piatră? Să fie din pricină că este prea aproape de vieaţa Parisului?

O capo d'operă, ca să strălucinscă, are nevoie de oarecare izolare şi distanţă.

Este oare ceva mai dăunător decât atingerea continuă cu cotul a trecătorilor, preocupaţi de grijile lor zilnice?

Ca să admiri o operă de artă, e nevoe ca a să le domine şi nimic nu poate fi cu adevărat mare, decât numai în singurătate şi tăcere.

Se pare că princesa de Racoviţă n'a ştiut niciodată ce e viaţa sufletească şi nici ce e reculegerea: vieaţa ei a fost o veşnică activitate şi zbuciumare. Oare soarta aspră a voit ca Elena, atât de frumoasă, atât de vioaie şi de veselă, să îndure pe vecie, în zgomotul asurzitor al oraşului, insulta atât de înjositoare, de-a vedea, la picioarele ei, pe vânzătorul ambulant, care desface cutii de cremă de ghete sau de bretele elastice, şi mulţimea indiferentă şi preocupată, strecurându-se pe lângă dânsa, fără s'o bage în scamă?

LASSALLE[4]
de C. DOBROGEANU-GHEREA

Incepând a scrie biografia celui mai mare agitator din veacul nostru, credem de trebuință să citãm chiar dela început părerea lui Emilede Laveleye, un protivnic al socialismului, pentru ca publicul românesc, care cunoaște atât de puţin mersul socialismului în Europa, să nu ne aducă vina că ridicăm prea mult în slava cerului pe cei descrişi de noi.

Arătând că Lassalle a făcut cunoscute ideile lui Rodbertus şi mai ales ale lui Karl Marx, Laveleye spune; „Dar este mai presus de ori ce îndoială că puterea stilului, tăria polemicii acestui om şi încă mai mult elocvența şi înrâurirea lui personală au scos socialismul din regiunea visurilor filantropice şi din umbra cărţilor puţin cetite şi neînţelese, şi l-au aruncat, ca pe un tăciune aprinzător de discuţii şi de lupte, pe pieţele publice şi în ateliere.

„In doi ani, cuvântul şi condeiul lui mişcară toată Germania, dând naştere partidului social-democrat. Avea tot atâta înrâurire caşi Abelard; tot ca dânsul fermeca femeile şi aprindea mulţimile. Cutreera ţara, tânăr, frumos, elocvent, atrăgând inimile tuturor la sine şi lăsa pretutindenea admiratori şi şcolari de ai lui, plini de zel, cari formau nucleul societăţilor de lucrători. In timpurile noastre, nu cunosc alt exemplu de o înrâurire atât de mare şi atât de întinsă, „câştigată atât de iute. Viaţa lui e un adevărat roman".

Constantin Dobrogeanu-Gherea [după o fotografie din timpul când a scris studiul de faţă]

Ferdinand Lassalle s'a născut la Breslau în 11 Aprilie 1825. Tatăl său a fost un negustor evreu bogat, care vroia ca fiul său să fie tot negustor şi de aceea l-a trimis la şcoala comercială din Leipzig. Lassalle însă, care nu simţea nici o plăcere pentru asemenea îndeletnicire, a intrat la Universitate şi a învăţat filosofia şi dreptul.

Incă din Universitate, începuse a scrie o carte foarte însemnată: „Filosofia lui Heraclit". Terminând Universitatea, se statornici în provinciile Rinului, unde se ocupa cu studiul filosofiei vechi; dar neavând destul material se duse la 1845 la Paris. Acolo făcu cunoştinţă cu compatriotul său, genialul poet Heine. Ce întipărire a făcut, chiar atunci, tânărul Lassalle asupra marelui poet, vedem din scrisoare de recomandaţie către Warnhagen: „Prietenul meu Lassalle are o inteligenţă remarcabilă, ştiinţă adâncă, cunoştinţe întinse şi o pătrundere cum n'am mai întâlnit până acuma; mai are o putere de muncă şi o expunere clară, cari mă pun în uimire".

Lassale avea atunci 20 de ani.

La Berlin, unde Lassalle era să se aşeze ca privat-docent la Universitate, a făcut cunoştinţă cu toată lumea ştiinţifică şi literară, care l-a primit cu braţele deschise. Toţi au fost fermecaţi de atâta inteligenţă şi

[4] Studiul acesta, al lui C. Dobrogeanu-Gherea, a fost publicat, pentru prima dată, în „Revista Socială din Iaşi, în anul 1884. Conţine fapte, consideraţii şi observaţii preţioase, ce pot fi considerate de actualitate şi astăzi încă (Nota Editorului).

adâncime. Dintre învățații cu renume, l-au apreciat mai mult Bock și Humboldt. Humboldt îl numea Wunderkind (enfant prodige) copil-minune.

Cam pe atunci, a făcut Lassalle cunoștință cu o femee, care a avut înrâurire asupra vieţii lui întregi; vorbim de contesa de Hatzfeld.

Contesa de Hatzfeld era un spirit foarte distins. Frumoasă, deși mult mai în vârstă decât Lassalle, și instruită, ea se interesa de toate chestiile politice și economice, cari turburau veacul al XIX-lea. Ceea ce a alăturat mai ales pe Lassalle de contesă era că o știa foarte nefericită.

Măritată după un om crud, fără conştiinţă, în cele din urmă fu nevoită să se despartă de conte, Acesta-i fură toată averea și-i luă și copiii, pe cari îi creștea dușmani mamei lor, spunându-le tot felul de minciuni despre dânsa; tot odată risipea averea femeii și a copiilor cu baroneasa de Meyendorf. Mișcat de soarta ei, Lassalle ia asupră-și apărarea procesului contesei înpotriva bărbatului ei și-l ţine fără nici o plată timp de nouă ani de zile.

Procesul a rămas vestit în analele juridice ale Germaniei. In acest timp, a intervenit istoria cu caseta, care a stârnit atâtea minciuni pe seama lui Lassalle. Nişte documente, cari mai ales puteau să ajute pe contesă, erau închise într'o casetă la baroneasa Meyendorf. Doi dintre prietenii lui Lassalle, prea zeloși, voiră să puie mâna pe acea casetă, dar au fost prinși și daţi în judecată împreună cu Lassalle, pe care dușmanii voiau să-l dea drept autorul moral al furtului încercat. Lassalle însă a fost achitat în urma unui discurs vestit. Trebue să adăugăm că la urma urmei Lassalle a câștigat procesul contesei. In vremea aceasta s'a întâmplat revoluţia dela 1848. Lassalle, în timpul revoluţiei, a colaborat la jurnalul lui Marx, „Rheinische Zeitung", la care lucrau Engels, Freiligrath, Wolf, Ruge, Bruno Bauer, etc.

Tempermeniul înflăcărat al lui Lassalle nu se putea împăca cu o simplă activitate literară. El începu să organizeze împotrivirea armată contra ministrului Manteufel, care zădărnicea tot, ce se dobândise prin revoluție. Impreună cu alţi cetăţeni din Düsseldorf a ocupat toate localurile oficiale ale statului și a împrăștiat proclamații chemând la răscoala înarmată în potriva ministrului. Când Düsseldorful a căzul în puterea generalului Drigatsky, Lassalle a fost arestat şi dat judecăţii, învinovățit fiind că ar fi propovăduit războiul civil. El s'a apărat singur și cu atâta dibăcie și îndrăzneală în cât a făcut cea mai mare impresie, nu numai asupra jurații lor, ci în toată Germania. In toate procesele lui din urmă, Lassalle lua locul procurorului şi din acuzat se transforma în acuzator. In discurs, susţinu dreptul cetăţenilor la răscoală. „Numai atunci, zise Lassalle, voesc să fiu achitat, când se va recunoaşte dreptul și chiar datoria poporului de a alerga la arme!"

„Doborî, zice Laveleye, vorbind de acest discurs, cu săgeţile ironiei sale fără de milă pe partizanii împotrivirei pasive".

„Așa fac, zicea el, acei cari simt lămurit că trebuie să se împotrivească, dar sunt prea lași, să ție piept, chiar cu preţul vieţii lor. Guvernul nimicește toate libertăţile naţiei; și pentru a-și apăra drepturile, adunarea națională prusiană decretează, ce? „că nu-i mulţumită"! Nu este de înțeles cum poate o adunare de reprezentanți să ajungă la o asemenea copilărie".

Cu toate acestea, Lassalle a fost achitat de juraţi. Atunci guvernul l-a dat în judecata tribunalului, învinovățindu-l că s'a împotrivit poliției iar tribunalul l-a osândit la șase luni de închisoare. Prevenţia şi timpul, cât a stat în închisoare, i-au răpit doi ani de zile.

După ce și-a făcut osânda, care i-a sdruncinat sănătatea, a scris drama „Franz von Sickingen". In 1875, în vremea şederii la Berlin, a publicat una după alta „Heraclitus" şi „Die erworbene Rechte", cari l-au făcut foarte cunoscut în cercurile ştiinţifice. In aceste lucrări, și mai cu seamă în „Die erworbene Rechte", se vedeau apucăturile socialiste. Dăm aici o prescurtare din această scriere ca să se vadă cetitorul cât de originale sunt ideile lui Lassalle, în potriva credinţei dominante. Lassalle susţine că progresul nu aduce întărire dreptului de proprietate ci, cu totul din potrivă, îl slăbește din ce în ce mai mult! (Lassalle vorbește de proprietate din punct de vedere juridic). La sălbatecul antropofag, toate cad sub dreptul de proprietate exclusivă: prinsul, femeea, copiii sunt într'atâta proprietatea sălbatecului, încât acesta poate să-i taie și să-i

mănânce ca pe dobilaace. Chiar Dumnezeu e proprietatea fetișistului sălbatec, care făcându-și un Dumnezeu dintr'o bucată de lemn, se închină la dânsul, îi face rugăciuni, dar dacă Dumnezeul nu-l ascultă, îl bate, îl arde. Chiar la sălbatec, prin urmare, concepţiunea proprietăţii se intinde asupra naturii întregi. La popoarele vechi mai civilizate, Dumnezeu, spiritul, ies de sub dreptul de proprietate.

Feodalul mai are stăpânire asupra puterei de a munci a robului, nu însă şi asupra trupului său; dreptul de proprietate asupra femeei şi a copilului este supus la condiţiuni.

Cu cât ne apropiem de timpurile noastre, cu atâta vedem cum mai multe lucruri ies de sub dreptul de proprietate.

Feodalii din veacul de mijloc nu mai au dreptul exclusiv nici chiar asupra puterei întregi de muncă a iobagilor, căci aceştia sint datori să lucreze numai o parte din timp pentru stăpân. Chiar dreptul la noaptea dintâiu este o micșorare a dreptului feodalului, care mai de mult avea drept asupra trupului întreg și cu timpul ajunsese să aibă drept numai asupra „fecioriei".

Desființarea „majoratului" e privită de Lassalle nu ca o creștere a dreptului de proprietate, ci ca o micșorare.

In adevăr, sub legile feudale, pământul se socotea ca proprietatea exclusivă a unei familii, până la atâta că nici feodalul n'avea drept să-l înstrăineze ori să-l lase moștenire cui va voi; desființându-se dreptul primului născut, pământul putea trece la ori cine.

Insă ceeace poate fi a oricui nu mai poate fi socolit în acelaș grad sub dreptul de proprietate, care este „par excellence" un drept exclusiv. în sfârșit Lassalle găsește că acest drept există mai puţin în timpurile noastre decât ori când.

Omul s'a emancipat de sub dreptul de proprietate și sub acest drept a rămas numai puterea lui de a munci și aceasta numai în urma unei învoeli.[5]

Femeea scapă din ce în ce de sub acest drept, de asemenea și copiii. Mai mult, toate bunurile economice au suferit aceeaș schimbare.

Când în veacul de mijloc, un baron feudal avea 100 de chile de grâu, știa că poate să-și hrănească cu dânsele oamenii din castel atăta și atâta vreme, prin urmare avea asupra lor un drept netăgăduit. Acum însă, când se produc valori de schimb, nu mai e tot așa. „Astăzi 100 chile pot prețui 10.000 de franci şi pot cu prețul lor să-mi cumpăr tot ce-mi trebuie pentru un an; mâine, mulţumită unei telegrame din America unde recoltele pot fi minunate, grâul meu nu mai preţueşte de cât 8000 de franci. Astăzi fabrica mea are valoare atât de mare, că pot trăi chiar luxos cu ai mei, din venituri; mâine, mulţumită unei născociri în America ori în Australia, fabrica își pierde jumătate din valoare. Prin urmare progresul și relaţiunile internaţionale nimicesc dreptul de proprietate exclusivă.

Se poate să nu primească cineva ideile lui Lassalle, dar e peste putinţă să nu-i recunoaştem originalitatea în idei. Maurice Bloch, protivnicul lui Lassalle, vorbind despre „Die erworbene Rechte", arată că Lassalle a fost un mare cugetător.

In 1859, Lassalle a publicat o broșură, „Der italienische krieg", în care a arătat cum trebue să se poarte Prusia în războiul dintre Austria și Italia. In această scriere a prezis nu numai războiul cu Austria, dar și cel cu Franţa. Laveleye spune că Bismark n'a făcut altceva de cât să pue în practică ideile lui Lassalle.

La 1861, în timpul luptei între Camere și Bismarck, Lassalle a fost chemat de cetăţeni să ţie o conferință, și a vorbit despre „Ce este Constituţia?"

Lassalle a arătat că ori ce Constituţie nu-i altceva de cât expresiunea relațiunilor reale între puteri. Se-fac multe Constituţii scrise dar este statornică numai acea Conştituţie, care oglindește raporturile de fapt. Prin urmare popoarete trebue să se intereseze de a schimba relaţiunile reale de putere, ca să fie ele mai tari de cât guvernele și atunci constituţia va fi liberală; în caz contrariu, dacă poporul va umbla numai după

[5] Lassale vorbește aici ca jurist, din punctul de vedere juridic, dar nu al situaţiei de fapt; din acest din urmă punct de vedere este prea puțină deosebire între muncitorul de astăzi și sclavul din vechime.

Constituţii scrise, atunci va căpăta numai coale de hârtie, ce vor putea fi revocate ori când. Această conferinţă a stârnit mare furtună împotriva lui Lassalle; mai ales burghezimea liberală îl învinovățea că susţine că dreptul trebue să plece capul dinaintea puterii şi că este profesorul lui Bismarck.

Lassalle, cu obișnuita lui ironie, răspunse printr'o scrisoare, pe care o tipări ca foaie volantă, căci nici un ziar nu i-o primi.

„Dacă, zice el, aș fi făcut eu lumea, de bună seamă că o făceam așa ca întrînsa dreptul să fie mai presus de cât puterea; din nefericire n'am fost în stare să fac lumea și de aceea trebue să resping și laudele și mustrările, ce mi s'ar face pentru instituţiunile ei. Dacă am dat pe față faptul istoric, nu se chiamă că l-am găsit bun!

„D. Bismarck, prin politica sa, demonstrează adevărul susținerilor mele".

E explicabil de ce această argumentare a fost de neînvins. Oare doctorul, care constată undeva bălți, ce otrăvesc aerul, și le face cunoscute publicului poate fi tocmai el învinovăţit că justifică ființa lor? Cu toate acestea, burghezimea învinovăţește până astăzi pe Lassalle de a fi fost autorul moral al faptelor lui Bismark, iar Laveleye repetă după alţii această frază necugelată.

Activitatea curat socialistă a lui Lassalle se începe pe la 1862. După 1845, decăderea morală a burghezimei ajunsese de mirare. Bismark se purta cu liberalii burghezi, parcă i-ar fi luat drept copii, iar ei tăceau mulțumiți că pot stoarce toată vlaga poporului muncitor, omorându-l în făbricile lor. Lassalle își pierduse cele din urmă iluzii despre partidul liberal german, fiind acum cuprins de dispreţ pentru dânsul; de aceea s'a despărțit cu totul de partidul progresist, pe care de altmintrelea nu-l tratase tocmai bine nici în cursul anului 1848.

La 1863, comitetul unei societăţi de lucrători din Leipzig a întrebat pe Lassalle ce ar fi de făcut, pentru ca lucrătorii să-și poată îmbunătăți starea.

Lassale răspunse printr'o scrisoare: „Offenes Antwortschreiben", răspuns deschis. După ce a scris răspunsul, Lassalle l-a cetit prietenilor săi.

Mai mulţi dintre dânșii și mai ales Lothar Bucher îl sfătuiau să nu-l trimeată, ci să-l ardă mai bine, căci altfel va determina un scandal nemăsurat și va ridica toate partidele împotriva lui.

Lassalle ştia foarte bine că așa va fi, știa că broșura era mănușa aruncată protivnicilor, că acești protivnici, sunt stăpânitorii de toate culorile: liberali, conservatori, progresişti şi că ori cât de despărțiți ar fi în alte privinți, dar în potriva lui se vor uni când îl vor vedea că ia apărarea intereselor desmoșteniţilor. Știa ce soartă îl așteaptă și totuși a respins cu mândrie sfatul lui Bucher cu vorbele lui Luther: „Hier stehe ich, anders kann ich nicht, Got sei mir zu Hilfe", – „Așa cred, alt fel nu pot, Dumnezeu să-mi ajute!"

*

**

In acest „răspuns deschis", se cuprind pe scurt mai toate ideile sociale ale lui Lassalle, cari au făcut atâta zgomot şi cari au mișcat toată Germania.

In răspunsul său, Lassalle critică mai întâi partidele liberale din Germania și ajunge la încheierea că, din punctul de vedere politic, lucrătorii n'au nimica să aștepte de la partidele liberale, cu partidul progresist cu tot. Din punctul de vedere economic, tot programul progresiştilor în privinţa îmbunătăţirei stării lucrătorilor se cuprinde în încercările lui Schultze Delitzsch, de a forma asociaţiuni de lucrători pentru credit, consumație, cumpărare de materii prime.

Lassalle trece una după alta în revistă toate aceste societăţi cooperative şi ajunge la încheerea că nu-s de vreun folos adevărat și au menirea de a întoarce luarea aminte a lucrătorilor de la adevărata stare de lucruri.

In adevăr, ce ajutor pot să aştepte lucrătorii dela societăţile de credit, ori de la cele pentru a cumpăra materii prime. De bună seamă că asemenea societăţi pot privi numai pe acei ce lucrează pe sama lor, nu la stăpâni. Cizmarii, de pildă, vor putea cumpăra piele în câtimi mari, mai ieftin de cât cu bucățica. Dar din ce

pricină le merge aşa de rău meseriaşilor? Pricina este mersul economic al societăţei moderne către industria mare, către industria de fabrici.

Mescriaşii nu pot să ție pe piață piept fabricantului nu numai din pricină că fabricantul cumpăra „en gros" materialele, ce-i trebue, și prin urmare mai eftin, dar mai ales fiind că fabricantul are capital mare fix, plasat în instalaţii şi maşini sistematice, cărora munca manuală nu le poate ţine piept. Tot progresul economic al veacului nostru stă în trecerea către fabricarea prin mașini. Așa dar, atâta ajutor vor avea meseriașii de la societăţile de credit, că cel mult, vor putea să mai ție lupta câțiva ani cu industria mare, însă tot vor ajunge la o vreme muncitori salariați. Aceste societăți pot să ajute numai pe patronii mici, lăsând afară mulţimea lucrătorilor salariați; ele nu vor putea aduce nici un folos meseriașilor liberi.

Cât despre societăţile de consum, ce pot să facă cele? Să presupunem întâmplarea cea mai fericită, că lucrătorii, și nu numai unii dar toţi lucrătorii, încredinţându-se de folosul cooperativelor lui Schultze Delitzsch, vor întemeia societăţi de consum, vor organiza magazine, băcănii, vor cumpăra „en gros" mai eftin decât se cumpără acuma, când sunt atât de fără milă jupuiți de neguțătorii mici, de crâșmari, băcani, elc…

Să presupunem. Se înţelege că, pentru acelaş salariu vor putea cumpăra mai multe lucruri de mâncare, adecă va fi ca și cum ar avea leafă mai mare.

Dacă se va întâmpla asemenea lucru, mulţumită societăţilor de consum, salariile vor scade, zise Lassalle. Pentru a înţelege pricina, trebue studiat legea de fier a salarilor, statornicită de Ricardo și primită mai de toţi economiștii cei mai cunoscuţi. După această lege salariile se vor menţine la ceeace este numai decât trebuitor pentru traiul lucrătorilor și pentru păstrarea numărului lor. Dacă salariile se vor ridica mai sus de acest minimum, atunci se va înmulţi populația; oferta de braţe va fi mai mare şi lucrătorii, prin concurenţă, vor face să cadă salariile până la strictul necesar. Acest salariu nu poate fi multă vreme, nici mai jos de cât acest strict necesar pentru că, dacă se va întâmpla așa, numărul braţelor va scădea (prin emigrare, celibat, etc.) oferta braţelor scăzând salariile se vor sui din non.

Prin urmare, lucrătorul va primi strictul necesar în organizarea economică actuală, sub legea concurenței.

Dacă, prin urmare, societăţile de consum ar îmbunătăţi starea lucrătorului, salariul va scade, așa ca să se poată cumpăra cu dânsul numai strictul necesar.

„Cu acest prilej[6] zice Lassalle, vă voi da, atât Domniilor Voastre cât și clasei lucrătorilor, un mijloc bun pentru a vă putea feri de înşelători.

„Când vă va vorbi cineva despre îmbunătăţirea soartei lucrătorilor, atunci mai înainte de toate trebue să-i puneţi următoarea întrebare: „Primeşte ori nu ca adevărată legea de fier a salariilor?"

„Dacă o primeşte, atunci fiţi încredinţaţi că a vrut să vă amăgească ori că n'are nici idee de economia politică. Pentru că în această privință, cum v'am spus, chiar în școala liberală economică, nu se află nici un economist însemnat, care să nu o primească. Adam Smith ca și Say, Ricardo ca şi Malthus, Bastiat ca și John Stuart Mill, toţi se unesc în această privință. Iar dacă acel, ce vă vorbeşte, admite legea, să-l întrebaţi iarăşi:

„Cum vrea el să nimicească această lege?"

„Dacă nu va şti ce să răspundă, întoarceţi-i spatele: flecărește și caută să vă înșele pe voi cu fraze goale ori să se amăgească pe sine însuși".

Care este deci mijlocul de a nimici această lege crudă, „legea de fier"?

Din critica, ce a făcut cooperativelor lui Schultze Delilzsch, se poate scoate o încheiere logică și o deslegare a chestiei. In adevăr, prin ce greşesc cooperativele de credit ale lui S. D...?. Prin aceia că mai întâi au în vedere numai o parte neînsemnată din clasa lucrătorilor, adecă pe cei ce nu lucrează la stăpân; al doilea,

[6] „Ferdinand Lassale's gesammelte Reden und Schriften" New-York, Verlag von Wolf u. Söhne pag. 38.

prin aceia că voind să facă de o potrivă puterile lucrătorilor cu ale capitaliştilor, ca să poată să fie concurenţă, am în vedere numai o parte mică, adică cumpărarea materialelor. Ceea ce trebue de făcut, este de avea în vedere toată clasa lucrătorilor şi de a o face în totul de o potrivă cu capitaliştii. Pentru aceasta însă trebue ca societăţile de lucrători să se facă stăpâne pe fabrici.

Dar cum? Lassalle găseşte că statul, care se ţine de pe spinarea lucrătorilor, trebue să dea creditul trebuitor, pentru ca lucrătorii să se facă proprietari de fabrici.

Lassalle socoate că e destul să dea statul un credit de 100.000.000 de taleri, cu cari să poată fi ocupaţi chiar îndată 400.000 de lucrălori. Aceştia vor plăti 5% (cinci la sută), prin urmare pe fie care an alţi 20.000 de lucrători se vor face stăpâni de fabrici.

Pentru a sili pe stat să facă asemenea lucru, trebue votul universal. Aşa dar votul universal (din punctul de vedere politic), societăţi cooperative de producţiune formate cu ajutorul creditului dat de stat (din punctul de vedere economic), iată programa lui Lassalle. Noi nu ne vom opri la desvoltarea, ce dă Lassalle planului său mai întâi din pricina lipsei de loc, al doilea din pricină că practica a dovedit (de la Lassalle încoace), că nici volul universal nu se va putea împotrivi statului şi că nici statul nu se va uni cândva cu programul lui Lassalle.

Dacă votul universal s'ar arăta în acest fel, atunci statul l-ar sugruma scurt şi cuprinzătar.

Cu toale acestea, deşi ştim că planul lui Lassalle nu se va putea realiza, recunoştem folosul nespus de mare ce a adus Lassale socialismului teoretic; mai credem că nimenea n'a lucrat aşa de mult pentru agitarea practică ca Lassalle. Chiar Lassalle ştia că în ceia ce spunea el, nu era deslegarea chestiei sociale, credea numai că propunerea lui cuprinde în sine un germene din care se va desvolta deslegarea chestiri sociale. Acest lucru îl înţelegea Lassalle foarte adânc, aşa cum ştia el înţelege.

Iată un citat, care ar fi deajuns spre a dovedi ce om genial a fost Lassalle, chiar dacă n'ar mai fi scris şi altceva.

Arătând în ce stă deslegarea chestiei sociale, Lassalle spune:

„Cea dintâi şi cea mai potrivită formă, prin care ar putea trece societatea, sunt asociaţiunile de producţie cu credit de la stat. Şi de aceca aceste asociaţiuni trebue să fie înfiinţate, – şi vor fi! – ori cât ai striga, d-ta, d-le Schultze şi cu toţi ceilalţi împreună. Poporul nostru e flămând şi atât de îndobitocit, în cât te ţine pe d-ta drept luptător pentru drepturile sale. D-ta ştii însă foarte bine care este adevărul.

„Am zis că aceasta este cea mai uşoară formă, prin care vom trece, dar nu că ar fi deslegarea chestiei sociale. Problema aceasta cere colaborarea mai multor generaţiuni; este însă în această formă, grăuntele organic, care tinde la o desvoltare, urmând să evolueze de la sine. Tocmai pentru că este vorba de o tranziţie, atât de liniştită şi practică, uşor de adus la îndeplinire – şi care totuşi cuprinde în sine germenul organic al tuturor desvoltărilor mai îndepărtate – s'a făcut ca, odată cu propunerea mea, să isbucnească un strigăt de furie prin toate ziarele burgheziei. Tocmai prin aceasta s'a dat agitaţiei mele întinderea colosală, ce o are acuma.

„N'ar fi fost tot aşa, dacă aş fi înaintat prea departe şi aş fi făcut vre-o propunere abstractă.

„Legea unei activităţi teoretice este cu totul alta, ba chiar opusă cu a unei agitaţii practice de felul celei, ce am făcut prin scrierea mea, „Răspuns pe faţă", şi prin discursurile ce am ţinut după aceca. O lucrare teoretică este atâta mai bună cu cât are în vedere urmările cele mai îndepărtate din principiul desvoltat întri'însa. O agitaţie practică e, dinpotrivă, cu atât mai puternică, cu cât se concentrează asupra unui punct începător, din care urmează mai apoi totul.

„Dar trebue să fie o astfel de idee, care să cuprindă în sine anumite urmări mai îndepărtate; un punct de plecare, din care viitorul să se desvolte ca o necesitate organică.

În caz contrar, avem de a face cu un paliativ mort, o încercare searbădă, o idee care nu poate avea nici un fel de urmare, nici măcar pe aceea de a se realiza ea însăşi. Astfel sunt, de pildă, toate cererile partidului progresist, care parcă are ambiţia de a nu fi niciodată la înălţimea teoretică cuvenită, închipuindu-şi că astfel

ar sta pe un tărâm practic".

Aci se vede toată mărimea lui Lassalle:

Un cugetător adânc, care stătea la înălţimea teoretică a timpului său, fiind tot odată om practic, în general toţi agitatorii, ce cunoaştem din Istorie, au fost ori oameni practici şi atunci le-a lipsit știința, ori oameni de ştiinţă, dar necunoscători în ale vieţei. Lassalle însă este un exemplu rar: a fost şi învățat și agitator practic. Rezultatele căpătate de Lassalle arată îndestul cât de mare simţ practic avea, pe lângă cele mai întinse și mai adânci cunoștiințe teoretice.

In adevăr, statul n'a vroit să dea creditul cerut de Lassalle. Dar din pricină că chestia a fost pusă cu atâta dibăcie practică, căci el prevedea foarte bine toate urmările teoretice ale propunerei sale, Lassalle n'a putut să piardă.

In adevăr, în ce poziție a fost pus statul în urma propunerei? Dacă dădea credit lucrătorilor, ar fi zguduit societatea din temelii; dacă statul ar fi pus 400.000 de lucrători stăpâni pe fabrici și dacă în fiecare an s'ar fi aşteptat încă câte 20.000 să ajungă și ei în aceeași situație, s'ar fi făcut o propagandă socialistă nespus de mare, nu numai în Germania dar în toată lumea civilizată. Ar fi fost pecetluită căderea organizației economico-sociale întemeiate pe despoiere, pe minciună, pe corupție, pe acea proprietate așa de frumos numită de Lassalle, „Eigenthum ist Fremdenthum" adică Proprietatea unuia este rodul muncei altuia.

Laveleye, vorbind de Lassdlle, zice:[7] „Dacă s'ar cere numai o sută de milioane de taleri pentru a preface pe lucrători în proprietari, ce parlament nu ar vota o asemenea sumă?"

Aicea se vede ce vrea să zică naivitatea unui învățat nepractic. Nu o sută de milioane, dar dacă ar fi trebuit numai o sută de lei pentru a preface pe lucrători în proprietari, tot nu s'ar fi găsit nici un parlament să-i voteze. Mai de grabă ar fi voit să vază ţara cotropită de străini, jumătate din populație împușcată pe uliți, de cât să consimță să voteze un leu. A vota credite pentru a preface colectivităţi de lucrători în proprietari, înseamnă a recunoaște că organizația socială de astăzi este întemeiată pe aceea că de o parte stă capitalul și de alta munca, adică a recunoaşte că starea de acuma a omenirei, întemeiată pe producţiune salariată, este o monstruozitate. Şi când parlamentele ar ajunge să mărturisească asemenea lucruri, nu vor trece multe zile până la căderea acestei stări de lucruri. Iată de ce zicem că parlamentele, cari se alcătuesc din reprezentanții privilegiaţilor, vor primi mai bine să rămâie în ţara lor ca Scipion pe ruinele Cartaginei, de cât să voteze un singur leu.

Statul prin urmare, primind propunerea lui Lassale, ar trebui să se facă schimbătorul societății, să fie revoluționar, lucru cu neputinţă.

Deci să respingă cererea... Să respingă? Dar atunci lucrătorii, prin gura lui Lassalle, spun „Cum poate statul să nu dea credit lucrătorilor, cari sunt temelia statului? Cum poate statul să refuze lucrătorilor ceea ce dă în fiecare zi capitaliștilor sub formă de subsidii, garanții, etc? Lucrătorii nici nu cer atâta, numai un credit vor, prin care să facă fabrici, în care statul va fi garantat. Prin urmare statul nu poate să piardă; dar dacă nu va primi atunci va arăta că are interes ca lucrătorii să rămâie în robia capitalului; în loc de a fi cum se pretinde, expresiunca moralei și a ordinei, nu este de cât complice al acelei organizaţii întinse, al acelei societăţi de exploatare, ce se chiamă burghezie.

Bismarck strâmtorat de această încheiere, a făgăduit creditul în primul moment, apoi a început a șovăi, făcând felurite salturi mortale: pe deoparte stăruind să se voteze legea în potriva socialiștilor, iar pe de alta întocmind nişte case de retragere foarte caraghioase. Nemulţumind pe lucrători și înarmând burghezimea împotrivă-i, se zvârcoleşte acuma ajutând prin zvârcolirile lui desnodământul neînlăturat, spre care merge societatea.

Cât despre partidul socialist, după doisprezece ani de la începerea agitaţiei lui Lassalle, număra în Germania 800.000 de voturi. In mare parte, acest rezultat s'a datorit lui Lassalle. Acum nici un socialist serios, în Germania, nu mai crede cu putinţă ca statul să dea credit, dar pentru a ajunge la această convingere a

[7] Lavelaye: „Le socialisme contemporain", p. 83.

trebuit să fie pusă chestia de Lassalle, adică să fie şi la înălţimea ştiinţifică şi la cea practică.

Pe vremea lui Lassalle, chestia a fost pusă de dânsul tocmai aşa cum trebuia: aceasta este pricina urmărilor nespus de mari ale propagandei lui. Mi se pare că nimeni din biografii lui Lassalle, nici prieteni nici duşmani, n'au atras de ajuns luarea aminte asupra acestui punct.

Răspunsul deschis trimis de Lassalle comitetului societăţei de lucrători din Leipzig şi care cuprinde mai toate ideile lui pe scurt, a făcut atâta efect, parcă ar fi fost o bombă explosivă aruncată într'o piaţă plină de oameni. Presa de toate colorile s'a repezit cu turbare asupra lui Lassalle. Conservatorii îl învinovăţesc că vrea să facă revoluţie, liberalii că vrea să aducă reacţiunea. In toate părţile se face propagandă în potriva lui Lassalle, făcând pe lucrători să creadă că agitatorul e reacţionar şi că vrea să-i arunce în braţele lui Bismarck. Cu toate acestea, meetinguri mari de lucrători, la Leipzig, la Hamburg, la Solingen, la Koln, la Dusseldorf s'au declarat pentru propunerile lui Lassalle, din care pricină presa s'a năpustit şi mai cu furie asupra agitatorului, în frunte cu căpeteniile liberalilor, Shultze-Delilzsch şi economiştii Max, Wirlh, Faucher, etc.

*

**

Tocmai acum s'a înfăţişat lui Lassalle prilejul de a se arăta ca orator, ca tribun popular în toată strălucirea lui. La 16 Aprilie a vorbit la Leipzig, la 17 şi 19 Mai la Frankfurt pe Main.

Succesul nemăsurat de mare, ce a avul Lassalle, e cu atât mai de necrezut, cu cât miile de lucrători, ce au venit să-l asculle, au fost strânşi de duşmanii lui pentru a-l huidui.

Cei dintâi lucrători, cari s'au unit cu asociaţiunea cea mare a lucrătorilor, care s'a format în Leipzig, sub numele de „Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein", au fost duşmani de ai lui şi numai convinşi de acest mare fermecător, s'au făcut cei mai infocaţi partizani ai lui. Allgemeiner Deutscher Arbeilerverein a fost organizat de Lassalle şi a primit statutele date de dânsul. Lassalle a fost ales preşedinte timp de cinci ani.

Ca preşedinte, Lassalle a arătat un talent de arganizator nu mai prejos de cât talentul de agitaţie. Dar este de netăgăduit că primirea preşedinţiei a fost o greşală din parlea lui, deoarece a pierdut multă vreme preţioasă, pentru propagandă. De altfel fie care greşală a lui a fost primită cu aplauze sălbatece de bucurie de către duşmani. Lassalle trebuia să facă agitaţie întinsă, practică şi teoretică: trebuia să fie piept tuturor calomniilor, ce se ridicau în toată Germania; trebuia să poarte sumedenie de procese criminale cari îi veneau din pricina discursurilor şi tot odată trebuia să administreze o societate cu mii de membri, o societate asupra căreia s'au năpustit toate intrigile burgheziei. Lassalle însă nu se descurajă.

In Septembrie, tipărind una după alta broşurile: „Zur Arbeiterfrage", „Arbeiterlesebuch" şi discursurile de apărare, a plecat la Rin, unde voia să treacă în revistă zeci de mii de lucrători, care se uniseră cu societatea generală a lucrătorilor germani. In Frankfkurt pe Main a ţinut vestitul său discurs: „Die Feste, die Presse, etc."

Acest discurs a pricinuit mai ales ura presei germane. Lassalle arăta cum presa, în societatea actuală, în loc de a fi un factor cultural, e factor al minciunei, al imoralităţei, al destrăbălărei, un mijloc de a face parale, calomniind şi minţind în toate chipurile. Presa numai atunci va ajunge factor cultural, cum a fost în timpul revoluţiei franceze, când va fi deplină libertate pentru presă, când nu vor fi garanţii şi când anunţurile nu vor fi tipărite în jurnale, lucru care face din fiecare jurnal o întreprindere comercială, care trebue să scrie cum vor muşteriii. In aceste condiţii presa va ajunge un instrument de desvoltare intelectuală a poporului, dar până atunci... până atunci de bună samă nici o presă târîtoare n'a fost înfierată mai grozav decât de Lassalle.

"Când cineva vrea să câştige bani, zice Lassalle, să fabrice cit sau postav sau să joace la bursă.

„Dar pentru un câştig, prost de tot, să otrăvească toate fântânile spiritului poporului şi să dea poporului din sute de ţevi moartea spiritului în fiecare zi – este cea mai mare nelegiuire ce se poate închipui!" Şi apoi: „Ţineţi cu tărie, cu inimă înfocată la lozinca ce vă arunc: ură şi dispreţ, moarte şi pieire presei de acuma! Este o lozincă îndrăzneaţă, dată de un om împotriva unei instituţii cu mii de braţe cu care chiar regii s'au

luptat în deșert! Dar cum voi ascultați cu patimă și lăcomie spusele mele, și cum sufletul meu, în cea mai curată inspirare, tremură când străbate în al vostru tot așa îmi fulgeră asigurarea că va veni vremea când vom arunca acel fulger, care va îngropa această presă în noaptea veșniciei".

Așa vorbă aspră nimeni n'a mai rostit împotriva presei vândute, și totuși atât de puternice. Poate deci să-și închipue ori-cine turbarea, ce a apucat presa.

Iată și o pildă. La Solingen, Lassalle vorbi înaintea a zece mii de oameni. Entuziasmul a fost atât de mare, în cât autoritățile se temeau de o catastrofă. De aceea întrunirea a fost oprită cu asprime de poliție prin jandarmi. Atunci Lassalle, în fruntea acelei mulțimi de zece mii de oameni, se duse la biroul telegrafic și expedie o telegramă de protest lui Bismarck. Pe tot parcursul drumului, Lussalle întrebuință toate puterile pentru a ține mulțimea în frâu. Ar fi fost deajuns un semn și catastrofa ar fi izbucnit, A doua zi toate jurnalele au scris că mulțimea era să sfâșie pe Lassalle și că acesta a scăpat numai prin ajutorul poliției.

Intorcându-se de la Rin, Lassale s'a hotărit să atace pe dușmani în cetatea lor cea mai tare, adică în Berlin, unde partidele politice și mai ales cea liberală progresistă, avea mai ales înrâurire asupra lucrătorilor. Lassale tipări la 14 Octombrie o proclamație către lucrătorii Berlinului și la 22 Noemvrie se ținu acel meting, după care Lassalle a fost arestat și în timpul căruia a fost insultat personal de câți-va lucrători.

Marele maestru german, Friedrich Spilhagen, în romanul său, „In Reih und Glied", capodoperă a acestui vestit scriitor, arată scena aceasta cu colorile cele mai vii și credem că vom face plăcere cetitorilor noștri citându-le o bucată care se raportă la această într'unire. Se știe că Leo von Guttman eroul romanului este Lassalle însuși[8].

„Localul zice Spilhagen – în care L. ținea discursuri și unde trebuia să fie și de astă dată într'unirea, se afla într'o mahala îndepărtată a orașului uriaș, intr'o parte locuită aproape numai de lucrători. Il izbi pe L. faptul că, în astă seară, cu cât venea mai aproape de loc, cu atâta se arăta o vieață mai neobișnuită în aceste uliți, de altfel neliniștite. Pretutindenea stăteau în uși oameni ce vorbiau cu aprindere.

„Grupe mici de lucrători se grăbiau; din berării și din crâșme străbătea zgomot sălbatec prin ferestrele deschise; o mulțime de ștrengari alergau pe uliți strigând; patrule de poliție umblau printre dânșii și parcă nici nu vedeau agitația de pe străzi. La un colț stătea un om, care aștepta pe L. și păși iute spre dânsul. Era un lucrător tânăr, care ținea la L. din tot sufletul. Tânărul trase pe L. la o parte și spuse că se petrec lucruri ciudate; că localul de întrunire este tixit de lucrători suspecți, cari au intrat aproape cu forța. Se află printre dânșii și oameni foarte bine îmbrăcați, dar cari se aseamănă la apucături cu ceilalți. Poliția, care este de față, nu se amestecă în tărăboi, care se face din minut în minut mai mare. La urma urmei nu-i îndoială, că au vre un plan împotriva „asociației" și că au de gând mai ales să se lege de L. Că el, din partea lui, roagă pe L. să nu se arate în local; președintele ar avea pricini întemeiate pentru a amâna întrunirea, înlăturând astfel, foarte ușor, uneltirile.

„Tânărul vorbia cu foc și cu stăruință în interesul lui L... căci îl iubea foarte mult.

„Dar L... nu era de părere că trebue să asculte de sfatul cel binevoitor. „La ce folosește șovăirea și frica?" – spuse el, pășind cu tărie înainte, – „Nu mai putem da îndărăt. Intâmple-se orice!"

„Și eu voi fi acolo!" – strigă lucrătorul stând lângă L. Și așa intrară amândoi în local, care în adevăr avea un aspect, ce ar fi speriat și pe cel mai curajos. Localul foarte mare, care cu galeria lui putea cuprinde peste 1000 de oameni, era tixit de o gloată, care făcea un sgomot sălbatec; aspectul sălii părea cu atât mai ciudat, cu cât încă nu se aprinsese de cât un policandru lângă masa președintelui și tribuna oratorului, așa că mai tot parterul și mai ales galeria erau aproape în întuneric. Numai cu greu reuși L. să străbată până la masa, lângă care stătea președintele și câțiva dintre cei mai credincioși ai lui L, fără să știe de ce să se apuce. Se înspăimântară când îl văzură pe L. și-l rugară să nu se arate la tribună; încă nu-l văzuse nimeni, încă era cu putință să se înlăture nenorocirea.

[8]Cităm după biografia pusă în fruntea scrierilor lui Lassalle, tipărită în America. Biografia a suferit oareșicari prefaceri, Această biografie americană e însă din cele mai slabe și mai necomplecte.

„Dar L. nu voia să asculte de asemena sfafuri. Nu se putea amâna întrunirea. Preşedintele era dator să o deschidă.

„Cu neplăcere se sui preşedintele pe platformă, dar ce vorbi el şi chiar sunetul clopotului nu se auzi din pricina zgomotului.

„Indată după dânsul apăru L. la tribună.

„Imediat se ridică o furtună de glasuri, ce ţipau, şuerau, urlau. Se auzeau bătăi din picioare şi se făcea aşa zgomot de credeai că se va nărui clădirea peste nebuni. Palid, dar fără nici o mişcare pe faţă, cu ochii săi mari şi negri îndreptaţi asupra mării furtunoase de obraze ameninţătoare, stătea L. Intinse mâna; ca prin farmec se făcu linişte aşa de mare în sală, încât cuvintele lui grave, limpezi, cu sunet metalic, răsunară lămurit până în colţurile cele mai îndepărtate ale sălii! Şi tot mai mare se făcea liniştea, cu cât vorbia mai departe, şi din ce în ce mai puternic răsuna glasul lui: parcă un farmec legase sufletele!

„Părea o putere fermecătoare aceea, care dădea curaj omului palid de la tribună, lui, unuia singur, să păşească împotriva unei mulţimi, care putea să-l rupă în bucăţi, de ar fi vroit? Ori era soarta lui mai bună de cât i se spusese? Dar, nu era la urma urmei adevărat tot ce spunea el, despre ticăloşia sărăciei şi a neştiinţei, care-i făcea orbi şi surzi, încât alungau dela dânşii pe acei, ce n'au altă dorinţă, alt gând, de cât să le uşureze sarcina ticăloşiei ca să se poată şi ei ridica şi răsufla la lumina soarelui, care luceşte pentru toţi?

„Nu spunea omul palid, ai cărui obraji se roşiau încet încet, curat adevărul: că soarele cu toate câte s'ar spune, nu a lucit încă nici odată peste un popor slobod, de atâtea mii de ani, – nu a lucit pentru un popor, în care să aibă fiecare nu numai dreptul, dar şi putinţa de a trăi omeneşte? Şi că lucrătorul de astăzi nu se deosebeşte de robul din vechime şi de fel, de cât cu numele?

„Nu era adevărat oare, că acest drept, despre care se tot vorbeşte lucrătorilor amărăţi, a ajuns în mâna capitaliştilor un lanţ viclean mai tare decât acela cu care lega trufaşul roman pe robii săi, ori de cât jugul cu care sălbatecul baron, din veacul de mijloc, îşi ţinea clăcaşii nedeslipiţi de pământ? Un ţanţ poţi să-l rupi, un jug poţi să-l lepezi, dar un drept ori un adevăr, este ca un şarpe, care, prin strânsoarea lui puternică, sfarmă încet, încet, orice împotrivire. Credeţi că exagerez situaţia că voiesc numai să vă aţâţ împotriva stăpânilor, cum v'au aţăţat ei împotriva mea? Vă voi arăta că toate cele spuse de mine sunt adevărate, cuvânt cu cuvânt, literă cu literă. Va voi dovedi cu învăţături din mersul istoriei şi din ştiinţă, că tot ceeace vă spun eu este purul adevăr...”

— Nu-l credeţi, oameni buni, spune minciuni! Fie ce cuvânt ce iese din gura lui este minciună...” strigă cineva.

„Farmecul se sfârşi. Glasul ce se auzise – nu era al unui lucrător – fu înăbuşit de un zgomot mult mai grozav decât cel dela început. Partizanii lui L., pe cari mersul minunat al întrunirei îi umpluse de curaj, cerură să se facă linişte şi voiră să fie stăpâni în localul lor; mare număr dintre cei, ce veniseră numai de curiositate, ori ca să asiste la un scandal, captivaţi de cuvintele lui L., fără de voe se uniră cu dânsul. Cei mai mulţi însă, nu uitaseră pentru ce li se dăduse atâţia bani şi băutură, şi nu voiau să fi venit degeaba la întrunire. Ei răspunseră la ocară cu ocară, şi la lovitură cu lovituri. In clipa următoare, toată masa de oameni formă un haos zgomotos şi îngrozitor, în care, prin nori de praf, de abia se putea distinge câte un obraz înfocat de mânie, pumni ridicaţi, chipuri ce se mişcau încolo şi încoace”.

In timpul acestei scene, pregătite de poliţie, Lassalle a fost arestat ca turburător al liniştei publice şi tot odală învinuit de înaltă trădare. Patru luni a stat Lassalle în arest preventiv, până la proces. S'a întâmplat şi atunci ca şi cu alte procese de ale lui, adică a fost achitat, Dar nu numai atâta, ca totdeauna, din acuzat s'a făcut acuzator, fermecând până şi pe judecători.

Procesul, închisoarea, discursul de apărare plin de pasiune, de logică, de farmec, broşura „Der Hoch-verrathsprozes”, tipărit de Lassalle, după achitare, au făcut ca în Berlin, ca şi în toată Germania, Lassalle să devie idolul lucrătorilor.

In curând, după ce Lassalle fu liberat din închisoare, era pe drumuri spre a-şi propovădui ideile.

Ce a făcut el în acest timp, pare aproape de necrezut, – peste fire. El „ţinu piept la cinci procese criminale, cari i s'au intentat pe vremea când era la închisoare.

Afară de asta, trebuia să cârmuiască o asociație atât de mare, să intre în toate amănuntele; tot în această vreme el a scris și tipărit cartea sa – Basliat Schultze Delitzsch – despre care până și Laveleye zice, că nici Proudhon n'a scris „rien de plus mordant" și care va rămâne clasică pentru știința socialismului.

Dar cu toate treburile acestea, a fost în provincia renană și a vorbit în mai multe locuri 14 zile de a rândul – apoi la Leipzig, Düsseldorf, Solingen, Barmen, Köln, Duisburg și Wermelskirchen. In sfârșit la 22 Mai ţinu cea din urmă cuvântare în Ronsdorf despre „Agitaţia Uniunii generale germane a lucrătorilor și făgăduința regelui Prusiei". Această cuvântare a ţinut-o tocmai după un an dela fondarea „Uniunii".

Este cu neputință să descriem cum a fost primit Lassalle peste tot locul; n'are cine-va decât să citească jurnalele de pe atuncia. Vom spune numai câte-va cuvinte despre sărbătoarea din Ronsdorf. Ronsdorful a fost ales ca loc pentru serbare din pricina frumuseței lui – o vale încântătoare înconjurată de munţi și în care erau o mulțime de sate. La Eberfeld, Lassalle fusese așteptat de peste o mie de lucrători. De acolo a fost dus în triumf la Ronsdorf.

In tot drumul, din sate și orașe, eșia popor în mase pentru a întâmpina pe agitalori. Aproape de Ronsdorf, trăsura lui Lassalle fu acoperită cu flori. Fetele lucrătorilor veniseră, sute și mii, să-l primească. Pâlcuri de lucrători se ţineau după trăsură și astfel a intrat Lassalle în Ronsdorf. Acolo ţinu cea din urmă cuvântare. In acest discurs se vede, se simte tot succesul propagandei, tot succesul uniunii lucrătorilor germani. Lucru ciudat, în acest discurs se vede presimțirea neagră a morţei, care era atât de aproape de dânsul! După ce arată succesul nespus de mare al propagandei sale, zise că starea lui e foarte grea. Osândit la un an de închisoare la Düsseldorf, osândit, la 4 luni închisoare în lipsă, la Berlin, având încă 5 procese criminale pe capul său, clevetit de toată presa germană, prigonit de guvern.

„Eu cred – spune Lassalle în discursul de la Ronsdorf, – că voi nimici aceste procese ca și pe celelalte. Dar oricât de tare să fie cineva – puţină descurajare și-i pierdut. Dacă am ridicat acest steag, ştiam foarte bine ce mă așteaptă, ştiam că voi pieri (mare mișcare între lucrători). Simţirea ce mă străbate, când mă gândesc că pot fi înlăturat, nu pot să o arăt mai bine de cât cu vorbele poetului roman: „Exoriare uliquis nostris ex ossibus ultor", adecă „Să iasă, dacă voi pieri, un răsbunător și urmaș din cenușa mea". Numai să nu piară odată cu mine această mișcare culturală și naţională, ci focul ce am aţâţat să ardă mai departe, cât timp va mai vedea lumina soarelui unul din voi! Făgăduiţi-mi aceasta și ca sernn ridicați mâna dreapta!"

Intreaga adunare cuprinsă de entusiasm ridică mâinile. (Urmară aclamări îndelungate și repetate).

După triumful de la Ronsdorf, Lassalle plecă în Elveţia după sfatul doctorilor, pentru a-și întrema sănătatea sdruncinată prin închisori și prin o muncă mai presus de puterea omenească.

Apropiindu-ne de zilele cari au adus drama morţii lui Lassalle, ne simțim întristaţi.

In adevăr, Lassalle a murit într'un duel, ce a avut cu un tânăr de 20 de ani, pentru o fată. Sfârșit nevrednic de un Lassalle! Ne putem explica acest fapt prin aceea, că medicii au spus că sistemul nervos al acestui om era atât de stors, de slăbit, prin muncă peste măsură, în cât de nu murea împușcat, tot nu avea mult de trait. Numai sfârșirea puterilor nervoase ne face să pricepem cum de a voit Lassalle să se bată cu Iancu Racoviță. Cu inima plină de durere, ne apropiem de cel de pe urmă episod din viaţa lui Lassalle.

In Berlin trăia o familie aristocratică, van Donning, al cărei cap era consilier al legațiunei bavareze. Fata lui van Donning, Elena van Donning, era foarte frumoasă, excentrică și plină de „fantaisies romanesques". In 1862, înainte de a se începe agitația între lucrători, Lassalle era unul din oamenii cel mai cunoscuţi din Berlin. Frumos, învăţat, plin de spirit, era bine primit în cele mai aristocratice saloane din Berlin. Elena visa să facă cunoştinţă cu Lassalle și visul i s'a împlinit mulțumită baronesei K... Aceasta a poftit pe Elena, spunând că la dânsa va fi și Lassalle.

Elena aștepta cu mare nerăbdare în saloanele baronesei pe Lassalle, interesându-se foarte puțin de publicul aristocratic, ce umplea saloanele baronesei.

In sfârşit se deschise uşa şi baroneasa K... intră la braţ cu doi oameni, dintre care unul un mic tip jidovesc şi altul înall, frumos, cu un cap clasic, roman. S'a făcut îndată mare mişcare, parcă intrase vreun actor vestit pe scenă, Elena[9], care ştia că Lassalle era evreu, crezu că cel mic era Lassalle şi era foarte necăjită"

„De ce un spirit mare să nu fie şi într'un trup frumos!" Omul cel înalt începu a vorbi şi puţin câte puţin se făcu tăcere. Şi vorbi numai el.

Atunci Elena a înţeles greşala şi a aflat că omul cu tipul roman era Lassalle. La un cuvânt împotriva femeilor, Elena se amestecă, protestează, se începe o discuţie între dânşii şi la sfârşitul petrecerei merseră atât de departe, încât Lassalle a dus-o în braţe pe scară până la trăsura ei. Acest fapt, care ar fi provocat scandal din partea altuia, s'a iertat lui Lassalle. Se înţelege lesne că romantica Elenă, atunci în vârstă de 17-18 ani, s'a înamorat nebună de Lassalle. In curând se începu vestita campanie de agitaţie printre lucrători.

Viaţa lui Lassalle se petrecea pe pieţe, unde erau strânşi mii de oameni, apoi în închisori. Ieşia din închisoare şi din nou se arăta în popor. Se înţelege că nu mai avea când gândi la romane.

Totul s'ar fi uitat, dacă nenorocirea n'ar fi făcut ca tocmai când s'a dus Lassalle la Geneva, să fie trimis acolo van Donning ca ambasador din partea guvernului bavarez. Intâlnirea la Righi-Kaltbad în Alpi, nu putea decât să le înfierbinte iubirea şi-şi jurară să rămâie credincioşi unul altuia până la moarte şi de a se lua neţinând în seamă nici o piedică. La Geneva, trăia pe atunci un tânăr român, prinţul Iancu Racoviţă, tânăr slab şi nulitate din punctul de vedere fizic, moral şi spiritual. Acest prinţ (?)[10] se înamoră de Elena şi o ceru. Tatăl ei consimţi, dar Elena îi mărturisi că iubeşte pe Lassalle. Poate să-şi închipue ori cine mânia diplomat-lui. Işi blestemă fata, îi făcu o scenă îngrozitoare şi jură că nici odată nu-şi va da învoirea. Mai bine să o vadă moartă de cât nevasta lui Lassalle!

Elena scrise lui Lassalle următorul răvaş: „Sufletul meu! Măreţul meu vultur! — Nici un ceas n'a trecut de când sunt acasă şi nu pot să-ţi descriu de cât lucruri noui, lucruri triste. Când am venit, am aflat pe soră-mea mai mică, Margareta, logodită cu baronul Kayserlink; m'am folosit de acest moment şi am vestit mamei vizita ta, dar am dat de mare împotrivire. N'am plâns, n'am tremurat, m'am gândit la chipul tău şi te-am rugat încet: vino sublimule, mândrule, împărătescule vultur, şi cu privirea ta splendidă dă-mi putere şi tărie!

„Aşa m'am rugat şi credinţa în tine mi-a ajutat. Iţi mulţumesc puternice Siegfried. Acum sunt 6½ şi tu Domnul şi Dumnezeu meu, parcă eşti lângă mine!

Puţin, după sosirea scrisorii, veni şi Elena, spunându-i că a fugit din casa părintească, unde vieaţa-i este cu neputinţă, că de acuma e a lui şi să o ducă unde voeşte. Lassalle, în loc de a pleca în alt canton şi de a se cununa, face o greşeală de neînţeles, declarând că vrea să între în casa părinţilor ei ziua mare şi că, dacă van Donning nu se va învoi va cere mijlocirea regelui (!!!) Bavariei.

După aceasta a dus pe Elena acasă. Poate oricine înţelege turbarea părinţilor. Elena fi închisă într'o odaie, în care n'avea nimeni voe să intre, iar pe Lassalle l-au poftit să nu le vie în casă.

Lassalle desfăşură o energie sălbatecă şi – lucru aproape de necrezut – după cererea lui, Ministrul de externe al Bavariei şi Kettler arhiepiscopul de la Mainz – cea mai mare autoritate catolică (van Donning era catolic) din Germania – mijlociră cerând lui van Donning să dea fata după Lassalle, după înfricoşatul revo-luţionar[11]. Mijlocirea însă veni prea târziu. Sub înrâurirea părinţilor barbari, cari nu se ruşinau de a pune să o bată crunt, Elena scrise lui Lassalle că şi-a luat seamă că nu mai poate fi a lui şi că consimte la căsătoria cu Racoviţă. Lassalle a înţeles mişelia părinţilor şi de aceea a trimes doi prieteni, între care şi pe respectatul bătrân, colonelul Rüstow, pentru ca să repete şi în faţa lor Elena refuzul. Elena l-a repetat. In broşură zice

[9] Elena Racoviţă (fata lui van Donning) a tipărit o broşură din care se luminează partea din urmă a vieţii lui Lassulle. In această broşură, care poartă titlul „Relaţiile mele cu F. Lassalle" a arătat romanul aşa de nenorocos pentru dânsa, cât şi pentru Lassalle. Ea declară că va rămânea credincioasă amintirei celui mai mare dintre bărbaţi, pe care îl îndumnezeeşte. Recomandăm acelor dintre cititorii noştri care ştiu nemţeşte, să citească această scriere; titlul ei este „Meine Beziehungen zu F. Lasalle". Noi arătăm romanul pe scurt după această lucrare.

[10] Se ştie că tinerilor noştri le place să poarte în străinătate titlul de print.

[11] Kettler a căzul sub influenţa lui Lassale şi a scris pe urmă o mulţime de broşuri socialiste.

că a făcut aşa din pricina intrigilor părinţilor, simţind că prin acest refuz se sinucide. Primind ştirea aceasta, Lassalle pierde cu desăvârşire sângele rece şi provoacă pe van Donning la, duel. Van Donning ca om cu judecată, şi diplomat iscusit, fugi din Geneva, nevoind a se bate cu acest revoluţionar, cu atât mai mult cu cât Lassalle era cunoscut ca unul din cei mai buni duelişti. A găsit mai potrivit să trimeată, în locu-i, pe viitorul lui ginere, pe Iancu Racoviţă. Prietenii îşi dădură toate silinţele să împiedice duelul, descoperiră faptul şi poliţiei – dar în zadar. Colonelul Rüstow spunea mai târziu: „M'am făcut până şi agent de poliţie pentru Lassalle, dar în zadar". Prietenii lui Lassalle îl rugară să tragă la tir, el însă refuză râzând. Racoviţă toată ziua s'a exercitat, ştiind că a doua zi avea să tragă la ţintă în inima lui Lassalle, o inimă care a bătut cu atâta foc pentru suferinţele poporului. Lassalle a scris toată ziua, între altele şi-a făcut şi testamentul.

Duminică, la 28 August, adversarii s'au dus la Carouge. Racoviţă a tras întâi, glonţul lui intră în partea dreaptă a trupului, rupse părţile moi şi ieşi la stânga. Lassale stătu câtva în picioare, se sui chiar singur pe treptele spitalului (lucru aproape de necrezut, căci rana era mortală), sus însă căzu leşinat.

Contesa Hatzfeld şi prietenii lui Lassalle chemară prin telegraf pe cei mai mari doctori, pe profesorul Thelius, pe vestitul Billroth, dar în zadar. Miercuri, la 31 August, la 5 ceasuri dimineaţa, după trei zile de suferinţi grozave, muri Lassalle şi proletariatul german află vestea grozavă[12].

Se constitui imediat un comitet internaţional de emigraţi din toate ţările, pentru a îngriji de ceremonia înmormântărei.

Din acest comitet au făcut parte: James Fazy şi Elie Ducomme, din Geneva, col. Becker din Biel, F. Reusche din Glogau, George Klapca şi contele Bethlen din Ungaria, T. Strinsky şi F. Bosak din Polonia, Alexandru Herzen şi Mihail Bacunin din Rusia, G. Pina şi G. Zamperini din Italia şi Francesco Garrida din Madrid.

Nu-i nevoie să mai spunem impresia groaznică, ce a făcut moartea lui Lassalle asupra proletariatului german; 24.000 de lucrători declarară că vor merge şi vor primi cosciugul la graniţă şi-l vor purta în negru prin toată Germania. Ar fi fost un spectacol măreţ, cum nu cunoaşte istoria altul. Această procesiune ar fi pus în mişcare toată Europa, dar guvernul temându-se de urmări, îndreptă pe contesa de Hatzfeld cu cosciugul la Breslau, la rude, unde îl înmormântară în grabă.

Pe marmoră se vede inscripţia: „Aci odihneşte ceeace a fost muritor în F. Lassalle, cugetător şi luptător".

Această inscripţie a fost făcută de vestitul învăţat german Boekh.

Lassale a murit, dar iubirea către poporul ce sufere, ideia regenerărei omenirei şi marea mişcare populară, începută de dânsul, nu va muri.

Nu va muri! Vor trece veacuri după veacuri, dar legenda acestui om înalt, subţire, cu ochi plini de foc, cu vorba fermecătoare nu va va fi uitată.

Şi chiar dacă întunerecul va birui lumina, dacă reacţiunea va învinge (lucru cu neputinţă însă) şi istoria, prostituata apăsătorilor, nu ar da loc lui Lassalle, – chiar dacă istoria va scrie mereu numai despre regi, împăraţi, şi curtezanii acestora, atunci poporul va crea o legendă, în care va pune toată iubirea sa şi această legendă va cânta pe acest mare învăţător şi agitator al poporului.

C. Dobrogeanu–Gherea

[12] Este interesant de ştiut ce impresie a produs moartea lui Lassalle asupra Elenei van Donning. Ea ştia despre duel, dar era cu desăvârşire liniştită. Că I. Racoviţă va omori pe Lassale, i se părea absurd.

Pe la 10 dimineaţa şedea în grădină; deodată vine Racoviţă galben ca un mort şi căzând în genunchi strigă: „Eleno, am omorît pe Lassalle". Ea era aşa de încredinţată de imposibilitatea faptului, încât a început a râde, crezând că e vorba de vreo intrigă. „Tu zici, că tu Iancu Racoviţă, ai omorît pe Lassalle!" Dar chiar desnădejdea lui Racoviţă a făcut-o să priceapă grozavul adevăr şi atunci a căzut ca lovită de trăsnet.

Toată broşura e plină de cea mai mare idolatrizare a lui Lassalle şi de ură către părinţi. Am spus că Racoviţă era bolnav. Intâmplarea din urmă i-a mai îngreuiat boala; se muncea groaznic înţelegând ce rol a jucat el în dramă. Când doctorii au spus că Racoviţă nu mai are de trăit decât câteva luni, Elena, mişcată de iubirea şi de remuşcarea lui, a devenit femeea lui, pentru a-i uşura cele din urmă momente, după cum spune ea însăşi. Peste şase luni Racoviţă a murit, iar Elena i-a fost mai de grabă soră de caritate decât soţie.